

Külügyi Szemle

XVIII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

KÜLPOLITIKA

KOUDELA PÁL

A Mekong országainak sokszínű migrációs politikai rendszere

LECHNER ZOLTÁN

Törökország, Szíria és Irak kapcsolata az édesvízelosztás problémájának tükrében

MOLNÁR ÉVA PATRÍCIA

Olaszország Líbia-politikájának történeti áttekintése

PRIEGER ADRIENN

A török elnökválasztás hatása az Európai Unió és Törökország stratégiai partnerségének stabilitására

KÜLGAZDASÁG

KUTASI GÁBOR – SÁRKÖZI REBEKA

A NAFTA hatása Mexikó felzárkózására

TÓTH BÁLINT LÁSZLÓ

Visegrádi vasútpolitikák. Együttműködés vagy verseny?

KAJDI LÁSZLÓ, PALOTAI JENŐ ÉS JARJABKA ÁKOS

A brexit hatása a munkaerő-áramlásra. A magyar helyzet értékelése

SZEMLE

MANZINGER KRISZTIÁN

Újranyitott a belgiumi Afrika-múzeum. A gyarmatosítói múlt feldolgozásának egy újabb állomása

KÖNYVISMERTETÉS

NAGY SÁNDOR GYULA

Közép-Európa modern gazdaságtörténete: pályafüggőség vagy pályateremtés?

2019. TAVASZ

A Külügyi és Külgazdasági Intézet folyóirata

Kiadó: Ugrósdy Márton igazgató

Szerkesztőség

1016 Budapest,
Bérc utca 13–15.
Telefon: 279-5700
Telefax: 279-5701
E-mail: kulgyiszemle@ifat.hu
Internet: <http://kki.hu>

Főszerkesztő:
Klinghammer István

Felelős szerkesztő:
Vasa László

Szerkesztés és tördelés:
Tevelyné Kulcsár Andrea

Szerkesztőségi titkár:
Horváth Ildikó

Előfizethető és megvásárolható
a szerkesztőségnél.
Előfizetési díj egy évre 12.000 Ft.

ISSN 1587-9089 (Nyomtatott)
ISSN 2060-4904 (Online)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Martonyi János elnök

Csaba László
Frank Tibor
Gottfried Péter
Komlósi László Imre
Nagy Sándor Gyula
Oplatka András
Rostoványi Zsolt
Salát Gergely
Tarrósy István

Tartalom

Külpolitika

- 3 *Koudela Pál*: A Mekong országainak sokszínű migrációs politikai rendszere
- 29 *Lechner Zoltán*: Törökország, Szíria és Irak kapcsolata az édesvízelosztás problémájának tükrében
- 53 *Molnár Éva Patrícia*: Olaszország Líbia-politikájának történeti áttekintése
- 72 *Prieger Adrienn*: A török elnökválasztás hatása az Európai Unió és Törökország stratégiai partnerségének stabilitására
-

Külgazdaság

- 91 *Kutasi Gábor – Sárközi Rebeka*: A NAFTA hatása Mexikó felzárkózására
- 107 *Tóth Bálint László*: Visegrádi vasútpolitikák. Együttműködés vagy verseny?
- 129 *Kajdi László, Palotai Jenő és Jarjabka Ákos*: A brexit hatása a munkaerő-áramlásra. A magyar helyzet értékelése
-

Szemle

- 148 *Manzinger Krisztián*: Újranyitott a belgiumi Afrika-múzeum. A gyarmatosítói múlt feldolgozásának egy újabb állomása
-

Könyvismertetés

- 154 Közép-Európa modern gazdaságtörténete: pályafüggőség vagy pályateremtés? (*Nagy Sándor Gyula*)

E számunk szerzői:

Jarjabka Ákos habilitált egyetemi docens, intézetigazgató, Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet

Kajdi László doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola

Koudela Pál tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi János Egyetem

Kutasi Gábor docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem

Lechner Zoltán doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola,
Politikatudományi Program

Manzinger Krisztián egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és
Jogtudományi Kar; beosztott diplomata, Magyarország Állandó Képvisellete az EU mellett

Molnár Éva Patrícia doktorandusz, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola

Nagy Sándor Gyula kutatási igazgatóhelyettes, Külügyi és Külgazdasági Intézet; egyetemi docens,
Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági Tanszék

Palotai Jenő doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola

Prieger Adrienn egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi
Kar, EU Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék

Sárközi Rebeka, a Budapesti Corvinus Egyetem vállalkozásfejlesztés mesterszakos hallgatója

Tóth Bálint László doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori
Iskola; nemzetközi kapcsolatok szakértő, Magyar Államvasutak Zrt.

A Mekong országainak sokszínű migrációs politikai rendszere¹

Koudela Pál

A Mekong térségének öt országa és Kína déli területeinek egy része nem csupán földrajzi értelemben képvisel önálló alrégiót. Ezek az államok a történelmüket, a jelenlegi politikai és gazdasági berendezkedésüket, valamint a fejlettségüket tekintve is különböznek egymástól, ráadásul több mint száz nyelvet beszél az ott élő háromszázmillió ember. Mindezek ellenére hosszú múltra visszatekintő, az államhatárokat sokszor figyelmen kívül hagyó migrációs hálózat alakult ki, az erdővel borított hegyvidéket átszövik a sokszínű kapcsolatrendszerek, s ennek eredményeként magas a szomszédos országokból érkező legális és illegális foglalkoztatottak száma. Az e tény kezelésére és gazdasági hasznosítására irányuló politikák egyelőre nagyon töredezettek, következtelenek és sokfélék, ám egyértelműen a gazdasági racionalitás jeleit mutatják, ezzel pedig hosszú távon hatással lehetnek más szakpolitikákra, vagy akár azokon túl is hathatnak.

The five countries and some parts of China's southern territories represent a subregion not only in a geographical sense. These countries differ from each other considering history, present political and economic system, and development, in addition, the three hundred million population of this territory speaks more than a hundred different languages. Despite all of this, a migration network developed there with a long past, and often regardless to state borders. Mountains covered by forests are interwoven with multifarious relations systems, and as a result, both legal and illegal employees are present in high numbers, arriving from neighboring countries. Related policies directed to the economic utilization of in- and outward migration are still highly fragmented, inconsistent, and diverse, however, clearly show the signs of economic rationality. This might have a longstanding effect on other policies or even beyond.

* * *

A Mekong folyó vidékén elterülő országok szerves részei Délkelet-Ázsia földrajzi nagyrégiójának, s ezzel együtt a máig ható hidegháborús örökségnek, ugyanakkor szoros függőségben élnek a tágabb térségben is meghatározó Kínai Népköztársasággal (a továbbiakban: Népköztársaság). Különösen

igaz ez az állítás az öt ország kelet-ázsiai migrációs kapcsolatainak tekintetében, ám egységet mégsem alkotnak a nemzetközi vándormozgalom és az arra irányuló politikák egyetlen dimenziójában sem. A rájuk ható egyik póluson található Szingapúr és Malajzia, Délkelet-Ázsia két legfontosabb befogadó országa. E két

állam eltérő intézményi fejlettségi szintet ért el, de látható, hogy a gazdasági szükségyszerűség és a nemzetközi környezet képes pozitív irányba befolyásolni a migrációs politikájukat, a kettő együtt képes felülírni az elmaradott társadalmi felfogású, nacionalista és férfiközpontú gondolkodást. Ez az utilitarizmus felé hajló politikai fejlődés jelentős hatást gyakorol a térség, különösen az ASEAN országainak szemléletére.

A másik oldalon Kína áll, egyfelől gazdasági, politikai és katonai hegemóniájával, másfelől kulturális örökségének ellentmondásos hatásával. Az 1978 óta eltelt négy évtizedben azonban a Népköztársaság vándormozgalommal kapcsolatos politikái egyre több gazdasági megfontolást építettek magukba. Elég itt csupán a határon kívül élő kínai etnikumúak vízum-, vám- és letelepedési kedvezményeire, illetve a gazdasági integrációjukat célzó intézményrendszer kiépítésére utalni. Ezzel ugyanakkor feszültségeket gerjesztettek számos délkelet-ázsiai országban. A Kína déli határán húzódó erdős hegyvidék viszont kevésbé ellenőrizhető, évszázados múltú, jelentős migrációs területet rejt, és a közlekedés fejlődésével csak még szorosabbra fonódik a térség országainak a migrációs kapcsolata. A Népköztársaság déli tartományainak (Jünnan, Kujcsou, Kuanghszi és Szecsuan) egyes részei, valamint a Mekong vidékén elterülő államok (Vietnam, Laosz, Mianmar,² Kambodzsa és Thaiföld) hegyvidékes területei olyan sajátosságos, az állami kormányzatok politikája által nehezen elérhető térséget jelentenek,

melyek leginkább az emberiség azon korszakára emlékeztetnek, amely megelőzte az öntözéses rizstermesztés és a buddhizmus térnyerésével megjelent modern korszakot.³ „Zomia” nem egy valóságos tájegység, nincsenek történeti-intézményi keretei, földrajzilag is vitathatók a határai, ám az érintett államok migrációs politikáinál érezhetően homályos pontot jelent, s a régió leírásánál is bizonytalanságot kölcsönöz annak a máig fennmaradt önirányítása.

A tárgyalt öt ország, valamint Dél-Kína határainak ellenőrzése részben földrajzi, részben történeti-társadalmi okok miatt nehezen megoldható. Ez azt is jelenti, hogy a kínai hatóságok sokszor kénytelenek szemet hunyni az illegális határátlépések fölött. Jünnanban a tartományi vezetés – a központi kormánnyal összhangban – lazább határpolitikát folytat az egyébként is átláthatatlan erdőségekben, s ezt azzal igyekeznek kompenzálni, hogy időről időre rajtaütésszerű ellenőrzéseket tart – bár egyébként is szigorúan kontrollálja az országban tartózkodók státuszát. Mindez az egész régió hegyvidékes területeit érinti, akárcsak az ott élőknek a határokat átszövő rokoni és közösségi kapcsolatait, melyek évszázadokra nyúlnak vissza. Az is rontja a helyzetet, hogy nincsenek az e témát is felölelő, hatékony bilaterális kapcsolatok az érintett országok (Kína, Thaiföld, Vietnam, Laosz és Mianmar) között, a WTO-tagság és a gazdasági kapcsolatokat segítő infrastruktúrafejlesztések pedig egyre átjárhatóbbá teszik a határokat. Ennek fontos vonzata, hogy az ellenőrzések hiánya

miatt emelkedik az illegális fegyver- és drogcsempészet, s a terrorizmus és más jelentős kockázati és nemzetbiztonsági tényezők szerepe is nő. A hegyvidéki területek nehezen kormányozhatók; a külföldről hozott feleségek nem férnek bele Kína szigorú családpolitikai elképzeléseibe, ugyanakkor ők, gyerekeikkel együtt, ma is gyorsan integrálódnak a helyi közösségekbe.⁴ Csiangszu tartomány határórségének vezetője 2007-ben az ott tartózkodó külföldiek körében 30 százalékra becsülte az illegális bevándorlók arányát.⁵

Kína déli tartományai évszázadok óta egyszerre tartoznak a Mekong vidékéhez – így a kínai térfelfogás perifériájához vagy félperifériájához – és a han Kína központi területeihez is.⁶ Ez ugyancsak megnehezíti a Mekong országainak egységes alrégióként való értelmezését. A migráció szabályozásában olyan jelentős különbségeket tapasztalhatunk, ami még ennél is fontosabb szerepet játszik a regionális megközelítés szempontjából. Míg a térség országai közötti népességmozgás spontán gazdasági folyamat, működő kapcsolatok mentén zajlik és hoz létre újabbakat, addig a szabályozására csupán Thaiföldnek és Vietnammak van kidolgozott stratégiája, s még azokról sem mondhatjuk el, hogy következetesek és stabilak lennének. Mindezen túl szerepet játszik a migráció gazdasági hasznosításának a szempontja is, amelyről általánosságban kijelenthető, hogy a Fülöp-szigetek jelenti a példát a térség kormányzatai számára.⁷ Ugyanakkor az egyes országok politikai és gazdasági

fejlettségében mutatkozó különbségek és a gyors változások miatt az ottani hatások csak nehezen érvényesülnek.

A migráció szabályozása számos formát ölthet. Az intézményesülés legegyszerűbb formái a határvédelemre, a ki- és beléptetésre, valamint a tartózkodás státuszára vonatkoznak. Ahhoz, hogy nemzetgazdasági szinten migrációs politikáról beszélhessünk, a vándorlás hasznosulása érdekében az adott kormányzatoknak számtalan egyéb eszközt kell bevetniük, a munkaerőpiacok, a hazautalások és a bevándorlás esetében pedig az integrációt érintő szabályozások egységes rendszerét kell kialakítaniuk. Minderre csak kevés példát látunk Délkelet-Ázsiában, s a Mekong országai közötti távolság igen jelentős. Ugyanakkor a migrációs rezsimek – különösen a két- és sokoldalú kapcsolatok alacsony határfoka miatt – a térségben csupán nemzeti szinten értelmezhetők, így a szabályozásokat is az államok szerint rendszerezhetjük.

Thaiföld a szomszédos országokból jelentős számú és viszonylag folyamatosan érkező bevándorló csoportokkal szembesül, akikre szüksége is van a gazdaságának, ám csak akkor, ha szabályozni, ellenőrizni tudja a folyamatot – a bevándorláspolitikája ezzel a kihívással küzd hosszú ideje. A hetvenes évek óta azonban jelentős a kivándorlás is, amelynek gazdasági hasznosításáról is évtizedek óta igyekszik gondoskodni.

Vietnam viszont elsősorban kibocsátó ország; ennek gazdasági értékét 1991 óta fogalmazza meg jogszabályi keret. A gazdaság növekedését követő

bevándorlás új jelenség, az ennek formát adó törvény is csupán 2015 óta létezik, így a bevándorlásra vonatkozó egységes stratégiáról nem beszélhetünk. A Thaiföld esetében eltérő rezsimet képező ki- és bevándorláspolitikák közül Vietnam az előbbivel már rendelkezik – még ha távolról sem olyan fejlett módon, mint a Fülöp-szigetek –, az utóbbiról még nem beszélhetünk. Kambodzsában, Laoszban és Mianmarban pedig semmiféle intézményesülés nem igazán indult meg. A vezetésük épphogy csak elkezdte felismerni a kivándorlásból származó gazdasági előnyöket, s formálgatni annak szabályozását, egy-két nagyobb beruházásuk pedig már idegen munkaerőt is vonz.

A tanulmány szerkezete is e logikát követi: először a thaiföldi állapotokat térképezi fel, ahol már két eltérő stratégia létezik a ki- és a bevándorlás ellenőrzésére és irányítására; aztán Vietnam következik, amely csupán az előbbire vonatkozóan rendelkezik koherens migrációs politikával; az ismertetést Kambodzsa, Laosz és Mianmar zárja, amelyeknek ma még csupán a (többiekéhez egyébiránt hasonló) kezdeti lépéseit lehet felvázolni. Ezzel egyúttal megválaszolható a regionalista megközelítés kérdésére is: létezik-e migrációs szemszögből Mekong térség? A válasz a létező szabályozások, a térség jogi és intézményi integrációja tekintetében egyértelműen nemleges. Ám az eltérő fejlettségi szintek mögött egyfajta közös vonás is felfedezhető, melynek a leglényegesebb eleme az utilitarista hozzáállás – így ha sikerül olyan pozitív példák mentén alakítani a jogi szabályozást,

mint amilyen a Fülöp-szigeteké, akkor a jövőben akár erősebb összefonódás is kialakulhat az öt ország között, akár csak Délkelet-Ázsia egészében. Ebben segíthet a történelmi múlttal rendelkező, a területet át- meg átszövő kapcsolathálózatok rendszere, s az azt erőforrásként kezelő, akként értelmező gazdaságpolitika fokozatos érvényesülése.

Bevándorlás Thaiföldre

Ha igaz, hogy a gazdaság átalakulása befolyásolja a vándorlás irányát, akkor ez mégannyira meglátszik Thaiföld, Délkelet-Ázsia harmadik legjelentősebb befogadó országának történetén. Persze a korábban Burma, illetve Sziám nevet is viselő állam számára sem új jelenség a bevándorlás: már a 18–19. században jelentős számú kínai kereskedő érkezett az országba. Az 1909-es népszámlálás során csupán Bangkokban 160 ezer kínait írtak össze,⁸ de érkeztek utazók és kereskedők már korábban is Indiából és a nyugati országokból egyaránt – az előbbiek a buddhizmust, az utóbbiak pedig a kereszténységet is magukkal vitték. A bevándorlást korlátozó jogszabályok a térség más országaihoz képest viszonylag korán megszülettek: V. Ráma, vagyis Csulalongkorn király már 1907-ben kiadott egy éves kvótát meghatározó törvényt.⁹ A 20. század folyamán aztán sorra születtek az inkább az átmenetileg az országban tartózkodó szakembereket preferáló rendeletek, így az 1927-es, majd a máig érvényben lévő 1979-es bevándorlási törvény is. Nem meglepő

azonban, hogy az évszázad második felére elsősorban a szomszédos országokból érkező, az ellenőrizhetetlen határon átlépő, illegális bevándorlók jelentették a legfőbb munkaerőpótlást és egyúttal a legtöbb problémát is.

De ne szaladjunk ennyire előre! A hajdani Sziám az 1970-es évek gazdasági nehézségeit, az amerikai tőke elmaradását úgy oldotta meg, hogy a nyolcvanas évek folyamán több ízben is leértékelte a nemzeti valutáját, a bahtot.¹⁰ Ennek hatására a thai export egyre versenyképesebbé vált, s a külföldi befektetések is kedvezőbb feltételekre találtak. El is kezdett élénkülni a gazdaság: az évtized során az ország átlagosan 9,5 százalékos GDP-, s évi átlagban 14,8 százalékos exportnövekedést ért el.¹¹ Ugyanakkor a kormány ösztönzésére egyre többen – leginkább férfiak – vállaltak munkát a perzsa-öböli országok és Szingapúr ipari létesítményeiben, építkezéseiben. Ez a családoknak és az államnak egyaránt kifizetődő volt: a dollárban hazautalt összegek évről évre többet értek.

A nyolcvanas évek végére igen komoly fejlődés ment végbe az országban, különösen Bangkokban és környékén, s ennek hatására a munkaerő kezdett drágulni. Az akkor már évtizedek óta tartó városiasodás sem tudta pótolni a beruházások következtében megnőtt munkaerő-szükségletet a fővárosban – a gyártók tehát az olcsóbb munkaerő reményében az ország Mianmarral, Kambodzsával, illetve Laoszal határos területeire kezdtek költözni. A kormány akkoriban Mianmarral együtt indított konstruktív programokat, s ennek érdekében a munkaerő-igényes gyárakat maga is a közös határ menti területeire igyekezett költöztetni. Abban az időben Mianmar igen súlyos emberi jogi problémákkal küzdött, s az országot sújtó számos OECD-szankció következtében egyre több külföldi beruházó költöztette át a gyárát a szomszédos thai város, Mae Sot környékére.

E folyamatok közvetlen következményeként a szomszédos országokból megindult a munkaerő tömeges beáramlása, így mára a Mae Sot kerületben és székhelyén

1. táblázat

A Mekong országokban élő bevándorlók száma és a népességhez viszonyított rátája, valamint a nők aránya a bevándorlók között, 2010, 2015¹²

Ország	Bevándorlók száma (ezer fő)		A bevándorlók aránya a népességben (%)		A nők aránya a bevándorlók között (%)	
	2010	2015	2010	2015	2010	2015
Mianmar	98,0	73,3	0	0	47	45
Laosz	21,9	22,2	0	0	47	46
Vietnam	56,8	72,8	0	0	42	42
Thaiföld	1257,8	3913,3	2	6	49	50
Kambodzsa	146,1	74,0	1	0	51	46

működő (főképp) textil- és ruhagyárakban, a tea- és drágakő-kereskedelemben zömmel burmaiak dolgoznak. Thaiföldön kb. kétmillió – többnyire illegálisan ott tartózkodó vagy engedéllyel rendelkező, de kiszolgáltatott – burmai bevándorló dolgozik. A többség a hazájukban folyó szörnyű elnyomás elől menekült el, ám a munkaerő pótlása érdekében a thai kormány is támogatja a bevándorlásukat.¹³ Az ország különleges gazdasági övezeteket létesít a határ mentén; 2016-ban két újat is felavattak Mae Sotban.¹⁴

Hiába nőtt a gazdaságnak a munkaerő iránti igénye már a nyolcvanas évek eleje óta, a thai kormány nem hozott létre a szingapúrihoz vagy a malajziaihoz hasonló, a bevándorlók, vendégmunkások vagy a külföldi szakképzetlen emberek foglalkoztatását elősegítő intézményrendszert. Thaiföld stratégiája egészen más: az éves regisztrációt és a legalizálást választotta a bevándorlás menedzseléséhez. A külföldiek alkalmazásáról szóló, még 1950-ben hozott törvényben, amely az 1979-es bevándorlási törvényig volt hatályban, már ez a módszer szerepelt. Az utóbbi rendelkezés tizenkettedik szakasza pedig lehetőséget ad a kormánynak arra, hogy a regisztrációt alapvető szabályozási eszközként alkalmazza, s mindazokat, akik esetében az nem történik meg, deportálhassa.

Ez a megoldás ugyanakkor gazdasági korlátot is jelent mind a vendégmunkások, mind a közvetítői rendszer számára. A kilencvenes évek óta ugyanis a deportálás azt igyekszik szolgáltni, hogy ne kelljen hosszú időre a rendőrség által működtetett

intézményekben tartani a bevándorlókat, és ott az esetleges erőszaknak kitenni őket. A rajtaütések során (különösen a határok mentén) „fennakadt” azon személyeket, akik nem a regisztrációs rendszerbe tartozó munkahelyen dolgoznak, vagy akiket egy alvállalkozó által szervezett munkán találnak – az építkezések jellemzően ilyenek –, azonnal illegális bevándorlónak minősítik. Az állami rendszerbe viszont gyakorlatilag csak a szex- és a kiskereskedelmi, illetve az éttermi és szállodai munka tartozik bele. S minthogy a menekültek és a becsmépzett emberek ritkán rendelkeznek megfelelő papírokkal, sokszor előfordul, hogy nem is abba az országba deportálják őket, ahonnet jöttek.¹⁵

2016-ban nagyjából 3,5 millió bevándorló élt Thaiföldön, akik közül hárommillió dolgozott; ők az ország teljes munkaerejének 7 százalékát tették ki. E jelentős számú külföldiből 2,3 millió származott Mianmarból.¹⁶ Hogy pontosan hogyan működik a regisztráció, azt nem lehet tudni: a leggyakoribb bírálat éppen amiatt éri, hogy magas az illegális bevándorlók száma, akik később maguk is részt vesznek az embercsempészet szervezésében. Ez utóbbi pedig a kizsákmányolás, a rabszolgamunka, a prostitúció stb. melegágya. Az Amerikai Egyesült Államok megítélése szerint Thaiföld 2010-ben még a kettes, 2014-ben azonban már a hármas, vagyis a legrosszabb kategóriába került az embercsempészet tekintetében.¹⁷ Ha az elégtelen thai adminisztrációt kívánjuk jellemezni, a következő adatok elég sokat mondanak el róla:

míg a regisztráltaknak a teljes munkaerőn belüli aránya 1996-ban 41 százalék volt, a következő évben már csak 9 százalékot tett ki; 2000-ben megint kedvezőbb lett a helyzet (67 százalék), majd 2002-re 29 százalékra zuhant. 2003-ra viszont ismét 85 százalékra nőtt a legálisan foglalkoztatott külföldi munkaerő aránya.¹⁸

Thaiföld a 2000-es évek elején – a már meglévő általános bilaterális egyezmények keretén belül – egy egyetértési nyilatkozatot is aláírt a szomszédos országokkal, amely révén egy olyan rendszert kívánt kialakítani, ami alapján a bevándorlókat folyamatosan legfeljebb két éven keresztül alkalmazhatják vendégmunkásként az ország területén. A program regisztrációt és személyigazolványt biztosít, s a költségeket a foglalkoztató a munkás fizetéséből vonja le. A dolgozó így egyfajta adósságcspadba kerül, s a helyzetét nehezíti az is, hogy az egyik szerződés lejártá és a meghosszabbításával létrejött újabb munkaperiódus között átmenetileg vissza kell utaznia a hazájába. 2009-ben bevezettek egy nemzetiségi vizsgálatot, hogy ki lehessen deríteni a jelentkezők személyazonosságát – de legalább azt, hogy melyik országból jöttek, s egyben útlevelet is adhassanak nekik, ahová a hiányzó vízum bekerülhet. A bevándorlók csak ezt követően kaphatják meg a két évre szóló zöld munkakönyvüket. Az érintettek zömét adó burmai-aknak az eljárás bevezetése óta fennálló helyzetét Inga Gruß „ideiglenes legalitásnak” nevezi, s ezzel arra utal, hogy a legális és az illegális kifejezés nem jelent kellően elválasztható kategóriát a bevándorlók jogi helyzetét illetően.¹⁹

Mianmar kormánya 2009-ben visszautasította, hogy Thaiföld a dolgozót regisztrálja, s helyette a burmai nemzetiséget bizonyító központokat állított fel a határ mentén.²⁰ A kétéves szerződések – melyeket egyszer lehet meghosszabbítani – nem azt sugallják, hogy a thai kormány a szakképzetlen munkások hosszú távú jelenlétében gondolkodna, s erre utal az is, hogy a családok számára nem kínál fel tartózkodási lehetőséget. Ez általános jelenség ugyan a szakképzetlen külföldi munkaerő foglalkoztatása terén, de a thai valóság az, hogy a legtöbb vendégmunkás helyi párt talál magának, s a közös gyermek(ek) miatt mégis letelepedni kényszerül.²¹ Mindez azt jelenti, hogy míg országos átlagban 5,3 év a külföldi munkások thaiföldi tartózkodási ideje, addig a burmai határ mentén 9. Természetesen szakszervezetet nem alakíthatnak, hiszen ahhoz thai állampolgárságra lenne szükségük, vagyis annak kellene születniük,²² s ha be is lépnek néhányan egy-egy helyi érdekvédelmi csoportba, a nyelvi és kommunikációs nehézségek miatt akkor sem maradnak sokáig tagok.

Nem ilyen sanyarú a helyzetük a magasan kvalifikált és a szakképzett munkásoknak. A kormány külföldi tőkét támogató politikája igen sok idegen szakember foglalkoztatását tette lehetővé, habár a számuk nem mérhető az országban dolgozó szakképzetlenekéhez, hiszen 2009-ben a diplomatákkal és a hivatalnokokkal együtt is mindössze 106 ezren tartózkodtak Thaiföldön. Természetesen valamennyien engedéllyel dolgoznak, s a legtöbben Japánból, valamint Kínából, Indiából, a Fülöp-szigetektől, Angliából

és az USA-ból érkeztek. Nagyrészt az iparban, kisebb részt az oktatásban és kereskedelemben vállalnak munkát, és – akárcsak Malajziába vagy Szingapúrba – a hozzátartozóik automatikusan velük tarthatnak, nem kell külön engedélyeztetni az ott-tartózkodásukat.

Némi fejlődés kimutatható a képzetlenek adminisztrációjában is. Mint arról már szó volt, a szomszédos országokkal a 2000-es évek elején aláírt egyetértési nyilatkozatok elvileg legális kereteket adnak a bevándorlásra, ám az így érkezők száma 2009-ben nem érte el a nyolcvanezret sem. További engedélyeztetésre számíthatnak azok, akik már az országban tartózkodnak, ha egészségügyi ellátást igényelnek, s persze annak díját is befizették.

E lépések nem voltak túl hatékonyak, így nem maradt más hátra, mint valamilyen módon regisztrálni a már az országban tartózkodókat, s legalább az állampolgárságukat megállapítani. A hivatalos státusszal nem rendelkező személyeknek először 2010 végéig adtak haladékot, hogy a nemzeti igazoló bizottságoknál megjelenjenek, s további két évet arra, hogy a regisztrációs eljárást lefolytassák. 2006 és 2011 között 550 ezer migráns tette ezt meg; további közel 400 ezer inkább a munkavállalói engedélyét hosszabbította meg, ám továbbra is adott volt számukra az előbbi eljárás lehetősége is. 1,3 millió fő azonban nem is regisztrált a rendszerbe – pedig természetesen rájuk is vonatkozott, hogy csak abban a provinciában élhet(né)nek, ahol regisztráltak –, így tehát illegálisan tartózkodtak

az országban. Azt is hozzá kell tenni, hogy még a regisztráltak egy része is hamis adatokat közölt. Nem meglepő, hogy a rendszer kialakításának sikertelenségét követően, 2011 után újabb regisztrációt hirdetett a thai kormány.

Mindehhez hozzátartozik az is, hogy Thaiföld határa nagyrészt hegyvidék, a „Zomia” része, így az ott élő népek – a jogi státuszukra minden különösebb tekintet nélkül – már hosszú évtizedek, évszázadok óta jöttek-mentek, s nem érezték szükségét, hogy a bürokrácia részévé váljanak; így 2009-ben csupán 234 ezren vártak a honosításukra.²³

Látható, hogy bármennyire is fontos elképzelés volt a nyolcvanas évektől kezdve, hogy Thaiföld tudásalapú, fejlett ipari országgá váljon, a munkaerő-kölcsönzés rövid távú haszna felülírta ezt a programot. Ugyanakkor annak szervezetlen, áttekinthetetlen és következtelen volta jelentős hátrányt okozott a gazdaságnak, és számos konfliktust váltott ki a társadalomban. Azzal, hogy az ország az elején korlátozta a képzetlen munkaerő bevándorlását, csupán azt érte el, hogy embercsempész-hálózatok épültek ki.²⁴ Két lehetőség maradt tehát a kormány számára: vagy az említett módon megpróbálja a már az országban tartózkodó külföldiek személyazonosságát megállapítani, és egy ideiglenes útlevelet kiállítani számukra, vagy egy ideiglenes útlevel ígéretével közvetlenül a szomszédos országokban toboroz további munkaerőt. A két eszközre csupán addig lesz szüksége, amíg nem sikerül egy egységes szabályozást kidolgozni és

a helyzetet rendezni. Az eltartottak, illetve a gyerekek rohamosan növekvő száma következtében azonban csupán a felnőtt dolgozókra lehet kiterjeszteni az eljárást. (Az idegenek alkalmazásáról szóló 2008-as törvény még az országban illegálisan tartózkodók kitoloncolását is felfüggesztette, s egyben bizonyos szektorokban megengedte a foglalkoztatásukat.²⁵)

A szakképzetlen munkaerő alkalmazásának a feltételeit a következő módon szabályozták a 2008-as törvényben: a hiányszakmákról listát állítottak össze, egyidejűleg a határ menti területeken csökkentették a regisztrációs díjat, így terület és ágazat szerint is specifikálták a foglalkoztatásnövelést. Mindezt a végrehajtás erősítésével egészítették ki: az eljáró hivatalnokok engedélyt kaptak arra, hogy bármely olyan létesítménybe előzetes engedély nélkül belépjenek, amelyről azt feltételezik, hogy illegális munkásokat alkalmaz, s mindenkit letartóztatssanak, aki ott helyben nem tudja igazolni a munkaviszonyát. A kiegészítő szabályok megjelenése nélkül azonban a törvény nagyrészt végrehajthatatlan maradt.

2017 júniusában ismét fordult a kocka: az akkor kibocsátott uralkodói határozat komoly büntetéseket helyezett kilátásba azon foglalkoztatók számára, akik engedély nélküli külföldieket alkalmaznak az üzemeikben. A kiróható bírság alkalmazottanként akár 24.000 dollár is lehet, míg az illegális bevándorlók 60 és 3000 dollár közötti pénz- és akár öt éves börtönbüntetést is kaphatnak.²⁶ Az új rendelet csupán a korábbi hasonló korlátozások ismételt bevezetése, amit

a kormányzat a törvényesség betartásával és a munkaerő kihasználásának korlátozásával indokol. Ez utóbbit látszik igazolni az a passzus, amely szerint a foglalkoztatót kell büntetni, ha az az alkalmazottat nem arra a munkára osztja be, amelyre a szerződése szól. Ugyanakkor az emberi jogi szervezetek és természetesen a nagyobb foglalkoztatók is drákokóinak minősítik a szabályt. Jól látható, hogy Thaiföld nem talál hatékony módot a bevándorlás kezelésére, s csupán a két rossz megoldás között váltogat, hol az enyhébbet, hol a szigorúbbat választva.

Kivándorlás Thaiföldről

Thaiföld azonban nem csupán hatalmas tömegeket befogadó, hanem legalább ilyen arányban kibocsátó ország is. A kivándorlás az 1970-es évektől indult meg: akkor – elsősorban a gazdaság stagnálása miatt – a szakemberek egy része jobb megélhetést keresett, leginkább az Amerikai Egyesült Államokban. Amint az korábban már szóba került, a nyolcvanas évektől a kormány is támogatta a kivándorlást, s kormányzati ügynökségek és közvetítő cégek segítségével juttatta ki a dolgozókat a külföldi foglalkoztatókhoz. Ez azonban már a szakképzetlen munkaerőre vonatkozott: 1995 és 2009 között több mint 2,5 millió thait küldtek külföldre, s habár az évente kiutazók száma az azóta eltelt idő alatt 200 ezerről 148 ezerre csökkent,²⁷ Thaiföld még ma is jelentős kibocsátó országnak számít.

Az utóbbi években a kivándorlók kétharmada Kelet- vagy Délkelet-Ázsiában

maradt, s csupán 28 százalékuk vállalt munkát a Közel-Keleten vagy Afrikában. Ez a fordulat a nyolcvanas évek végén következett be. Addig ugyanis döntően a Perzsa-öböl menti országokba igyekeztek a thai munkavállalók, ám az ott szerzett igen rossz tapasztalataik és a gyorsan fejlődő kelet-ázsiai piacok növekvő munkaerőigénye miatt kezdték egyre inkább Tajvan, Brunei, Hongkong, Szingapúr és Japán munkaerőpiacait előnyben részesíteni a korábbiak helyett.²⁸

A tartósan külföldön élők legnagyobb (282 ezer fős) thai közössége az Egyesült Államokban található; az ottani diaszpórát létszámában Németország, Tajvan, Kína, Japán és Dél-Korea közössége követi. A thai kitelepülő munkások többsége a 2010-es években férfi volt, s csupán 16 százalékuk nő, holott a kilencvenes években már erős feminizációról beszélt a szakma, tekintettel a háztartási munka terén megnövekedett keresletre.²⁹ A többi délkelet-ázsiai országhoz hasonlóan Thaiföld is foglalkozik a kivándorló munkaerővel, de éppen azok közé tartozik, amelyek szerepet játszottak abban, hogy a befogadó országokban bevándorlást korlátozó intézkedéseket vezettek be. A növekvő thai kivándorlás egyre gyakrabban vezetett a vízumok határidejének túllépéséhez, majd a befogadói oldalon letartóztatásokhoz, bírsági eljárásokhoz, végül pedig bebörtönzésekhez, kitoloncolásokhoz.

Akkoriban, amikor növekedni kezdett a kivándorlók száma, a thai kormány alapvető elképzelése az volt, hogy majd folyamatosan gyarapodó bevételre tesz

szert a hazautalások révén. Ugyanakkor semmit sem tett, hogy a közvetítés intézményi kereteit és a legegyszerűbb munkafeltételeket biztosítsa, vagy akár az utóbbira vonatkozó garanciákat kikényszerítse a thai dolgozókat szerződtető országokból. A kivándorló munkások így gyakran szindikátusok áldozatai lettek, 3–10 ezer dollár jutalékot kellett fizetniük egy-egy szerződésért, s a munkahelyeken is kiszákmányolták őket.³⁰

A kilencvenes években, az akkorra már túlterheltté vált nagykövetségei védelmében, de legfőképp a munkavállalók segítése érdekében az említettázsiai országokba munkaügyi attasékat rendelt ki a thaiföldi kormány. 2015-re a hazautalások már 5,7 milliárd dollárnál is nagyobb összeget tettek ki, azonban a kivándorlással párhuzamosan zajló, egyre növekvő bevándorlás miatt a Thaiföldről történt hazautalások (Kambodzsa, Mianmarba stb.) szintén jelentős mértékűre, 3,1 milliárd dollárra gyarapodtak. A bevándorlásra irányuló és az abból hasznot húzó politika mellett a térségben létezik egy másik migrációs politikai stratégia is, amelynek a legnagyobb haszonélvezője a Fülöp-szigetek, ahová 2015-ben 29,8 milliárd dollárt utaltak haza a külföldön dolgozó állampolgárai, míg az országból kifelé alig volt utalás.³¹ Thaiföld azonban abban a sajátságos helyzetben van, hogy egyszerre nagy a bevándorlás és a kivándorlás is, ám a kormányzatnak egyik folyamatot sem sikerült kellő tudatossággal kontrollálnia.

Thaiföld migrációs politikájáról tehát általánosságban elmondható, hogy a

nemzetállami érdeket továbbra is alapvetően befolyásolják a gazdasági és biztonságpolitikai megfontolások.³² Akárcsak a kereskedelmi rezsimek esetében, e téren is a fejlettebb gazdasággal rendelkező, vagyis a munkaerőt importáló országoknak áll módjukban, hogy akár a bilaterális, regionális vagy multilaterális kapcsolatok esetén, akár a nemzetközi szervezetekben az alapvető feltételeket meghatározzák, és elsősorban a gazdasági kérdéseket helyezték központba. Jelenleg igen kevés remény van arra, hogy a fogadó országok kötelező erejű transznacionális szerződéseket kötneek, mert azok gátolhatnák a gazdasági fejlődésüket. A térség legfejlettebb, leggazdagabb országa, Szingapúr példázza ezt a legpregnansabban: mereven elhatárolódik minden olyan bilaterális egyezmény megkötésétől, amely akadályozná a szigorúan restriktív migrációs politikáját.³³

Vietnam helyzete a migráció szabályozásában

Kivándorlás Vietnamból

Sok esetben ugyanakkor jelentős fordulóponthoz vezetnek a nemzetközi vándorlás történetében. Ezek lehetnek akár globális gazdasági események (mint pl. az olajválság) vagy egy konkrét migrációs politikai döntés, mint az 1921-es vagy az 1965-ös amerikai bevándorlási törvény. Vietnam esetében egy gazdasági reformcsomag, az 1986-ban bevezetett *Đổi Mới* [Újítás] okozta a fordulóponthoz. Tíz év

telt már el akkor az ország újraegyesítése óta, s a kollektivizáló tervgazdaság még mindig csak rohamosan növekvő inflációt és működésképtelen szocialista gazdaságot eredményezett. Ekkor a vállalkozó szemléletű farmeroktól várták, hogy a mentalitásuk a gazdaság és a társadalom más területein is éreztesse hatását.³⁴

A hetvenes évek második felében és a nyolcvanas években százezrek hagyták el az országot összeesküvéses csónakjaikban, s okoztak humanitárius krízist szinte a világban. A kambodzsai beavatkozás Vietnam és Kína kapcsolatát pedig évekig megrontotta: Peking 1979 elején betört Vietnamba, hogy katonai beavatkozással bírja rá az országot, hogy vonuljon ki Kambodzsából – sikertelenül.³⁵

Mindez szintén nem kedvezett az ország gazdaságának, ezért a Vietnami Kommunista Párt 6. kongresszusa lecserélte a pártadminisztrációt, s egy ún. szocialista orientáltságú piacgazdaságot vezetett be. A reformok egyik eleme a külkereskedelem élénkítése, s az ahhoz szükséges ki- és belépési szabályok enyhítése volt. A fiatal korszerkezetű és magas munkanélküliséggel küzdő ország ekkortól vált munkaerőpiaci kibocsátóvá. Természetesen más tényezők is közrejátszottak, így pl. az egyesítés után kollektivizált gazdaságokat 1986-ban újra privatizálták. Az év utolsó hónapjában megszüntették az állami támogatásoktól függő központi irányítási rendszert, és hangsúlyt helyeztek a piacorientált gazdaság létrehozására, így a nem stratégiai ágazatokban a magánszektor és az állam közötti verseny is lehetővé vált.³⁶ Mindez

jelentős belső vándormozgalmat indított el.³⁷ Az urbanizáció azonban túl hirtelen történt, a városok nem tudták felszívni a munkaerőtöbbletet, így az is egyfajta tolóerőként hatott a kivándorlásra, míg az országon belüli tartós csatornákat hozott létre, amelyekkel később évtizedig kétségbeesetten igyekezett megbirkózni a kormányzat, ezért korlátokat állított a nagyvárosokba és egyes vidékekre költözés elé.³⁸

A nyolcvanas évek második felében az ország vezetése kereste a gazdasági kapcsolatokat az addigra már barátinak tekintett szocialista országokkal, így a meghatározó célpont az idő tájt Kelet-Európa és a Szovjetunió volt, majd az utóbbi összeomlását követően Kínával is javulni kezdett a viszony.³⁹ A volt Szovjetunióból azóta már nagyrészt vissza is költöztek a vietnamiak. Kelet-Európában a legfontosabb partner az akkori Csehszlovákia, Bulgária és Kelet-Németország volt, amelyek jelentősége ma sem elhanyagolható: egyrészt még mindig jelentős számú vietnami közösség él Csehországban, különösen Prágában és környékén,⁴⁰ másrészt az ázsiai országnak

a 2000-es évek közepétől a kifejezett gazdaságpolitikai céljai közé tartozik, hogy a külföldi munkaerőt növelje, s az ez irányú célországok között szerepel a Cseh Köztársaság is.⁴¹

A szomszédos országokkal való kapcsolat e tekintetben természetesen speciális előnyt élvezett, hiszen a határok mellett húzódó térségeket ősidők óta át megátszötték a családi, kereskedelmi kapcsolatok, így az ott zajló népességmozgást könnyen fel lehetett élnékíteni.⁴² Az Indokínai-félsziget országai nem csupán történelmileg jelentettek egységes területet az ott élő kereskedők és egyéb utazók számára, hanem ma, a poszt szocialista korszakban is egyre inkább áttörik a határok jelentette gátakat az élenkülő gazdasági kapcsolatok.⁴³

A gazdasági szempont és a migrációs politika összekötése tehát már a nyolcvanas évek átfogó reformjai között megjelent, a kétezres években pedig konkrét cselekvési tervvé vált. Maga a munkaerőexport az 1991. évi 370 sz. kormányhatározattal vált valósággá. Ez a jogszabály hívta életre a munkaközvetítő cégeket, szabályozta a működésüket, majd az

2. táblázat

A hazautalások mértéke: be- és kiutalások 2014-ben (millió dollár)⁴⁴

Országok	Hazautalás az országba	Hazautalás az országból
Mianmar	3 103	773
Laosz	60*	69
Vietnam	12 000	-
Thaiföld	5 655	3 118
Kambodzsza	377	219

* 2013-as adat.

1998. évi 41 CT/TW pártdirektíva révén vált hosszú távú stratégiává.⁴⁵ A munkaügyi minisztérium – a kormánynak a kiküldött munkaerő számának s ezzel egyben a hazautalások összegének a növelésére vonatkozó tervével összhangban – átfogó képzési és tréningprogramba kezdett. A szabályozás központi szerve a minisztérium kereteiben működő Határon Túli Dolgozók Osztálya, amely a cégeket létrehozza, a fő eszközt pedig a kétoldalú kapcsolatok jelentik, amelyek biztosítják a foglalkoztatás alapvető követelményeit. A minisztérium által engedélyezett munkaerő-közvetítő cégek száma 1992-ben 37, 2001-ben azonban már 168 volt. 2010-re is csupán eggyel lett kevesebb: 30 privát, 98 állami, a többi vegyes tulajdonban működött.⁴⁶ A minisztérium feladata a szabályozás és az ellenőrzés is.

Vietnamnak ma már egyre inkább kiemelt célpontja a kelet-ázsiai régió, így a kiutazó munkaerő érdekében elsősorban Tajvan, másodsorban Korea és Japán nagy foglalkoztatóit keresik meg. Ez az egyik legfontosabb tényező, amely hatással lesz a közeli jövő migrációs térképére. A vietnami bérek (jelenleg havi átlag 200 dollár) várhatóan a következő évtizedekben is alacsonyak maradnak, a munkaerőpiaci kínálat 2033-ig nagy valószínűség szerint nőni fog. A 200 dolláros átlag igen nagy jövedelemkülönbségeket takar: vidéken a bérek messze elmaradnak attól, és a munkaerőpiaci kínálat is jóval nagyobb, mint a nagyvárosokban. A kivándorló vietnamiak a maláj mezőgazdasági állásokban 90 és 140 dollár között keresnek, ami jóval

magasabb bér, mint amit otthon megkaphatnak; a közel-keleti építkezéseken pedig a havi átlagjövedelem már 300–450 dollár között mozog. Élesen kiugró bért jelentenek azonban a kelet-ázsiai ipari munkalehetőségek: Korea és Japán nagyvállalatai ugyanis 2015-ben például havi 700–900 dollárt fizettek a bevándorló munkaerőnek.⁴⁷

A be- és kivándorlás csatornái Vietnamban

A Vietnamban érintő másik jelenség, hogy a gazdasági bővülés máris a növekvő bevándorlás jeleit mutatja – igaz, bizonyos szektorokban a munkaerőtöbblet várhatóan még évekig táplálni fogja a kivándorlást is, melynek nettó értéke 2017-ben is csupán -0,3 volt ezer főre számítva.⁴⁸ Mindez 2015-ben az első bevándorlási törvény elfogadására készítette az országot.⁴⁹ A jogszabály húszféle vízumot hozott létre, mindegyiknek a kiváltása hasonló dokumentációhoz kötött, ám eltérő időtartamra szólnak. A befektetők számára megalkotott vízum öt évre ad tartózkodási engedélyt, míg a munkavállalói mindössze kettőre. A törvény azonban nem csupán az olyan aktuális problémákat igyekszik megoldani, mint az illegális belépés vagy az országban elkövetett törvénysértések – amelyek kiutasítással és 2000 dollárig terjedő bírsággal sújthatók –, hanem arra is kitér, hogy a munkaerő-közvetítőknek és a munkáltatóknak milyen feltételek teljesítésére, a hatóságokkal való milyen nemű együttműködésre van szükség az

országba importált munkaerő esetén. Az utóbbiaknak pl. monitorozási felelősségük van.⁵⁰ A bevándorló, főként építkezéseken dolgozó kínai munkások száma azonban még alacsony: 2015-ben csupán nem egész 73 ezer volt.⁵¹

Jelenleg tehát a jelentősebb kérdés a kivándorlás, és bár a munkaerőexport révén 2014-ben mindössze 100 ezer vietnami hagyta el az országot, ez a szám máris a kétszerese a minisztérium által tervezettnek,⁵² ráadásul a kivándorlás folyamatának számtalan egyéb csatornája is létezik, amelyek folyamatosan alakítják azt és az ahhoz alkalmazkodni igyekvő politikai döntéshozatalt.

Egy ilyen jelenség például a beházasodás, amely elsősorban a gazdagabb országok, így Tajvan és Korea esetében öltött jelentős méreteket. Koreában megjelentek a házasságközvetítő cégek, amelyek – habár ezt Vietnamban egyelőre törvény tiltja – feleségeket importálnak a rurális térségeket érintő sajtáságos elvándorlás következtében otthon, a női foglalkoztatás növekedése és az aránytalan urbanizáció miatt pedig egyedül maradt elsőszülött férfiakkal. A Dél-Koreába és Tajvanba így beutaztatott feleségek főként a kevésbé fejlett gazdaságú országokból érkeznek. A nők számára ez elsősorban anyagi okok miatt előnyös: 2001 és 2013 között csak Tajvanba 120 ezer vietnami menyasszony érkezett, akik ott férjhez is találtak maguknak.⁵³

Ugyancsak egy sajátos migrációs csatornát jelentenek a vietnami diákok. Az első csoportokat még a nyolcvanas években kezdte a kormány a szocialista

országokba küldeni. A maiak leginkább Ausztráliában, Kínában és az Egyesült Államokban, valamint európai országokban tanulnak. Nagyjából százezer fiatalról van szó, akiknek a 90 százaléka saját maga fizeti a költségeit, s noha éppen az említett országokban, különösen az USA-ban és Nyugat-Európában a legdrágább a felsőoktatás, 2000 és 2014 között mégis 700 százalékkal nőtt ott az ottani egyetemekre beiratkozott vietnami hallgatók száma.⁵⁴

Habár az 1991-es 370. sz. kormányrendeletet háromszor is kiegészítették, módosították, a kivándorlást szabályozó átfogó törvény csak 2006-ban lépett életbe.⁵⁵ A rákövetkező évtizedben a kormánynak számtalan nehézséggel kellett megküzdenie. A 2009. évi 71. sz. miniszterelnöki határozat nyomán a minisztérium igyekezett a hatvankét legszegényebb negyed, kerület dolgozóit külföldre küldeni, hogy esélyt adjon nekik a boldogulásra. Mindezt egyfajta esélyegyenlőségi szempont alapján tette, ám csupán kevés munkást sikerült a Közel-Keletre és Malajziába küldenie, s közülük is nagyjából ötezer embert még az alkalmazás előtt visszaküldtek.⁵⁶ A munkaközvetítő cégeknek ráadásul a határozat értelmében száz százalékos vietnami tulajdonban kell lenniük, s a működési feltételeik is meglehetősen nehézkesek; díjat sem szedhetnek, így csupán kisszámú munkást tudnak évente kiközvetíteni. 2010-ben tizenhét olyan cég volt, amelynek ezernél több főnek sikerült munkát találnia külföldön; a többség száznál is kevesebb alkalmazottat tudott kiközvetíteni.⁵⁷

A privatizáció is csupán elméleti maradt, hiszen a cégek nagy része állami tulajdonú, sőt 2012 óta még a magáncéget is nyugdíjazott hivatalnokok felügyelik. Létezik ugyan egy 2003-ban alapított egyesületük, ám annak az elnöke is egy korábbi minisztériumi tisztviselő. Nem állítható, hogy Vietnamban különösen erős lenne a civil szféra, így – pl. a Fülöpszigetektől eltérően – az NGO-knak nem sok szerep jut.⁵⁸ A 2014. évi 27. sz. kormányrendelet pontosan meghatározza a fogadó ország vállalatával kötendő szerződés kitételeit; az egy évre szóló szerződések tartalmazzák a 12 napi szabadságot, a nemzeti ünnepeket, a minimálbért – amely nem lehet a hazainál kevesebb –, a szállást, a biztosítást, az egészségügyi ellátást, stb.⁵⁹

A feltételeket azonban Vietnam csupán bilaterális egyezmények keretében tudja kikényszeríteni. A vietnami dolgozókkal van ugyanis egy sajátságos gond, amely más országok bevándorlóival jóval ritkábban fordul elő: igen gyakran egyszerűen megszöknek a külföldi munkahelyekről. Emiatt a vietnami munkaerő fokozatosan kiszorul a külföldi piacokról, különösen azon országokban, ahol viszonylag kevés, ám helyben képzett munkaerőre van szükség, és a bérek magasak. Ilyen például Dél-Korea és Japán. Tajvan 2005-ben egyenesen betiltotta a vietnami munkaerő toborzását, habár ezt a döntést a munkaerőhiány növekvő mértéke miatt 2015-ben kénytelen volt hatályaon kívül helyezni.⁶⁰

A külföldi munkahelyek idő előtti elhagyásának magas aránya mögött

számtalan ok húzódik meg. Ezek közül a legfontosabbak: az illegális közvetítés és a hozzá kapcsolódó hiányosságok, a már az érkezés előtt megjelenő magas költségek, de a kelet-ázsiai fogadó országok munkaerő-politikája is sok olyan feltételt támaszt, amely nehezíti a beilleszkedést – nem csoda tehát, hogy sokaknak nem is sikerül megküzdeniük a helyzettel. Hozzá tartozik azonban természetesen az is, hogy az illegálisan vállalt munkák sokszor jobban fizetnek, és a költségektől is megszabadul a munkavállaló. E nehézségek összességében nem csupán a vietnami migrációs politika kiforratlanságát mutatják, hanem a munkájuk elől megszökő munkások sajátságos jelensége révén a kelet-ázsiai országok integrációs problémáiba is bepillantást nyújtanak.

Ahol a migrációs politika még csak formálódóban van: Kambodzsa, Laosz és Mianmar

Előjáróban le kell szögezni, hogy Kambodzsa, Laosz és Mianmar migrációs jogszabály- és intézményrendszere, illetve politikája valójában még fejlődése kezdeti szakaszában jár. Az Indokínai-félsziget kommunista múltja és részben jelene meghatározó a Mekong menti államok migrációjában és annak kezelésében, de talán még jelentősebb a távolabbi múlt összekötő ereje. Éppen ezért Vietnamban példája némiképp általánosítható is. Mind a négy ország a kezdetén van egy, elsősorban a munkaerőt külföldre közvetítő és ott védő politikai rezsim

3. táblázat

Az egy főre jutó hazautalások összege a Mekong országokban, 2014⁶¹

Országok	Hazautalások összege (millió dollár)	Népesség (millió fő)	Külföldön élők száma (ezer fő)	A külföldön élők aránya a népességben (%)	Egy főre jutó hazautalás (dollár)
Mianmar	3.103	53,4	3.139,6	5,9	58,1
Laosz	60	6,7	1.294,2	19,3	9,0
Vietnam	12.000	90,7	2.592,2	2,9	132,3
Thaiföld	5.655	67,7	1.007,3	1,5	83,5
Kambodzsa	377	15,3	1.118,9	7,3	24,6

kialakításának. Kambodzsa, Laosz és Mianmar legfontosabb partnere ebben a kérdésben a térség egyetlen kiemelkedő gazdasága, Thaiföld, amellyel mindnyájan kétoldalú szerződések keretében működnek együtt. A régió egyéb területei képezik a munkaerő-közvetítés másodlagos célpontját, leginkább Malajzia és kisebb mértékben Dél-Korea, de újabban Kambodzsa is fogad be migránsokat, főként szakképzett munkaerőt Vietnamból és Kínából.⁶²

A szabályozás három bázisa, a jogalkotás, az intézményesülés és a nemzetközi kapcsolatok kiépítése mindhárom országban igen töredezett. Kambodzsában először 1995-ben született szabályozás a kivándorlásról. A kambodzsai munkások külföldre küldéséről szóló 57/95. sz. kormányrendelet célja a khmer migránsok külföldre utazásának és alkalmazásának a szabályozása volt. A rendeletet az ENSZ által irányított 1993-as szabad választások révén létrejött kormány adta ki, azonban túl általánosra sikerült, nem szabályozta pontosan a külföldön dolgozó munkások jogait, s így elavultnak és elégtelennek bizonyult.⁶³

Valamivel jobb a helyzet a kétoldalú kapcsolatok terén. Úgy tűnik, hogy Dél-kelet-Ázsiában ez lesz a meghatározó regulatív eszköz a migráció és általában a gazdaság terén, de különösen a munkaerő-kereskedelemben. A Mekong menti országok elsőként – érthetően – Thaifölddel keresték az ez irányú kapcsolatokat, s így annak meghatározó szerep jutott Kambodzsa migrációs politikájának formálásában is:⁶⁴ a két állam hatóságai együttműködve fejlesztették azt. Az ország vezetése legutóbb, 2016 tavaszán a Fülöp-szigetekkel folytatott e téren bilaterális tárgyalásokat. A kooperáció hasznos lehet mindkét fél számára, hiszen az érdekérvényesítés együtt mindenképp könnyebb, ám Kambodzsa egész biztosan többet profitálhat a nála jóval előrébb tartó szigetország tapasztalataiból. Még akkor is, ha a 630 ezer migráns munkaerőt számláló ország nem tervezi, hogy meghatározó ágazatává váljon a munkaerőexport.⁶⁵ 2011-ben, két évvel Indonézia után ugyanis a számos visszaélés és a rossz munkakörülmények miatt Kambodzsa is betiltotta a munkaerő-közvetítést Malajziába.⁶⁶ Abban az évben hirdették

ki az 1995-ös rendeletet felváltó 190. sz. kormányrendeletet a kambodzsai dolgozók magán toborzóügynökségeken keresztül történő külföldre küldésének irányításáról,⁶⁷ ám az továbbra is csupán igen vázlatos jogi feltételrendszert hozott létre.⁶⁸

Laosz is csak 2002-ben szabályozta először formálisan a munkavállalói kivándorlását, s Thaiföld szerepe abban is kiemelkedő volt, hiszen kifejezetten annak kérésére hoztak létre egy kétoldalú egyezményt. Azon kívül csupán a 2007-es ASEAN-deklaráció védi a laoszi vendégmunkások jogait, valamint mindkét ország tagja a Mekong miniszterei emberkereskedelem elleni összehangolt kezdeményezése elnevezésű programnak. A 2002-es szabályozás folyamánaként hat nemzet írt alá egy egyetértési nyilatkozatot az emberkereskedelem ellen 2004-ben.⁶⁹ A szintén 2002-es 68. sz. miniszterelnöki rendelet szabályozta először a laoszi migráns munkavállalók külföldre közvetítését, törvényi szinten pedig a 2007-es 6. sz. munkajogi törvény kezelte a kérdést.

Thaiföld nem véletlenül kezdeményezi a munkaerő-vándorlásnak a szomszédos országokkal közös szabályozását. Laoszi polgárok is tömegesen dolgoznak odaát illegálisan, akik részben egyszerűen a szegénység elől menekültek oda, vagy a rizsföldeken vállalnak idegenmunkát a jövedelmük kiegészítése érdekében; sokukat azonban egyenesen a szüleik kényszerítik arra, hogy munkát vállaljanak a szomszédos országban, akik ráadásul hiányos vagy félinformációkra

alapozzák a döntéseiket. A Mekong vidékét behálózza a migráció sűrű hálózata: rokonok biztosítanak szállást és munkát a szegény hozzátartozóknak, barátok segítenek elbújni a hatóságok elől, de a munkaerő-közvetítők is folyamatosan igyekeznek új meg új munkákra csábítani a potenciális munkaerőt jelentő laoszi, miánmari vagy kambodzsai migránsokat.⁷⁰

Az indokínai országok számára ez nem új jelenség, a korlátok közé szorítás azonban igen. A gazdasági haszon felismerése és az emberi jogok biztosításának igénye mindegyik országban kezd általános fejlődéshez vezetni a munkaerő-vándorlás szabályozásának terén is. 2016-ban már hivatalosan is 900 ezer laoszi dolgozott világszerte, közülük 80 ezren regisztráltak Thaiföldön, ráadásul a hivatalosan oda küldött dolgozók száma a kétezres évek eleje óta folyamatosan nő.⁷¹ Thaiföldről – amint az az országról szóló részből kiderült – sokan mennek más országba dolgozni, de a helyi életszínvonal emelkedésével egyre nagyobb az igény olyan munkák ellátására, amelyekre a thaiföldiek már nem hajlandóak.

2009-ben Laosz is beiktatta az első bevándorlási jogszabályát, a 136. sz. miniszterelnöki rendeletet, amely egyelőre csupán a gazdaság fejlődése érdekében beengedett, magasan képzett szakemberek bevándorlási feltételeinek a szabályozását jelentette, de azóta már mind az alkalmazással kapcsolatos kikötések, mind az egyes szakmákra vonatkozó kvóták megszülettek. Az alkalmazás ideje maximum egy év, amit azonban minden periódus lejártakor meg lehet hosszabbítani.

Bár Mianmarban 1962 óta katonai diktatúra van, az utóbbi időben – más militarista rezsimekhez hasonlóan – demokratikus vagy annak látszó reformokat vezettek be. Ezek közé tartozik a politikai foglyok szabadon engedése, az ellenzéki pártok szerveződése és a választásokon való indulása, a média nagyobb szabadsága és a civil szervezetek létrejöttének lehetősége. A munkaügyi szervezetek és NGO-k szinte bátorítást kaptak a kormánytól.⁷² A 2015-ös választások óta eltelt időszak eredményei talán még ennél is jelentősebb változásokhoz vezethetnek, s a korábbi politikai menekülthullámot talán teljesen felváltja a munkaerőcsere.

Már 1999-ben megszületett a határon túli foglalkoztatottakról szóló törvény, amely lehetővé tette a magán munkaerő-közvetítő cégek létrehozását és munkaügyi minisztériumi bejegyzését. A nehéz körülmények azonban a csempészet elleni 2005-ös törvény megszületéséig inkább a nem legális munkaközvetítésre készítették a cégeket, mintsem hogy a rögzösebb, államilag elismert utat választják. 2006-ban 57 cég regisztrált, s a fő célpontjaik azóta is Malajzia, Szingapúr, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, valamint Dél-Korea és Japán – akárcsak a térség munkaerő-kivitellel foglalkozó többi országában. A munkaerő természetesen intézmények nélkül is talál munkát a szomszédos Thaiföldön, s bár 2003-ban a két ország egyetértési nyilatkozatot írt alá,⁷³ az még nem eredményezett hatékony megoldást.⁷⁴

2016-ban Mianmar és Thaiföld munkaerőt szabályozó kapcsolatai már kormányközi megállapodásokban is testet öltöttek, s a két munkaügyi miniszter további együttműködésben állapodott meg a szabályozás fejlesztése érdekében. A tervezett új szerződés már nem csupán az embercsempészet és az illegális migráció megfékezésére törekszik, hanem a munkavállalók jogainak biztosítását is célul tűzte ki,⁷⁵ ám mindezekig csupán egy bizottság felállítását sikerült elérnie a két kormánynak.⁷⁶ Mindez egy, a Nagy-Mekong alrégió együttműködésének fejlesztésébe is illeszkedő folyamat – hiszen Thaiföld már aláírt hasonló munkaügyi egyezményt Laossal, Kambodzsával és Vietnammal is –, de előkészíti az ASEAN ilyen irányú szabályozásának a fejlődését is.

A 2011-ben bevezetett thai bankreform, amely négy nagybank számára lehetővé tette, hogy külföldi fiókintézményeket is alapítsanak, azt eredményezte, hogy a hazautalások értéke az az évi 127 millió dollárról 2014-re 3,1 milliárd dollárra nőtt.⁷⁷ Ennek ellenére a hazautalások során a munkavállalók továbbra is nagyrészt a *hundi* informális rendszert használják, amely olcsóbb, ajtótól ajtóig terjedő szolgáltatást kínál, az újaknál lényegesen kiterjedtebb kapcsolattartói körrel rendelkezik a fejletlen területeken, és a legtöbben megbízhatóbbnak is tartják az évszázados intézményt.⁷⁸

Összefoglalás

Bárhogy is gondolják sokan, a szabályozás kiterjedtsége nem vezet szükségszerűen a migránsok biztonságához. A legtöbb délkelet-ázsiai országban a szabályalkotás ugyanis a szakképzetlen munkások korlátozására, a számuknak – a piaci igényeknek megfelelő – rugalmas csökkentésére vagy növelésére irányul. A munkavállalókra pedig túlzott adminisztratív terhet és költséget ró, ennek következtében gyakran megkerülik a rendszert, amivel kiszolgáltatják magukat a munkáltatóknak és a munkaközvetítőknek.⁷⁹

A fejlődést valószínűleg egy nemzetközileg egységes, de legalábbis közös meg egyezésen alapuló szabályozás indíthatná meg. A térség országai azonban nehezen – vagy leginkább sehogyan sem – szánják rá magukat egy ilyen elfogadására: eltérő a hozzáállásuk egy, a cirkuláris migránsok szabályozásáról szóló, akár sokoldalú, akár kétoldalú egyezmény megkötéséhez. A fogadó országok pedig vonakodnak bármily kis mértékben is átengedni a szuverenitásukat, pl. a határellenőrzés terén, még ha sok esetben ők maguk sem túl hatékonyak abban. Thaiföld esetében jól látható a politikai szándék mögött a gazdasági érdek, de legalább ennyire befolyásolja a döntések halogatását a közvélemény alakulása is.

A küldő országok általában érdekeltek lennének sokoldalú egyezmények megkötésében, s azok által közvetve a saját munkanélküliségük és egyéb társadalmi feszültségeik enyhítésében, ugyanakkor a szabályozás fejlődésével járó korlátok

komoly kockázatokat jelenthetnek a kivándorlásból származó bevételeikre.⁸⁰ Ezt a következtetést már 2004-ben levonta az International Organization for Migration a „Berne Initiative” nevű konzultációs programjában.⁸¹

A nemzetközi szervezetek leginkább egyeztető szerepet tölthetnek be az egyes országok migrációs politikai eszközei, illetve céljai összehangolásában, ám még ez a tevékenység sem igazán hatékony. A 2002-ben, Balin létrejött egyeztető fórum (*The Bali Process on People Smuggling, Trafficking in Persons and Related Transnational Crime*)⁸² olyan interregionális intézmény, amelyben Kelet- és Délkelet-Ázsia összes országa részt vesz. Rajtuk kívül Óceánia államai és Ázsia más térségeinek számos országa (Törökországtól Indiáig), összesen több mint ötven állam társult az intézményhez. Szintén tagjai lettek az olyan nagy nemzetközi migrációs szervezetek, mint az IOM és az UNHCR, valamint az UNODC,⁸³ s nagyszámú megfigyelő és partner intézmény és ország is bekapcsolódott a munkába. A szervezet munkája felett Indonézia és Ausztrália elnököl.

A folyamatosan bővülő szervezet ez idáig hét miniszteri szintű tanácskozást szervezett Balin. A hatodikon, amelyet 2016 márciusában tartottak, elfogadtak egy, az egyre növekvő mértékű és mind összetettebbé váló illegális migrációval kapcsolatos nyilatkozatot, mely szerint annak a regionális és az azon túlnyúló kihívásai egyaránt szükségessé teszik a közös intézkedések kidolgozását és biztonságos migrációs útvonalak létrehozását.

Egyúttal megalapították a Regionális Támogató Irodát is.⁸⁴ A fórum céljai – amelyek az eltelt, lassacskán tizenhét év alatt nem sokat változtak – azonban túlzottan normatívak, s a kritériumrendszere szelektív. Az információcsere és az egyéb alapvető kohéziós tényezők mellett leginkább a regionális ügynökségek praktikus szerepvállalására, a lehetséges intézkedésekre, műveletekre koncentrál, de sem az egyes országok potenciális előnyeit, sem a megelőzést nem részletezi, s így a technikák átvételének a lehetőségeivel sem foglalkozik.⁸⁵

A térség országainak népesedéspolitikáját – akárcsak a közelmúltban – jelenleg is meghatározza a politikai berendezkedésük. Arról, illetve a politikai rendszerek és a szakpolitikák kapcsolatáról egy, a szakpolitikákat és a köztük lévő különbségeket és hasonlóságokat bemutató tanulmányban terjedelmi korlátok miatt nincs mód részletesen szólni. A diktatórikus rezsimek általában csupán korlátozásként, biztonságpolitikai megközelítésből kezelik és értelmezik a határok védelmét, a ki- és belépéseket, illetve a tartózkodás formáit. Ez persze csak részben igaz, s erre éppen a szocialista Laosz vagy az autokrata Mianmar az ékes példa. Habár a migrációs politikájuk továbbra is töredékes, s távol áll attól, hogy egy kifejlett stratégia jeleit mutassa, a gazdasági racionalitás a már meghozott döntésekben jól érzékelhető. A további előrehaladáshoz pedig nem csupán a jól kidolgozott, gördülékeny Fülöp-szigeteki migrációs politika szolgál példaként – főként thaiföldi közvetítéssel –, de Pekingnek az emigrációra és a diaszpórára

vonatkozó politikái⁸⁶ is hatással lehetnek majd, ugyanakkor a politikai és gazdasági szempontok összeegyeztetésének praktikus megoldásai szintén útmutatásul szolgálhatnak. Ehhez Kína történelmi szerepe, gazdasági súlya is hozzájárul.

Akármilyen eltérő is a Mekong országainak a politikai és gazdasági fejlettségi szintje és berendezkedése, illetve bármennyire jelentősek egyikben vagy másikban a szakpolitikákra is ható autokrata vonások, a migráció szabályozására valamennyiben elsősorban haszonelvű szemmel kezdenek tekinteni. Ennek hátterében elsősorban az anyagi rászorultságot, a hazautalásokból származó és várható bevételeket várnánk, ám a térség hagyományosan is rendelkezett „közös munkaerőpiaccal”. Történelmi hagyományai vannak náluk a mai államhatárokat nem ismerő népességmozgásnak. Ebben az értelemben az etnikai nacionalizmus nem izolálja az egyes országokat, legfeljebb a nyelvi nehézségek jelentenek akadályt az integráció tekintetében. A közösen használt nyelv szintén fontos gazdasági szempont, ezért azt a régióban tudatosan igyekeznek fejleszteni: a ma még gyéren beszélt angolt terjesztik közvetítő nyelvként. Ezzel az érintett országok nem csupán a kereskedelmi kapcsolataik élénkítését kívánják szolgálni, de a tágabb térségi integrációt is erősítik.⁸⁷

Mindez szorosan illeszkedik az ázsiai – és szűkebben: a délkelet-ázsiai – térségen belüli fokozódó gazdasági integrációhoz, s azon belül is a jellemzően erős munkaerőpiaci migrációs csatornához. A Mekong országainak a vonatkozó politikái egyelőre igen távol állnak attól a

fejlettségi szinttől, amit a Fülöp-szigetek képvisel, ugyanakkor azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a könnyítést szolgáló jogszabály-módosítások pozitívan hathatnak a politikai intézményesülésre, s azon keresztül akár az autoriter rendszerek demokratizálódására is.

Ez persze igen messze lesz még a jelenlegi helyzethez – a kétoldalú kapcsolatok szűkösségéhez és az egyes belpolitikai korlátokhoz – képest, s az is elképzelhető, hogy egy piaci rendszerben működő ki- vagy bevándorláspolitika nem csak demokratikus kormányzati modellben építhető ki. A tágabb térség és az azon túlnyúló kapcsolatok azonban e tekintetben is erős nyomást jelentenek, hiszen az érkező munkások jogainak a biztosítása nehezen kivitelezhető egy, a saját polgárai szabadságjogait korlátozó rezsimben. A kiszolgált jogi és gazdasági intézményrendszer kiépítése pedig szintén strukturális átalakítást kíván majd. Mindezek nélkül az elsősorban kétoldalú kapcsolatokban gondolkodó és tervező kormányzatok nehezen tudnának szimmetrikus kapcsolatrendszer kiépíteni, s a sokoldalú kapcsolatok máris erős fejlesztőerőként hatnak e téren is.

Jegyzetek

- 1 Részletesebben lásd: Koudela Pál: *Migráció és politika Kelet-Ázsiában*. Budapest: CEPoliti Kiadó, 2018.
- 2 Habár a korábbi brit tartomány, Burma hivatalos neve 1989 óta Mianmar, mind az ország ellenzéke, mind a nemzetközi közösség és a szakirodalom (pl. a *CIA World Factbook*) általában továbbra is Burmának nevezi az országot, mert nem fogadják el egy katonai diktatúra legitimitását. Lásd: David I. Steinberg: *Burma: The State of Myanmar*. Washington: Georgetown University Press, 2002. 11. o. A tanulmányban főnévként, az állam nevéként a Mianmar, jelzőként azonban a „burmai” melléknév szerepel, ezzel érzékeltetve, hogy bár az állam hivatalos neve az előbbi, vele kapcsolatosan minden információ egy olyan országra vonatkozik, amelyet a jelenleg hatalmon lévő állam eszmeileg nem egyöntetűen képvisel.
- 3 James C. Scott: *The Art of Not Being Governed. An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press, 2009. 9–10. o.
- 4 Elena Barabantseva: „When Borders Lie Within: Ethnic Marriages and Illegality on the Sino-Vietnamese Border”. *International Political Sociology*, Vol. 9. No. 4. (2015). 352–368. o.
- 5 Frank N. Pieke: „Immigrant China”. *Modern China*, Vol. 38. No. 1. (2013). 40–77. o.
- 6 Charles Patrick FitzGerald: *The Southern Expansion of the Chinese People: Southern Fields and Southern Ocean*. London: Barrie & Jenkins, 1972. 39–79. o.; Jean Michaud: „Handling Mountain Minorities in China, Burma, Cambodia, Vietnam, and Laos: From History to Current Concerns”. *Asian Ethnicity*, Vol. 10. No. 1. (2009). 25–49. o.
- 7 Lásd: Koudela Pál: „Délkelet-Ázsia két legnagyobb elvándorlóországa: a Fülöp-szigetek és Indonézia”. *Valóság*, Vol. 61. No. 6. (2018). 92–108. o.
- 8 Supang Chantavanich – Premjai Vung-siriphisal: „Bangkok, Thailand. Need for Long-Term National and Municipal Policies”. In: *International Migrants and the City. Bangkok, Berlin, Dakar, Karachi, Johannesburg, Naples, São Paulo, Tijuana, Vancouver, Vladivostok* (szerk. Marcello Balbo). Velence, IT: UN-Habitat, 2005. 19. o.
- 9 Aaron Stern: „Quantitative International Migration Data for Thailand: An Overview”. *Asian and Pacific Migration Journal*, Vol. 6. No. 2. (1995). 232. o.
- 10 Chawin Leenabanchong: „1997 Thai Financial Crisis”. In: *From Crisis to Recovery: East Asia Rising Again?* (szerk. Tzong-Shian Yu – Dianqing Xu). Szingapúr: World Scientific Publishing, 2001. 267. o.

- 11 „Thailand. World Economic Outlook Database, April 2012”. *International Monetary Fund*, http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=51&pr.y=10&sy=1980&ey=1984&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=578&s=NGDP_R%2CNGDP_RPCH%2CNGDPD&grp=0&a. Letöltés ideje: 2018. április 9.
- 12 Forrás: Department of Economic and Social Affairs: *International Migration Report 2015. Highlights*. New York, NY: United Nations, 20169. Elektronikus elérhető: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf.
- 13 Dennis Arnold – Kevin Hewison: „Exploitation in Global Supply Chains: Burmese Migrant Workers in Mae Sot, Thailand”. In: *Transnational Migration and Work in Asia* (szerk. Kevin Hewison). New York, NY: Routledge, 2006. 165–191. o.; Phil Thornton: *Restless Souls. Rebels, Refugees, Medics and Misfits on the Thai–Burma Border*. Bangkok: Asia Books, 2006.
- 14 „Two Special Economic Zones to Be Launched in Early 2016”. *The Government Public Relations Department*, http://thailand.prd.go.th/ewt_news.php?nid=2333&filename=index. 2015. november 1.
- 15 Jackie Pollock: „Thailand”. In: *Collateral Damage. The Impact of Anti-Trafficking Measures on Human Rights Around the World* (szerk. Mike Dottridge). Bangkok: Global Alliance Against Traffic in Women, 2007. 182. o.
- 16 *Assessing Potential Changes in Migration Patterns of Myanmar Migrants and Their Impacts on Thailand. Supplementary Report*. Bankok: International Organization for Migration, 2015. 5. o.
- 17 „Trafficking in Persons Report 2015”. *US Department of State*, <https://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2015/index.htm>, 2015. július. 331. o.
- 18 Philip Martin: *The Economic Contribution of Migrant Workers to Thailand: Towards Policy Development*. Bangkok: ILO, 2007. 4. o.
- 19 Inga Gruß: „The Emergence of the Temporary Migrant: Bureaucracies, Legality and Myanmar Migrants in Thailand”. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, Vol. 32. No. 1. (2017). 3. o.
- 20 Dewi Kurniawati – Hera Diani: „The Misery of Indonesia’s Migrant Workers”. *Jakarta Globe*, Vol. 16. No. 4. (2009).
- 21 Phalla Chea: „Migration and Human Security of Cambodian Workers in Thailand”. In: *Irregular Migration and Human Security in East Asia* (szerk. Jiyoung Song – Alistair D. B. Cook). New York, NY: Routledge, 2015. 50. o.; Pracha Vasuprasat: *Agenda for Labour Migration Policy in Thailand: Towards Long-Term Competitiveness*. Bangkok: ILO, 2010. 3. o.
- 22 Arnold–Hewison: i. m. 5. o.
- 23 Jerrold W. Huguét, Aphichat Chamratrithirong és Kerry Richter: „Thailand Migration Profile”. In: *Thailand Migration Report 2011. Migration for Development in Thailand: Overview and Tools for Policymakers* (szerk. Jerrold W. Huguét – Aphichat Chamratrithirong). Bangkok: IOM, 2011. 9–12. o.; Yongyuth Chalamwong: *Demographic Change and International Labour Mobility in Thailand*. Szöul: Pacific Economic Cooperation Council. 2008.
- 24 Kritaya Archavanitkul: „Thai State Policy to Manage Irregular Migration from Neighboring Countries”. *Mahidol Migration Centre Newsletter*, Vol. 1. No. 1. (2010). 4–7. o.
- 25 Andy Hall: „Migration and Thailand: Policy, Perspectives and Challenges”. In: *Thailand Migration Report 2011. Migration for Development in Thailand: Overview and Tools for Policymakers* (szerk. Jerrold W. Huguét – Aphichat Chamratrithirong). Bangkok: IOM, 2011. 18. o.
- 26 Maryann Bylander – Georgia Reid: „Criminalizing Irregular Migrant Labor: Thailand’s Crackdown in Context”. *Migration Policy Institute*, <https://www.migrationpolicy.org/article/criminalizing-irregular-migrant-labor-thailands-crackdown-context>, 2017. október 11.
- 27 Piriya Pholphirul: „Migration and the Economy”. In: *Thailand Migration Report 2011...*, 56. o.

A Mekong országainak sokszínű migrációs politikai rendszere

- 28 Pracha Vasuprasat: „Turning Points in International Labor Migration: A Case Study of Thailand”. *Asian and Pacific Migration Journal*, Vol. 3. No. 1. (1994). 178. o.
- 29 Huguet *et. al.*: i. m. 13. o.
- 30 Anchalee Singhanetra-Renard: „The Mobilization of Labour Migrants in Thailand: Personal Links and Facilitating Networks”. In: *International Migration Systems: A Global Approach* (szerk. Mary M. Kritiz, Lin Lean Lim és Hania Zlotnik). Oxford: Clarendon Press, 1992. 199. o.
- 31 Dilip K. Ratha, Sonia Plaza és Ervin Dervisevic: *Migration and Remittances Factbook 2016*. Washington, DC: The World Bank, 2016. 208. és 246. o.
- 32 Amarjit Kaur: „Demography of Race and Ethnicity in Southeast Asia”. In: *The International Handbook of the Demography of Race and Ethnicity. International Handbooks of Population 4* (szerk. Rogelio Sáenz, David G. Embrick és Néstor P. Rodríguez). Dordrecht: Springer Publishing, 2015. 184. o.
- 33 Amarjit Kaur: „Labour Migration Trends and Policy Challenges in Southeast Asia”. *Policy and Society*, Vol. 29. No. 4. (2010). 390. o.
- 34 L. Shelton Woods: *Vietnam. A Global Studies Handbook (Global Studies — Asia)*. Santa Barbara, CA: ABC–CLIO, 2002. 92–96. o.
- 35 Thu-Huong Nguyen-Vo: „*Khmer Viet Relations and the Third Indochina Conflict*”. Jefferson, NC: McFarland & Company, Inc. 1992. 139. o.
- 36 Brian Van Arkadie – Raymond Mallon: *Viet Nam: A Transition Tiger?*. Canberra: Asia Pacific Press. 2004.
- 37 Martin Gainsborough: *Vietnam. Rethinking the State*. London: Zed Books, 2010. 15. o.
- 38 Dang Nguyen Anh, Cecilia Tacoli és Hoang Xuan Thanh: *Migration in Vietnam: A Review of Information on Current Trends and Patterns, and Their Policy Implications*. London: Department for International Development, 2003. 31. o.
- 39 Brantly Womack: *China and Vietnam: The Politics of Asymmetry*. Cambridge: Cambridge University Press. 2006. 27. o.
- 40 Dita Čermáková: „Migration Between the EU, V4 and Eastern Europe: The Present Situation and the Possible Future. The Perspective of Czechia”. In: *Forecasting Migration Between the EU, V4 and Eastern Europe: Impact of Visa Abolition* (szerk. Marta Jaroszewicz – Magdalena Lesińska). Varsó: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2014. 113. o.
- 41 Phung Quang Huy: *Exported Labour – Practice and Policy Issues: Vietnamese Case*. Szöul: Pacific Economic Cooperation Council, 2008. 9. o.
- 42 Olivier Évrard: „Oral Histories of Livelihoods and Migration Under Socialism and Post-Socialism Among the Khmu of Northern Laos”. In: *Moving Mountains Ethnicity and Livelihoods in Highland China, Vietnam, and Laos* (szerk. Jean Michaud – Tim Forsyth). Vancouver: UBC Press, 2011. 76–100. o.
- 43 Thitinan Pongsudhirak: „Six Markets to Watch: The Mekong Region”. *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2013-12-06/six-markets-watch-mekong-region>, 2014. január.
- 44 Forrás: Pew Research Center: *Remittance Flows Worldwide in 2012*. Washington, DC: 2014; World Bank: *Migration and Remittances Factbook 2016*. Washington, DC: The World Bank, 2016; Trading Economics: „Taiwan Remittances 2001–2016”. <https://tradingeconomics.com/taiwan/remittances>, 2016.
- 45 Futaba Ishizuka: „International Labor Migration in Vietnam and the Impact of Receiving Countries’ Policies”. *IDE Discussion Papers*, Vol. 10. No. 414. (2013). 2–4. o.
- 46 Uo. 5. o.
- 47 Karl Miller: „From Humanitarian to Economic: The Changing Face of Vietnamese Migration”. *Migration Information Source*, <http://www.migrationpolicy.org/article/humanitarian-economic-changing-face-vietnamese-migration>, 2015. április 29.
- 48 „The World Factbook: Vietnam”. *Central Intelligence Agency*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/vm.html>. Letöltés ideje: 2018. április 1.

- 49 The National Assembly: „Law No. 47/2014/QH13 Dated June 16, 2014 of the National Assembly on Entry, Exit, Transit, and Residence of Foreigners in Vietnam”. *Hochiminh City International University*, <http://www2.hcmiu.edu.vn/Portals/1/Docs/vanbanphapluat/english/47-2014-QH13%20Luat%20ve%20nhap%20canh-qua%20canh-tam%20tru%20cua%20NNN.pdf>. Letöltés ideje: 2018. április 9.
- 50 „New Vietnam Immigration Law Effects on January 2015”. *Vietnam Visa Immigration*, <http://www.vietnam-immigration.org.vn/news/view/new-vietnam-immigration-law-effects-on-january-2015.html>. Letöltés ideje: 2018. április 9.
- 51 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, International Migration: „Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin”. Table 16. Total Migrant Stock at Mid-Year by Origin and by Major Area, Region, Country or Area of Destination, 2015. *United Nations*, <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml>. Letöltés ideje: 2018. április 9.
- 52 Hong Van – Ha Nam: „Labor Export: Opportunities in 2015”. *VOV World Service*, <http://vovworld.vn/en-US/Current-Affairs/Labor-export-opportunities-in-2015/314083.voy>, 2015. február 27.
- 53 Tran Quang Lam, Nguyen Thi Mai és Tran Diem Hong: *Vietnamese Brides in Taiwan: Who Are They?* (Paper presented at the XXVII IUSSP International Population Conference 26 to 31 August 2013). Puszan: IUSSP, 1. o.
- 54 „Spotlight on Vietnam: Quality Issues, Demand for Study Abroad and Graduate Employability”. *ICEF Monitor*, <http://monitor.icef.com/2014/04/spotlight-on-vietnam-quality-issues-demand-for-study-abroad-and-graduate-employability/>, 2014. április 11.
- 55 „Vietnam National Assembly: Law on Vietnamese Guest Workers. No. 72/2006/QH11”. *Official Gazette* (The English Translation of Công Báo), Vol. 5, No. 9–10. (2007). 4–33. o.
- 56 Angie Ngoc Tran: „Weaving Life Across Borders: The Cham Muslim Migrants Traversing Vietnam and Malaysia”. In: *International Migration in Southeast Asia. Continuities and Discontinuities* (szerk. Kwen Fee Lian, Md Mizanur Rahman és Yabit bin Alas). Szingapúr: Springer, 2015. 18. o.
- 57 Ishizuka: i. m. 5–6. o.
- 58 Mely Caballero-Anthony: „Movement of People in Asia and Civil Society: Managing Complex Challenges”. In: *Asia on the Move: Regional Migration and the Role of Civil Society* (szerk. Mely Caballero-Anthony – Toshihiro Menju). Tokió: Japan Center for International Exchange, 2015. 20. o.
- 59 „Decree No. 27/2014/ND-CP Dated April 07, 2014, Guidelines for Regulations of the Labor Code on Domestic Servants”. *ThuVienPhapLuat*, <http://thuvienphapluat.vn/van-ban/EN/Lao-dong-Tien-luong/Decree-No-27-2014-ND-CP-guidelines-for-regulations-of-the-labor-code-on-domestic-servants/226207/tieng-anh.aspx>, 2014. április 7.
- 60 Kristin Letts – Nguyen Thi Mai Thuy: ILO: „The Growing Trend of Vietnamese Migrant Domestic Workers”. *Viet Nam Country Brief*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--asia/--ro-bangkok/--ilo-hanoi/documents/publication/wcms_376172.pdf, 2015. június. 3. o.
- 61 Forrás: Pew Research Center: i. m.; World Bank: i. m.
- 62 Ministry of Labour and Vocational Training and International Labour Organization: *Kingdom of Cambodia, Policy on Labour Migration for Cambodia*. Phnom Penh: Ministry of Labour, 2010. Elektronikus elérhető: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--asia/--ro-bangkok/documents/publication/wcms_145704.pdf, 2018. április 9. 13. o.
- 63 Chan Sopha: „Review of Labour Migration Management Policies and Legal Frameworks in Cambodia”. *International Labour Organization*, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--asia/--ro-bangkok/documents/publication/wcms_106497.pdf, 2009. május. 6. o.
- 64 „Labour Migration in the Greater Mekong Sub-Region: Synthesis Report, Phase One”,

A Mekong országainak sokszínű migrációs politikai rendszere

- World Bank, http://siteresources.worldbank.org/INTTHAILAND/Resources/333200-1089943634036/475256-1151398858396/LM_inGMSs_Nov06.pdf, 2006. november. 66. o.
- 65 Mom Kunthear: „Philippines and Cambodia to Protect Migrant Rights”. *Khmer Times*, <http://www.khmertimeskh.com/news/24678/philippines-and-cambodia-to-protect-migrant-rights/>, 2016. május. 5.
- 66 „Cambodia Bans Maids from Working in Malaysia”. *AP Migration*, <http://apmigration.ilo.org/news/cambodia-bans-maids-from-working-in-malaysia>. Letöltés ideje: 2018. április 9.; Jenna K. Holliday: „Turning the Table on the Exploitative Recruitment of Migrant Workers: The Cambodian Experience”. *Asian Journal of Social Science*, Vol. 40. No. 4. (2012). 465. o.
- 67 Royal Government of Cambodia: Sub-Decree on the Management of the Sending of Cambodian Workers Abroad Through Private Recruitment Agencies”. *Mekong Migration Network*, <http://www.mekongmigration.org/wp-content/uploads/2008/05/PDF49.2KB.pdf>, 2011. augusztus 17.
- 68 Ismira Lutfijia – Putri Prameshwari: „No Firm Agreement Yet on Indonesian Migrant Workers in Malaysia”. *Jakarta Globe*, <http://jakartaglobe.beritasatu.com/archive/no-firm-agreement-yet-on-indonesian-migrant-workers-in-malaysia/>. Letöltés ideje: 2018. április 9.
- 69 Simon Baker: *Migration Experiences of Lao Workers Deported from Thailand in 2013*. Bangkok: UN–ACT Regional Management Office, 2015. 3. o.
- 70 Ministry of Labour and Social Welfare; Ministry of Foreign Affairs és Ministry of Public Security: *Operations Manual on the Protection and the Management of Migrant Workers for Three Ministries of Lao PDR*. Vientiane: Lao PDR, 2013. 18. o.
- 71 ILO: *TRIANGLE II Quarterly Briefing Note: Lao PDR (January–March 2016)*. Bangkok: International Labour Organization Regional Office for Asia and the Pacific, 2016. 2. o.
- 72 Marco Bünte: „Burma’s Transition to Quasi-Military Rule: From Rulers to Guardians?”. *Armed Forces & Society*, Vol. 40. No. 4. (2013). 753. o.
- 73 „Labour Migration in the Greater Mekong Sub-Region...”, i. m. 66. o.
- 74 Nora McGann: „The Opening of Burmese Borders: Impacts on Migration”. *Migration Policy Institute*, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=934>, 2013. február 20.
- 75 Penchan Charoensuthipan: „Minister Settles Worker Import Plan with Myanmar”. *Bangkok Post*, <http://www.bangkokpost.com/business/news/959741/minister-settles-worker-import-plan-with-myanmar>, 2016. május. 5.
- 76 „Thailand, Myanmar Step up Labour Cooperation”. *Bangkok Post*, <https://www.bangkokpost.com/news/general/1283434/thailand-myanmar-discuss-labour>, 2017. július. 8.
- 77 „Migration and Remittances Data”. *The World Bank*, <http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaisues/brief/migration-remittances-data>, 2017. november 16.
- 78 Koji Kubo: *Evolving Informal Remittance Methods of Myanmar Migrant Workers in Thailand*. Jakarta: Economic Research Institute for Association of East Asian Nations and East Asia, 2015.
- 79 Tessa Morris-Suzuki: „Changing Border Control Regimes and Their Impact on Migration in Asia”. In: *Mobility, Labour Migration and Border Controls in Asia* (szerk. Amarjit Kaur – Ian Metcalfe). Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 8–23. o.
- 80 Maureen Hickey, Pitra Narendra és Katie Rainwater: *A Review of Internal and Regional Migration Policy in Southeast Asia*. Brighton: University of Sussex, 2013. 13. o.
- 81 *Interstate Cooperation and Migration. Berne Initiative Studies*. Genf: Federal Office for Migration, 2005. 57. o.
- 82 „The Bali Process on People Smuggling, Trafficking in Persons and Related Transnational Crime”. *The Bali Process*, <http://www.baliprocess.net/>. Letöltés ideje: 2018. április 9.

- 83 International Organization for Migration (IOM); United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); United Nations Office of Drugs and Crime (UNODC).
- 84 „Bali Declaration on People Smuggling, Trafficking in Persons and Related Transnational Crime. The Sixth Ministerial Conference of the Bali Process on People Smuggling, Trafficking in Persons and Related Transnational Crime”. *The Bali Process*, [https://www.baliprocess.net/UserFiles/baliprocess/File/Bali%20Declaration%20on%20People%20Smuggling%20Trafficking%20in%20Persons%20and%20Related%20Transnational%20Crime%202016%20\(1\).pdf](https://www.baliprocess.net/UserFiles/baliprocess/File/Bali%20Declaration%20on%20People%20Smuggling%20Trafficking%20in%20Persons%20and%20Related%20Transnational%20Crime%202016%20(1).pdf), 2016. március 23.
- 85 „»Bali Process« – Building Regional Cooperation to Combat People Smuggling and Trafficking in Persons”. *Australian Government*, <http://dfat.gov.au/news/speeches/Pages/bali-process-building-regional-cooperation-to-combat-people-smuggling-and-trafficking-in-persons.aspx>, 2004. július 29.
- 86 Lásd: Koudela Pál: „A kínai diaszpóra”. *Polgári Szemle*, Vol. 13. No. 1–3. (2017). 370–384. o.
- 87 Érdekes módon, éppen a franciával szemben, amely a gyarmati múltja emlékeztet. Bruthiaux Paul: „Language Education, Economic Development, and Participation in the Greater Mekong Subregion”. In: *Language Policy and Political Economy: English in a Global Context* (szerk. Thomas Ricento). Oxford: Oxford University Press, 2015. 145–161. o.

Törökország, Szíria és Irak kapcsolata az édesvízelosztás problémájának tükrében

Lechner Zoltán

A tanulmány arra kíván rávilágítani, hogy a népességszám és – azzal párhuzamosan – a fogyasztás növekedése, az éghajlati viszonyok, valamint a régió sajátos politikai földrajza nyomán a közel-keleti vízhiány az utóbbi fél évszázadban egyre súlyosbodó kihívást jelent az ott élő közösségek számára. Az írás mindezt a régió két kiemelkedő jelentőségű nemzetközi folyója, a Tigris és az Eufrátesz vizének a használatát övező feszültségek bemutatásán keresztül vezeti le. A szerző amellett érvel, hogy a Törökország, Szíria és Irak kapcsolatát évtizedek óta megnehezítő probléma megoldása kizárólag a háttérben meghúzódó tényezők alapos vizsgálatával, valamint az érintett országok egymással szemben tanúsított politikájának felülvizsgálatával lehetséges.

The study emphasizes, that the rapid growth of population, the extreme climate, and the political geography of the region led to an increasingly worsening water shortage in the Middle-East. The study deducts this topic through the analysis of the international tension over the water usage of two of the most important rivers of the region, the Tigris and the Euphrates. The author argues that the solution of this problem, which is aggravating the relations between Turkey, Syria, and Iraq for decades, is impossible without the profound scrutiny of the factors behind the international tensions over water, and the revision of the policies of the states in question.

* * *

Avilág népességének és vele a fogyasztásnak az ugrásszerű növekedése, valamint a környezet-szennyezés nyomán a természet teherbíró képessége egyre romlik. A mértéktelen fogyasztás, továbbá az állami és a nagyvállalati szinten egyaránt tapasztalható önző magatartás kibékíthetetlen ellentétben áll a ténnyel, hogy a természet erőforrásai végesek, abszorpciós képességei pedig korlátozottak. Ezt támasztják alá azok a globális problémák, amelyekkel az emberiség napjainkban kénytelen

szembenézni. A legsúlyosabb kihívások között szerepel az erősödő üvegházhatás, az ózonréteg elvékonyodása, az erdőirtás következtében fellépő talajerózió, az elsivatagosodás, a különböző energiaforrások és nyersanyagok kimerülésének a veszélye. E folyamatoknak a társadalomra gyakorolt hatásaként említhető az erőforrások birtoklásáért folytatott helyi és nemzetközi konfliktusok számának növekedése, valamint a részben környezeti okokkal magyarázható tömeges migráció.

Mindezek együttesen rávilágítanak a radikális változtatások szükségességére, melyek azonban egyelőre váratnak magukra. A nemzetközi politika szintjén számos kezdeményezés indult ugyan a környezetvédelem érdekében, de a többségük a problémák érdemi kezelése helyett jellemzően a tünetek enyhítését célozza, kényszerítő erővel pedig nem bír. Társadalmi szinten sem kielégítő a helyzet: a fogyasztói társadalmakban, ahol a lakosság nem érzékeli közvetlenül annak súlyosságát, a környezeti kérdések ritkán ütik át a társadalmi közöny falát. Ezért is kiemelkedő fontosságú annak tudatosítása, hogy milyen következményekkel jár a természeti kincseink esztelen pusztítása és kizsákmányolása; és mit tehetünk annak érdekében, hogy élhető világot hagyjunk a következő generációk számára.

Tanulmányomban az egyik legsúlyosabb globális kihívással, a vízhiánnyal foglalkozom, és három állam példáján keresztül kísérlem meg bemutatni a problémának a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatását. A vízhiány globális és regionális vonatkozásainak ismertetését követően a vizsgált államoknak a vízmegosztás terén kialakult konfliktusának a hátterét tárom fel, három fő tényezőre – éghajlat, demográfia, politikai földrajz – fókuszálva. Ezután térek rá az érintett országok politikai döntéseire és egymással való interakcióira. Meglátásom szerint Törökország Délkelet-anatóliai Projektje (*Güneydoğu Anadolu Projesi*, GAP) központi szerepet játszik a vízforrások használata körüli feszültségek fokozódásában, ezért külön fejezetet

szánok annak bemutatására, majd a külpolitikai hatásait elemzem – a térség politikai kontextusába ágyazva. Meggyőződésem ugyanis, hogy a vízhiány kérdése csak több tényező egyidejű vizsgálatával értelmezhető. Végül a vízprobléma enyhülésének a feltételeit és a kezelése lehetőségeit ismertetem. Annak érdekében, hogy vizsgálatom tárgyát minél nagyobb objektivitás mellett mutathassam be, tanulmányom megírása során európai, török és arab forrásokat egyaránt felhasználtam.

Vízhiány a Közel-Keleten

Napjaink egyik legkomolyabb globális környezeti problémája az édesvízkészletek rohamos csökkenése és egyenlőtlen eloszlása. A vízhiány a 20. század második felétől, a világ népességének és azzal párhuzamosan a szükségleteknek a drámai növekedésével vált egyre fenyegetőbb jelenséggé. Megtévesztő lehet a tény, hogy a Föld felszínének mintegy 70 százalékát víz borítja, amelynek mennyisége becslések szerint 1,4 milliárd köbméter. Ennek az óriási víztömegnek ugyanis csupán rendkívül csekély részét, 2,5 százalékát képezi az emberi fogyasztásra és öntözésre alkalmas édesvíz. Az édesvízkészlet jelentős része – mintegy kétharmada – is csak jég formájában létezik, egyharmada pedig a Föld felszíne alatt található; a felszíni édesvizek aránya a teljes készleten belül kevesebb, mint 1 százalék.¹

Az emberi vízfogyasztáson belül a legjelentősebb részre – körülbelül 70 százaléka – a mezőgazdasági termeléshez van szükség, 20 százalékot az ipari működés emészt fel; a fennmaradó 10 százalék pedig a háztartásokban fogy el. Mivel a víz természetes körforgása nem tud lépést tartani az egyre növekvő fogyasztással, a rendelkezésre álló mennyiség rohamosan csökken, így a vízhiány által érintett térségek és emberek száma folyamatosan nő. Napjainkban mintegy 700 millió ember néz szembe szélsőséges vízhiánnyal; az ENSZ becslése szerint ez a szám 2025-re eléri az 1,8 milliárdot.² Az ugrásszerűen megnőtt vízigény – a népességszám növekedése mellett – szoros összefüggésben áll a világgazdasági körforgásba az utóbbi évtizedekben egyre aktívabban bekapcsolódó és dinamikus gazdasági fejlődést produkáló feltörekvő hatalmak (például Kína és India) óriási energiaéhségével. A helyzetet tovább súlyosbítja a globális klímaváltozás jelensége, amelynek következtében egyre nagyobb kiterjedésű területek sivatagosodnak el, valamint emelkedik a tengerszint, ami miatt a folyók sótartalma fokozatosan nő. Gondot jelent továbbá, hogy a vízhiány

által leginkább sújtott államok egy része korszerűtlen csatornahálózatot működtet és elavult öntözési technikákat alkalmaz, ezért nagymennyiségű víz megy kárba.³

Az édesvízkészletek szűkössége mellett a másik jelentős probléma a rendelkezésre álló vízmennyiség rendkívül egyenlőtlen eloszlása. Míg a vízben viszonylag gazdag országok lakossága egyáltalán nem érzékeli a szűkösséget, és sok esetben pazarlóan bánik az édesvízzel, addig a vízben szegény régiókban az emberek nap mint nap szembesülnek annak hiányával. Ez utóbbiak egyike a forró övezetbe tartozó, csapadékban szegény Közel-Kelet. Az ott élő – többségében arab – társadalmak fejlődését nagymértékben hátráltatja a súlyos vízhiány, valamint a részben abból fakadó államközi konfliktusok magas száma. A térségben alapvető probléma a kevés csapadék, amely jellemzően szűk területre – azaz rendkívül egyenlőtlen eloszlásban –, és általában heves esőzések formájában érkezik. Ezt jól szemlélteti, hogy míg az éves csapadékmennyiség átlaga Törökországban megközelíti a 600 millimétert, addig Egyiptomban ez az érték alig haladja meg az 50-et.⁴ A lehullott csapadék

1. táblázat

A csapadékmennyiség átlaga a Közel-Kelet néhány államában (2014)⁵

Ország	Éves csapadékmennyiség átlaga (mm/év)	Ország	Éves csapadékmennyiség átlaga (mm/év)
Törökország	593	Szaúd-Arábia	59
Irak	216	Jemen	167
Szíria	252	Egyiptom	51
Jordánia	111	Líbia	56

minimális mennyisége következtében az Arab-félsziget és Észak-Afrika a világ legszárazabb térségei közé tartozik.

A vízhiány másik alapvető oka az utóbbi évtizedekben tapasztalható drasztikus népességnövekedés. 1980-ban az arab országok együttes lakossága mintegy 165 millió fő volt; ez a szám 2010-re elérte a 350 milliót, 2017-ben pedig meghaladta a 410 milliót.⁶ A népességszámmal párhuzamosan növekvő vízigénnyel a természet regenerációs képessége nem képes lépést tartani, így a rendelkezésre álló vízkészletek fokozatosan apadnak. A World Bank adatai szerint az egy főre jutó újrahasznosítható édesvízmennyiség éves átlaga az arab világban 1962-ben 1213 m³ volt, ez 2014-re a negyedére, 290 m³-re csökkent. A régió államai közül

jelenleg Egyiptomban, Jemenben, valamint a Perzsa-öböl (a továbbiakban: Öböl) menti monarchiákban a legkritikusabb a helyzet.⁷

A Közel-Kelet elsődleges felszíni vízforrásait folyók biztosítják, amelyek vízhozama az elmúlt évtizedek során az emelkedő hőmérséklet, a szárazság, valamint a növekvő vízhasználat következtében fokozatosan csökkent. Az alábbi táblázat a régió legfontosabb folyóinak – Nílus, Eufrátesz, Tigris, Jordán, Orontész – adatait összegzi.

Ahogy a táblázat is mutatja, a kiemelt folyók mindegyike államhatárokat keresztez, a vizük használata pedig a növekvő igények és a szűkülő készletek miatt állandó feszültségforrást jelent az érintett országok között. Az államközi

2. táblázat
A Közel-Kelet legfontosabb folyói⁸

	Vízgyűjtőterület (1000 km ²)	Hossz (km)	Átlagos vízhozam (m ³ /s)	A vízgyűjtőterület államai
Nílus	3173	6693	3472	Egyiptom, Szudán, Dél-Szudán, Burundi, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Eritrea, Etiópia, Kenya, Ruanda, Tanzánia, Uganda
Eufrátesz	647	2330	1015	Jordánia, Kuvait, Irak, Törökország, Szíria, Szaúd-Arábia
Tigris	236	1718	1649	Törökország, Szíria, Irak, Irán
Jordán	20	251	42	Jordánia, Libanon, Szíria, Izrael, Palesztina
Orontész	38	448	89	Libanon, Szíria, Törökország

konfliktus lehetősége jellemzően akkor merül fel, amikor a folyó felső szakasza mentén fekvő ország – visszaélve a helyzetével – zsilipek, gátak, vízi erőművek és csatornahálózatok létrehozásával oly mértékben csökkenti a folyó vízhozamát, hogy a lejjebb elterülő állam számára nem jut elegendő víz a szükségletei kielégítésére. A tanulmányban részletesen tárgyalandó folyók – a Tigris és az Eufrátesz – mellett a Nílus és a Jordán vízének a használata szintén komoly feszültséget generál a part menti államok között.

A Nílus kapcsán az Egyiptom–Szudán-, valamint az Egyiptom–Etiópia-szembenállást érdemes kiemelni. A két felvízi állam az 1970-es években nagymértékű folyószabályozási programok megvalósításába kezdett a növekvő vízigénye kielégítése érdekében, ami rendkívül nehéz helyzetbe hozta az alvízi államot. Egyiptom vezetői ezért az elmúlt évtizedek során több alkalommal is kilátásba helyezték, hogy szükség esetén fegyverrel fogják biztosítani az ország számára nélkülözhetetlen vízhozamot.⁹ Az Izrael állam megalapítását (1948) követően kibontakozott arab–izraeli konfliktusnak pedig már a kezdetektől meghatározó eleme volt a vízforrások – elsősorban a Jordán, a Jarmuk, valamint a Golán-fennsík vízkészletei és a térség felszín alatti forrásai – elosztásának a kérdése. Az 1967-es, ún. hatnapos háborút követően – a Golán-fennsík és a Jordán teljes nyugati partvidékének elfoglalásával – Izrael a térség domináns hatalmává vált, a környező arab államok pedig vízügyi szempontból az addiginál

is kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek, melynek következtében az egymással való viszonyuk is kiéleződött. A vízhiányból fakadó problémákra a mai napig nem született megoldás, és az arab társadalmakban végbemenő demográfiai változások nyomán megnövekedett vízigény miatt a helyzet tovább súlyosbodott.¹⁰

A jelentősebb felszíni vízforrásokkal nem rendelkező arab országokban – például Tunéziában, Líbiában és Libanonban – a szükségletek legalább felét, az Arab-félszigeten pedig több mint 80 százalékát felszín alatti vizek segítségével elégítik ki. E vízkészleteket elsősorban a mezőgazdaságban használják fel, ugyanakkor az apadó felszíni források miatt a háztartások szükségletének egyre nagyobb hányadát is belőlük fedezik. E tendencia következményeként a felszín alatti vizek mennyisége fokozatosan csökken, a sótartalmuk pedig növekszik. Mivel e források – a korábban említett folyókhoz hasonlóan – szintén több ország területét érintik, ugyancsak államközi rivalizálás tárgyát képezik. „Ezek egyik legnagyobbika a núbiai homokkő víztározó rendszer, mely mintegy kétmillió négyzetkilométerre terjed ki a Szahara keleti része alatt, Líbia, Egyiptom, Szudán és Csád területén.”¹¹

A Közel-Keleten nem hagyományos forrást jelent a sótalanítás, amely során erre a célra kialakított üzemekben tengervízből édesvizet állítanak elő. A régióban Izrael és az Öböl menti monarchiák használják ki a leghatékonyabban a modern technológia adta lehetőséget: az így nyert vízkészletek segítségével szükségletük

egy jelentős részét tudják fedezni. Az, hogy a térség többi állama nem képes ilyen mennyiség előállítására, elsősorban az eljárás árával és energiaigényével magyarázható. Ez utóbbit mutatja, hogy Szaúd-Arábia, amely az arab világ sótalanítási kapacitásának 35 százalékát birtokolja, a teljes kőolaj- és gáztermelésének több mint 25 százalékát fordítja e célra. Annak tehát, hogy a szegényebb arab államok is élni tudjanak a technológia adta lehetőséggel, alapvető feltétele az eljárás energiahatékonyságának az optimalizálása.

A téma kapcsán érdemes kiemelni a megújuló energiaforrások jelentőségét is. Ha a régió államai kiaknáznák a napelemekben rejlő potenciált, az abból nyert energia segítségével jóval nagyobb mennyiségben lennének képesek sótalanítás útján édesvizet előállítani, csökkentve ezzel a hagyományos vízforrásokra nehezítő nyomást.¹² Emellett a szennyvíz újrahasznosítása, valamint az esővíz összegyűjtése szintén olyan eljárás, amely érdemben járulhat hozzá a vízhiányból fakadó problémák enyhítéséhez.¹³

Összegzésként kijelenthető, hogy a Közel-Kelet a Föld vízhiány által leginkább fenyegetett térségeinek az egyike, a vízügyi helyzet pedig a népességszaporulat, valamint a globális klímaváltozás hatása nyomán az elmúlt évtizedekben csak romlott. A vízhiány enyhítésére megoldást a modern technológia jelenthet, a régió gazdasági, társadalmi és politikai problémákkal küszködő országai azonban önerőből nem képesek a technológiai fejlődés útjára lépni. Mindez világosan

rámutat a Közel-Kelet államai közötti szoros együttműködés szükségességére, amely előtt azonban akadályt képeznek a régió történelmi múltjában, vallási és közösségi megosztottságában gyökerező érdekellentétek.

A Törökország, Szíria és Irak közötti vízkonfliktus háttere és kialakulása

A Tigris és az Eufrátesz a Közel-Kelet legfontosabb vízforrásai közé tartozik. Az előbbi 1850, az utóbbi 3000 km hosszú, a vízgyűjtő területük összesen mintegy 879.790 km² nagyságú.¹⁴ Említést érdemel továbbá az Orontész folyó is, amely a méretét illetően eltörpül ugyan a két „társa” mellett, elhelyezkedése okán azonban szintén komoly jelentőséggel bír. A régióban a vízhiány kérdése a 20. század második felében folyamatosan napirenden volt, a 21. században pedig – az előrejelzések szerint – a víz egyértelműen át fogja venni a térség legfontosabb és a legtöbb konfliktust kiváltó erőforrásának a szerepét.¹⁵

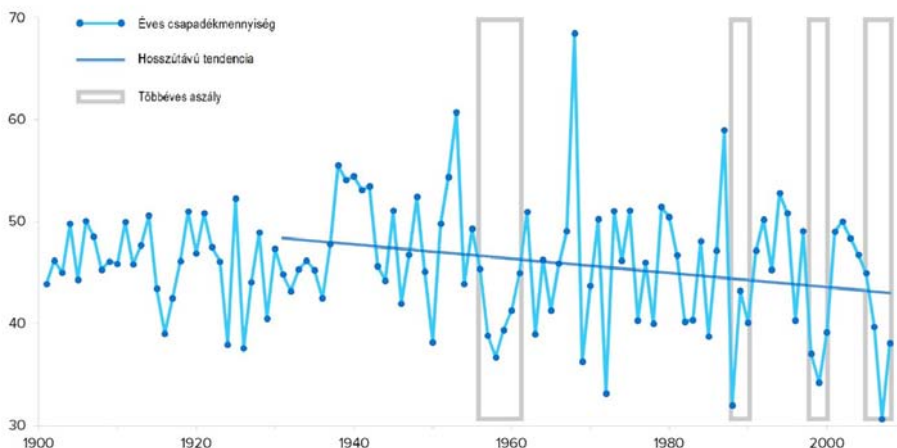
Amennyiben meg kívánjuk érteni ennek az okát, az érintett államok interakcióinak az elemzése előtt a háttérben meghúzódó tényezőket szükséges megvizsgálnunk. Az első ezek közül az éghajlat. Amint azt korábban említettem, a Közel-Kelet a vízhiány által leginkább sújtott területek egyike, a 20. század közepe óta pedig a helyzetét tovább súlyosbítja a globális klímaváltozás hatása. Az 2. ábrán jól látható, hogy az 1950-es

1. ábra
A Tigris, az Eufrátesz és az Orontész folyó vízgyűjtő területe¹⁶

Megjegyzés: Az ábrázolt térség nyugati oldalán folyó Orontész Libanonban ered, és Szírián keresztül jut el a Földközi-tengerbe.

2. ábra
Az éves csapadékmennyiség alakulása a Tigris és az Eufrátesz vízgyűjtő területén, 1901–2008 (mm)¹⁷

évektől a Tigris és az Eufrátesz vízgyűjtő területén a csapadék időbeli eloszlása sokkal egyenlőtlenebb, és egyértelműen csökkenő tendenciát mutat. Az évszázad második felében és az új évezred első évtizedében négy nagyobb aszály is sújtotta a régiót: egy az 1950-es évek végén, egy az 1990-es évek elején, kettő pedig a 2000-es évek folyamán.

Ugyanezen időszakban – ahogyan az a harmadik ábrából jól kitűnik – a térségbeli hőmérséklet alakulása emelkedő tendenciát mutat. Érdekes kiemelni, hogy 1994 óta az éves átlaghőmérséklet folyamatosan az évszázados átlag fölött mozog, 2070-re pedig egyes számítások szerint akár 3,6°C-kal is meghaladhatja azt.¹⁸

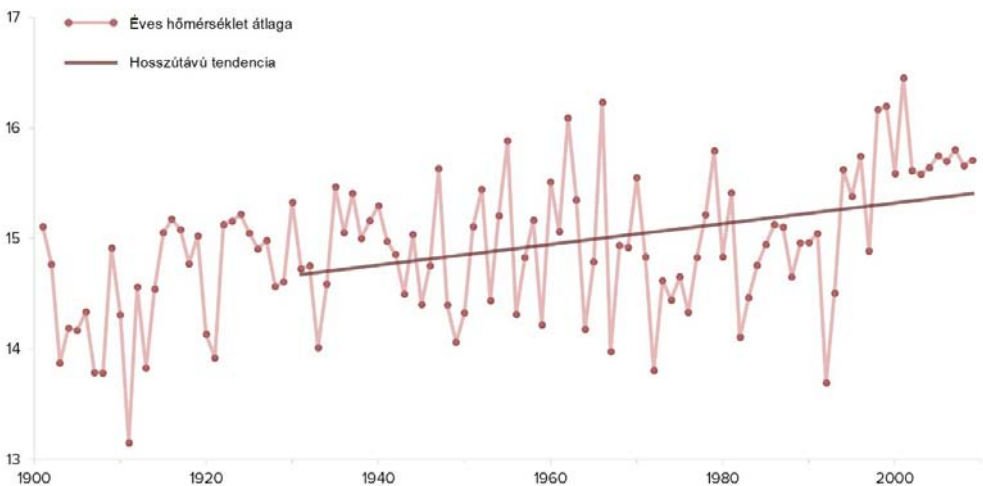
A csökkenő csapadékmennyiség és az emelkedő hőmérséklet következményeként a Tigris és az Eufrátesz vízhozama

csökken, és egyre nagyobb területek sivatagosodnak el a térségben. A globális klímaváltozás hatása emellett abban is megmutatkozik, hogy a Perzsa-öböl vízszintje lassan, de fokozatosan emelkedik, így a folyók vizének sótartalma egyre nő.

A közel-keleti viszonyokat meghatározó második tényező a régió politikai földrajza. Az első világháború végéig a két folyó egésze az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozott, annak felbomlása után a területet az európai nagyhatalmak mandátumokra osztották, majd a térségben három független állam jött létre.¹⁹ Az európai gyarmatosítók a vízgyűjtő területeket felszabdalo határok megrajzolásakor a vízrajz helyett elsősorban a gazdasági, etnikai és vallási szempontokat, valamint a saját érdekeiket vették figyelembe, így a vízhasználat kérdése

3. ábra

Az éves átlaghőmérséklet alakulása a Tigris és az Eufrátesz vízgyűjtő területén, 1901–2009 (°C)²⁰

hamar nemzetközi feszültségek forrásává vált.²¹ A folyók hasznosítása kapcsán egyértelműen Törökország került a legelőnyösebb helyzetbe, ugyanis mindkét folyó a területén ered, majd onnan halad Szíria és Irak irányába.²² Az 1923-as lausanne-i békeszerződés emiatt külön is kitért a folyók hasznosítására: előírta, hogy Törökországnak egyeztetnie kell Irakkal, mielőtt bármiféle olyan fejlesztésbe kezd az Eufráteszen, amely hatással lehet annak vízellátására.²³

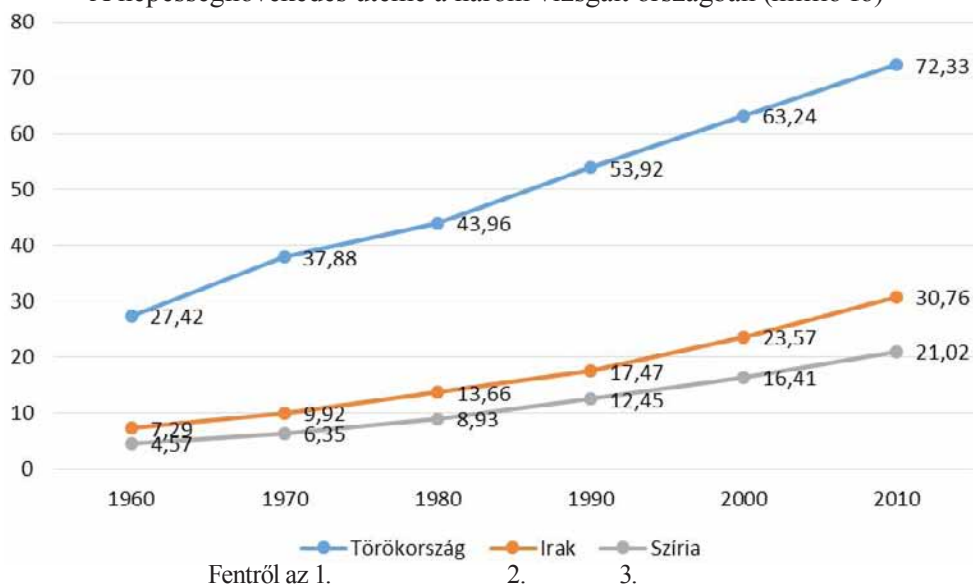
A harmadik fontos tényező, amit ki kell emelni a fokozódó vízkonfliktus kapcsán: az érintett államok népességének dinamikus növekedése. 1960 és 2010 között Törökország lakossága közel a háromszorosára, Iraké több mint négyszeresére, Szíriáé pedig közel ötszörösére emelkedett.

A lélekszám alakulása a vízigény drasztikus növekedésében is megmutatkozott; a leglátványosabban a mezőgazdasági termelésben, hiszen az öntözéses gazdálkodás mindhárom ország számára kiemelkedően fontos.

Az 1920-as évektől létező feszültség ellenére az 1950-es évek elejéig nem került sor komolyabb összetűzésre a három állam között, a vízforrások hasznosítása békés körülmények között valósult meg. Az első konfliktus az évtized közepén alakult ki, Törökország és Szíria között: a feszültséget az generálta, hogy Szíria a hatékonyabb öntözés érdekében egy vízszabályozót, valamint két duzzasztógátat épített az Orontész (arab néven: *Ászi*) folyóra,²⁴ s ennek következtében – a török álláspont szerint – 90 százalékkal csökkent

4. ábra

A népességnövekedés üteme a három vizsgált országban (millió fő)²⁵

a folyó vízhozama.²⁶ Törökország ezért kemény kritikával illette a szíriai kormányt, és a létesítmények lebontását követelte, ám ők ennek nem tettek eleget. A két ország viszályát tovább mélyítette, hogy Törökország 1952-ben csatlakozott a NATO-hoz, míg Szíria a Szovjetunió támogatását kereste, így a bipoláris rendszerben ellentétes oldalra kerültek. Az Orontész miatti feszültségük a mai napig fennmaradt, sőt ki is bővült a folyó által átszelt Hatay tartomány jogi státuszáról folyó vitájukkal.²⁷

Az 1960-as években a két állam között az Eufrátesz hasznosítása kapcsán is feszültség alakult ki, amelyben közrejátszott, hogy az izraeli hódítások következtében Szíria elvesztette a Golán-fennsík vízforrásai feletti ellenőrzést, s ez megnövelte a szíriai vízigényt – amit Törökország kárára próbált meg kielégíteni. Az 1960–1970-es években Irak és Szíria között is feszültség bontakozott ki, különösen azt követően, hogy az utóbbi 1973-ban felépítette a Tabka-gátat az Eufráteszen, s annak hatására több mint 20 százalékkal csökkent a folyó vízhozama.²⁸

Meglátásom szerint tehát a vízhiányból fakadó feszültségek súlyosbodása hátterében három fő tényező (a térség éghajlata és a globális felmelegedés; az első világháborút követő határrendezésben gyökerező megosztottság; valamint a népességnövekedés) húzódik meg, amelyek ismerete elengedhetetlen a következő fejezetekben tárgyalandó állami döntések és államközi interakciók megértéséhez.

A Délkelet-anatóliai Projekt

Annak, hogy a három ország közötti vízkonfliktus a hetvenes évek második felében még fokozódott, az egyik legfőbb oka – mint korábban arról már szó esett – a Délkelet-anatóliai Projekt kezdete volt. A GAP Törökország délkeleti részén, kilenc tartományban (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa és Şırnak), összesen közel 75 ezer négyzetkilométeren (az ország teljes területének majdnem 10 százalékán) kialakított, gátakból, vízi erőművekből, csatornahálózatokból és víztározókból álló óriási rendszer.²⁹ Az ország energia-hordozókban meglehetősen szegényes, vízkészletekben azonban – főként a közel-keleti országokhoz képest – kifejezetten gazdag, így nem meglepő, hogy a kormány az energiatermelés lehető legnagyobb hányadát (jelenleg közel 35 százalékát) vízi erőművek révén biztosítja.³⁰ A projekt emellett a mezőgazdaság számára is kiemelkedő jelentőséggel bír, ugyanis a csatornahálózatnak köszönhetően hatalmas területek válnak öntözhetővé. A GAP helyszínéül szolgáló délkelet-anatóliai régió több szempontból is előnyös választásnak tekinthető: egyrészt a Tigris és az Eufrátesz egyaránt keresztülhalad a vidéken, másrészt hatalmas, öntözésre alkalmas területek alkotják, harmadrészt pedig a térség jelentős részén kurdok élnek. Ez utóbbi körülmény lehetővé teszi, hogy a projekt a kormány egy nem hivatalos célját, a kurd széparatizmus elleni fellépést is szolgálja.³¹

Bár a régió víz- és energiaügyi hasznosításának szándéka már Kemal Atatürk kormányzása idején megfogalmazódott, a tervezés csupán az 1950-es években indult meg, a projekt megvalósítása pedig az 1970-es években kezdődött el. Az akkori kormány döntését sürgőssé tette többek között a népességnövekedés, az urbanizáció és az iparosodás következtében növekvő vízigény, valamint az évtized olajválságainak a hatása. Az 1980-as évek során az eredetileg csak öntözésről és energiatermelésről szóló programot egy számos ágazatot (pl. az infrastruktúrát, az ipart, az egészségügyet, az oktatást és a turizmust) érintő, kiterjedt gazdasági és társadalmi projektté bővítették.³²

A GAP 13 alprojektből áll, közülük 7 az Eufráteszen, 6 pedig a Tigrisen valósul meg. A tervek szerint összesen 22 gátat (15 az Eufráteszen, 7 a Tigrisen), 19 vízi erőművet (12 az Eufráteszen, 7 a Tigrisen) és egy kiterjedt csatornarendszert fog tartalmazni. Mindezzel 7389 MW teljesítményre lesz képes, 26.853 GWh energiát fog termelni, és közel 1,8 millió hektárnyi föld öntözését teszi majd lehetővé (ez az ország arra alkalmas területének 20 százaléka), ahol gabonaféléket, magvakat és zöldségeket kívánnak termeszteni. A GAP megvalósítása jelenleg is folyamatban van; 2018 szeptemberéig a tervezett energiaprojektek mintegy 74 százaléka (19 gát és 13 erőmű), valamint közel 1500 km hosszú csatornahálózat készült el. Az óriásberuházások mellett a GAP számos kisebb projektet is tartalmaz, melyek a társadalom és a gazdaság szinte minden szegmensét érintik.

Példaként említhető többek között a régióban fekvő települések szennyvízkezelő rendszerének a fejlesztése, erdősítési programok, közösségi központok létrehozása, illetve közegészségügyi projektek megvalósítása.³³

Az elképzelések szerint a GAP jelentősen növeli majd a mezőgazdasági termelést, élénkíti az ipart, csökkenti a munkanélküliséget, mérsékli a regionális különbségeket (Délkelet-Anatólia ugyanis az ország egyik legelmaradottabb régiója), valamint hozzájárul az infrastruktúra, az egészségügy és az oktatás színvonalának emelkedéséhez. A GAP-ot értékelő 2014-es dokumentum szerint a projekt néhány pozitív hatása már akkor érzékelhető volt a térségben. A 2007-től 2013-ig tartó időszakban a Délkelet-Anatóliából származó export értéke 3,3 milliárdról 8,9 milliárd dollárra nőtt, a régióban 3 állami és 18 magánkórház épült, 2003-tól pedig közel 2000 km-rel nőtt az autópálya-hálózat hossza. A térségbeli munkanélküliek aránya azonban a befektetések és fejlesztések ellenére sem csökkent látványosan: 2008-ban 15,8, 2013-ban pedig 14,5 százalék volt, ami az országos arány alakulásához képest – 2007-ben 11, 2013-ban 9,7 százalék – nem jelent lényeges eltérést.³⁴

A projektnek természetesen óriási költségei vannak: a fejlesztések lépéseit és költségeit leíró 1989-es ún. mesterterv 32 milliárd dollárra becsülte a várható kiadásokat,³⁵ ami valószínűleg szerény becslésnek fog bizonyulni, hiszen a projektre 2017 májusáig fordított költségek mértéke is már körülbelül 28 milliárd

dollár volt.³⁶ A kiadásokat az állami pénzek mellett elsősorban európai, amerikai és kanadai hitelekből fedezik.³⁷

A GAP hivatalos honlapján a fejlesztések ismertetésekor külön fejezetet szántak annak hangsúlyozására, hogy a projekt a fenntartható fejlődés szellemiségében fogant és a megvalósítása is ennek jegyében történik. A leírás szerint a GAP egy embercentrikus, regionális fejlesztési projekt, a beruházások pedig kivétel nélkül a „méltányos, igazságos, hozzáférhető és fenntartható fejlődést szolgálják”.³⁸ A fejlesztési koncepció alapja a fejlődés és a növekedés elősegítése a következő generációk esélyeinek a veszélyeztetése nélkül. A megvalósítás során szem előtt tartják a javak igazságos elosztásának, a nemi egyenjogúságnak és a környezetvédelemnek az alapvető elveit. A frappánsan megfogalmazott PR-szöveg azonban teljes ellentmondásban van a fejlesztések bizonyos környezeti hatásaival, valamint a kormánynak a régióban élő kurd kisebbséggel szemben tanúsított hozzáállásával (nem is beszélve a beruházások külpolitikai vonatkozásairól, amelyekről a következő fejezetben lesz szó).

A negatív környezeti hatások közül megemlíthetjük az öntözés miatt elszikesedő földeket, a nagymennyiségű műtrágya- és vegyszerhasználat káros következményeit és a térségben élő veszélyeztetett fajok pusztulását. Ennél talán még nagyobb ellentmondást jelent a projektnek a kurd népességre gyakorolt hatása. A térségben élő kurdok³⁹ tömegei voltak kénytelenek az építkezés miatt elhagyni az otthonukat; tiltakozásra sem

volt lehetőségük: a kormány önkényesen, a lakosság megkérdezése nélkül döntött a beruházások helyszínéről, majd a fegyveres erők bevonásával kezdte meg az érintettek kitelepítését. A 2000-es évek feléig több száz településről mintegy 350 ezer főt – többségében kurdokat – telepítettek ki. A tavaly átadott, de még azóta sem teljesen elkészült Ilisu-gát építése pedig, amely 2006-ban kezdődött meg, újabb 183 települést érintett, és közel 78 ezer embert kényszerített az otthona elhagyására.⁴⁰ A kormány ráadásul számos esetben olyan területet jelölt ki számukra, ahol nem voltak képesek folytatni az addigi életmódjukat, így az érintett kurdok körében megszűnőben van a hagyományok egy része és a nagycsaládi szociális modell. A beruházásokra kijelölt területeken több jelentős vallási és kulturális emlékmű is található, melyek fennmaradása ezzel veszélybe került – egy részük máris megrongálódott vagy megsemmisült. A projekt megvalósítása például a Tigris mentén fekvő történelmi várost, Hasankeyfet is veszélyezteti: a 12 ezer éves, műemlékekben gazdag település ugyanis az Ilisu-gát működésbe lépésekor víz alá kerülhet.⁴¹

A GAP tehát a kurdok számára társadalmi és kulturális értelemben egyaránt súlyos csapást jelent(ett). Emellett a kormány ki nem mondott célja a fejlesztésekkel a Kurd Munkáspárt (*Partiya Karkerên Kurdistan*, PKK) gyengítése is. A török vezetés (valamint számos állam és szervezet, köztük az Európai Unió) által terrorszervezetként számon tartott PKK-nak komoly befolyása van a

régióban, így könnyen elképzelhető, hogy a kormány szándékosan úgy igyekezett kialakítani a különböző létesítmények rendszerét, hogy azzal mérsékelje az összefüggő kurd etnikumú területek méretét, korlátozza a PKK mozgásterét,⁴² valamint – a remélt életszínvonal-emelkedés révén – csökkentse a szervezet támogatóinak a számát.⁴³

A GAP külpolitikai hatásai és az eskalálódó vízkonfliktus politikai kontextusa

A GAP legfontosabb nemzetközi következménye, hogy jelentősen visszaveti a Tigris és az Eufrátesz szíriai és iraki vízhozamát. A projekt már most – pedig még csak a tervezett létesítmények körülbelül háromnegyede készült el – erőteljesen érezteti a hatását. Beszédes adat, hogy az 1970-es évek első felében, az építkezések megkezdése előtt, az Eufrátesz átlagos vízhozama mintegy 720 m³ volt másodpercenként, de ez Irak területén 2015-re 260 m³-re esett vissza, a munkálatok végével pedig még drasztikusabb csökkenés várható.⁴⁴ A nemzetközi probléma alapja, hogy Törökország, bár számos alkalommal kifejezte a nemzetközi jog iránti elkötelezettségét, a vízkészletekkel való, saját területén történő rendelkezést szuverén jogának, a vízmegosztás kérdését pedig magánügynek tekinti. Az ország a mai napig érvényesnek tekinti a Turgut Özal elnök (1989–1993) által megfogalmazott álláspontot: „sem Szíriának, sem Iraknak nincs több alapja arra,

hogy kifejezze igényét Törökország vizeire, mint Törökországnak az ő olajukra vonatkozóan. Ez szuverenitás kérdése. Jogunk van hozzá, hogy bármit megtegyünk, amit csak szeretnénk.”⁴⁵

A GAP másik olyan következménye, amelynek nemzetközi vonatkozása van, a vízszennyezés. Míg az alsó folyásukon a vízhozamuk csökken, a rendszer működtetése során használt nagymennyiségű műtrágya és vegyszer káros hatásai a két folyó egészét, így Szíriát és Irakot is érintik.⁴⁶

A feszültség már akkor kezdetét vette a három állam között, amikor a törökök megkezdték az építési műveleteket. A GAP első nagy gátját, a Keban-gátat 1974-ben avatták fel, egy évvel a szíriai Tabka-gát átadása után. A két létesítmény szinte egyidejű működésbe lépése válságos helyzetet teremtett Irak számára. A bagdadi kormány 1975-ben bejelentette, hogy a gátak miatt az ország területén az Eufrátesz vízhozama a korábbi másodpercenkénti 920-ról 197 köbméterre zuhant, a drasztikus csökkenésért pedig a szíriai kormányt hibáztatta. Mivel Damaszkusz nem mutatott hajlandóságot a vízhozam növelésére, Irak az Arab Ligához fordult. A két ország közötti feszültség közben tovább nőtt, majd 1975 májusában tetőzött, amikor is a szíriai és az iraki kormány egyaránt katonákat vezényelt a határra. A helyzet eskalálódását Szaúd-Arábia közbelépése akadályozta meg. A szaúdi közvetítés nyomán a felek tárgyalásba kezdtek, s annak eredményeként június 3-án megszületett egy titkos egyezmény, amely arról rendelkezett,

hogy az Eufrátesz török határtól számított vízhozamának 58 százaléka Irakot, 42 százaléka pedig Szíriát illeti.⁴⁷

Az államközi feszültségek következő hullámát az váltotta ki, hogy Ankara 1977-ben hozzálátott a második nagy duzzasztógát, a Karakaya-gát építéséhez, Irak pedig válaszul korlátozta a Törökországba irányuló kőolajexportját. Az utóbbi akkoriban az energiaszükségletének mintegy 50 százalékát kőolajból fedezte,⁴⁸ melynek jelentős részét – hiszen az ország saját készletei meglehetősen szegényesek – importból biztosította. Importfüggősége az 1970-es években, a török gazdaság fellendülése okán tovább erősödött. Ezt kiválóan szemlélteti, hogy az 1969-től 1977-ig tartó időszakban a török kőolajimport éves mennyisége 2,9-ről 11,7 tonnára nőtt.⁴⁹ Az ország legfontosabb beszállítója Irak volt (1977-ben a török kőolajimport 30 százalékát biztosította),⁵⁰ így az arab állam részéről logikus lépés volt, hogy a kőolajat használta fel a nyomásgyakorlás eszközeként. Bár Törökország alternatív forrás révén képes volt mérsékelni az iraki lépésből fakadó negatív költségvetéseket (1978-ban Irán vette át a legfőbb beszállító szerepét), a szankció így is kiesést okozott számára, ezért a tárgyalások mellett döntött, és bilaterális szerződések formájában először Iraknak, majd Szíriának is 500 m³/s vízhozam fenntartására tett ígéretet.⁵¹

A kibontakozó együttműködésnek azonban hamar véget vetett, és minden addiginál nagyobb feszültséget teremtett az Alsó-Eufrátesz Projekt megvalósítása, amely az 1980-as években vette kezdetét.

Az alprojekt részét képezi a gigantikus, 169 m magas és közel 2 km hosszú Atatürk-gát, a 2400 MW teljesítményre képes Atatürk vízi erőmű, egy több mint 50 km hosszúságú csatornahálózat, valamint egy 48,7 milliárd köbméteres kapacitással rendelkező víztározó. A rendszer 1990-ben készült el, és azonnal óriási vízkiesést okozott az érintett országokban, s ezzel mélypontra juttatta a három állam kapcsolatát. Irak az Atatürk-gát lebombázásával fenyegetőzött, mire Törökország a határra vezényelte a fegyveres erőit, és kilátásba helyezte a teljes vízellátás megszüntetését.⁵² A pattanásig feszült helyzet azonban ezúttal sem vezetett összecsapáshoz – részben a második öbölháború kitörése miatt, amelynek hatására a „vízkérdés” átmenetileg lekerült a napirendről.

A felek a háborút követően, 1992 szeptemberében, Damaszkuszban ültek ismét tárgyalóasztalhoz, ahol az iraki delegáció a török határtól számított vízhozamnak a másodpercenkénti 500-ról 700 köbméterre emelését követelte. A török küldöttség Szíriát és Irakot egyaránt arról biztosította, hogy az Atatürk-gát működésbe lépését követő drasztikus csökkenés csak átmeneti jellegű volt, és kizárólag technikai okai voltak, az iraki követelésnek azonban nem volt hajlandó eleget tenni, így a találkozó érdemi eredmény nélkül zárult.⁵³ Ankara azonban betartotta az ígéretét: a csökkenés valóban ideiglenesnek bizonyult, és az Eufrátesz iraki vízhozama fokozatosan emelkedett, 1995-re pedig – a bagdadi követelést is meghaladva – elérte a 900 m³/s-ot.⁵⁴

Az, hogy Irak több ízben is saját gazdag kőolajkészletét és Törökország olajérségét használta föl az érdekei védelmében, rávilágít arra, hogy a vízhiány kérdését nem lehet más gazdasági vagy politikai ügyektől függetlenül vizsgálni. Ezt bizonyítja a török–szíriai ellentéteket az 1980–1990-es években még tovább szító „kurdkérdés”. A Háfesz al-Aszad vezette szíriai kormány ugyanis menedéket biztosított a PKK vezetőjének, Abdullah Öcalannak, s ezért a török kormány terrorizmus támogatásával vádolta Szíriát, és a vízforrások feletti kontrollt alkalmazta nyomásgyakorlási eszközként vele szemben. Amikor Damaszkusz 1996-ban megtagadta Öcalan kiadatását, Ankara megszüntette a diplomáciai kapcsolatokat, és tovább korlátozta a Szíriába (és Irakba) áramló víz mennyiségét.

A nehéz helyzetbe került Szíria végül 1998-ban, miután a török fegyveres erők ismét felvonultak a határára, megszüntette a szervezet támogatását és kiutasította Öcalant. Ezt követte az 1998 októberében aláírt adanai egyezmény, amely megalapozta a két államnak a PKK elleni együttműködését. Ezután – annak ellenére, hogy Törökország folytatta a GAP-műveleteket – a két ország kapcsolata lassú javulásnak indult, a 2000-es években pedig látványos fejlődésen ment keresztül. Ebben szerepet játszott többek között a Törökország és Szíria által egyaránt erősen kritizált 2003-as iraki beavatkozás, valamint Rafik al-Harírinek, a Damaszkusszal szemben kritikus korábbi libanoni miniszterelnöknek a meggyilkolása.⁵⁵ Az utóbbit követően nemzetközi

nyomás alá került szíriai kormány egyre inkább Törökország felé közeledett. Az Aszad-adminisztráció Ankara bizalmának elnyerése érdekében egy komoly diplomáciai gesztust is tett: hivatalosan elismerte Törökország fennhatóságát Hatay tartomány felett.

A két állam kapcsolata az évtized második felében tovább javult, jelentős részben a 2009-ig külpolitikai tanácsadóként, azt követően pedig külügyminiszterként tevékenykedő Ahmet Davutoğlu „zéró probléma a szomszédokkal” néven elhíresült külpolitikájának köszönhetően, amelynek keretében a török kormány a környező államokkal való szorosabb viszony kialakítására törekedett – kulturális, gazdasági és politikai értelemben egyaránt. E külpolitika eredménye volt többek között, hogy a két állam külügyminisztere 2007-ben szabadkereskedelmi egyezményt, 2009-ben pedig a vízumkötelezettség eltörléséről szóló egyezményt írt alá. A török diplomáciai eredményei közé tartozik továbbá, hogy a kormány 2004-től közvetítői szerepet vállalt a Golán-fennsík jogállásáról folyó szíriai–izraeli területi vitában (amelynek szintén igen fontos részét képezi a vízforrások kérdése). A tárgyalásoknak a Gázai övezet 2008-as izraeli megszállása vetett véget.⁵⁶ Azt követően a török–izraeli viszony megromlott,⁵⁷ a török politikusok egyre határozottabban foglaltak állást a palesztin oldal mellett az arab–izraeli konfliktusban, melynek hatására Ankara megítélése sokat javult az arab világban.⁵⁸

A török–szíriai kapcsolatok virágzása a vízmegosztás terén is előrelépést jelentett: a két ország több együttműködési megállapodást kötött, valamint döntést hoztak egy közös technikai bizottság létrehozásáról is. Ezenfelül 2004-ben, Recep Tayyip Erdoğan egyik szíriai látogatása során megszületett egy, az Orontész folyó Hatay tartományi részén létrehozandó közös gát gondolata. A szimbolikus és gyakorlati jelentőséget egyaránt hordozó létesítmény megalkotásának terve arra a felismerésre alapult, hogy közös projektekkel és együttműködéssel a vízmegosztás kapcsán kialakult zéróösszegű játszma win-win helyzetű alakítható. A Szíria–Törökország Barátság-gát alapkövét 2011 februárjában tették le, megvalósítása – és azzal együtt a szíriai–török vízügyi együttműködés – azonban a 2011-es szíriai események következtében félbeszakadt.⁵⁹

A 2010 decemberében, Tunéziában elkezdődött eseménysorozatban, az „arab tavaszban” érintett országok közül egyértelműen Szíriában alakult ki a legsúlyosabb helyzet. A 2011. márciusi tüntetések hamarosan polgárháborúba torkolltak, amely a környező regionális hatalmak, valamint a két nagyhatalom (az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország) közvetett, illetve közvetlen bekapcsolódásával nemzetközi konfliktussá szélesedett. A válságot az Irakban megerősödött terrorszervezetnek, az Iszlám Államnak (ISIS) a Szíria területére való behatolása tovább súlyosbította. Bár nem a víz a központi eleme a polgárháborúnak, mégis fontos szerepet játszott a

konfliktus kialakulásában és elmélyülésében, ugyanis a vízhiány és a szárazság miatt az otthonukat elhagyni kényszerülő, földönfutóvá lett gazdálkodók egy része önként vagy kényszerből a különböző milíciákhoz és terrorszervezetekhez csatlakozott. A polgárháború során Törökország az Aszad-rezsimmel szemben pozícionálta magát, így a 2000-es évekbeli közeledés a visszájára fordult, és a török–szíriai politikai kapcsolatok ismét mélypontra jutottak. Törökország tovább folytatta a GAP megvalósítását, a damaszkuszi kormány pedig az országban uralkodó káosz miatt nem volt képes nyomást gyakorolni északi szomszédjára.⁶⁰

Irakban a 2003-as amerikai beavatkozást és Szaddám Huszein autoriter rendszerének bukását követően megkezdődött a demokratikus átalakulás, amely azonban korántsem volt békés. 2005-ben megalakult ugyan az első parlament, 2006-ban azonban a rendszerváltást megelőzően elnyomott, azt követően pedig domináns pozícióba került síita többség és a szunnita kisebbség közötti feszültség több éven át tartó szektáriánus erőszakhullámba torkollott. A destabilizálódott állam ilyen körülmények között nem tudta képviselni az iraki nép érdekeit a vízügy kapcsán, pedig a helyzet egyre csak romlott.

Miközben ugyanis a szárazság hatására a Tigris és az Eufrátesz által közösen alkotott folyó, a Satt el-Arab hozama egyre csökkent, a Perzsa-öbölben a tenger szintje emelkedett, mindennek következtében pedig fokozatosan nőtt a folyó sótartalma, ami rendkívül káros hatással

volt – és van a mai napig – a mezőgazdasági termelésre és az édesvízi halászatra egyaránt. A két folyó találkozásánál fekvő kikötőváros és fontos mezőgazdasági központ, al-Kurna például szinte teljesen megbénult. A városból harmincezren, a teljes déli régióból pedig mintegy százezeren voltak kénytelenek elhagyni az otthonukat és északra vándorolni.⁶¹

A helyzetet tovább súlyosbította a szintén 2006-ban kezdődött, még a régió éghajlati viszonyaihoz mérten is szélsőséges aszály, amely több évig elhúzódott, 2009-ben tetőzött, és óriási károkat okozott a mezőgazdaságban. Az aszály következtében a Tigris iraki vízhozama 2005-től 2009-ig a negyedére, 1200-ról 300 m³/s-ra, az Eufráteszé pedig a harmadára, 550-ről 160 m³/s-ra csökkent.⁶² A körülmények hatására Irak egyre nagyobb területe válik a vízhiány által kritikus mértékben fenyegetetté. Napjainkra az ország középső részén található város, Karbala termelőinek jelentős része a szárazság miatt már elköltözött; a főváros, Bagdad bizonyos negyedei pedig teljes egészében a Vöröskereszt által biztosított víztől függenek. A szárazság a víz minőségére is negatív hatással volt, ami elsősorban a fokozódó szikesedésben mutatkozik meg.

Irak számára a válságot az ISIS létrejötte, majd megerősödése tetőzte be. Az eredetileg az al-Káidához tartozó, majd a 2003-as amerikai beavatkozás következtében kialakult helyzetben előretörő és 2014-ben formálisan is függetlenné váló szervezet jelentős területeket foglalt el Irak északi felén, így az ország középső és

déli részén élő népesség az egyre drasztikusabb szárazság és az ISIS harapófogójába került.⁶³

Bagdadnak ilyen körülmények között kellett szembesülnie azzal, hogy Törökország a GAP keretében megkezdte az Ilisu és a Cizre-gát építését az Irak legfőbb vízforrását jelentő Tigris folyón. A két létesítmény építése napjainkban is folyamatban van, a közeljövőben esedékes beindításuk pedig becslések szerint akár a felére is csökkentheti a folyó vízhozamát. Egy iraki vízmérnök, Dzsászim al-Aszadí számításai szerint Iraknak minimum 90 m³/s vízhozamra van szüksége a fennmaradáshoz. Bár a jelenlegi nemzetközi egyezmények értelmében Törökország köteles 500 m³/s hozamot biztosítani déli szomszédainak, iraki területen az átlagos vízhozam 260 m³/s, száraz, nyári időszakokban pedig akár a kritikus érték alá is süllyedhet, pedig a szóban forgó két gát még nem is működik.

Az építkezések megkezdésekor az iraki kormány heves tiltakozását fejezte ki a beruházásokkal szemben, s felhívta a világ figyelmét arra, hogy a Tigris vízhozamának jelentős csökkenése halálos csapást jelentene az ország számára. Ennek hatására a külföldi – elsősorban osztrák, német és svájci – hitelezők kihátráltak a beruházás mögül, a török kormány azonban tovább folytatta az építkezést, immár állami pénzből. Az iraki kritikákra Ankara többek között azt válaszolta, hogy Irak jelentősen javíthatna a helyzetén, ha nem pazarolna el annyi vizet. Ezzel arra utalt, hogy az irakiak által használt, jelentősen megrongálódott vagy alapból

korszerűtlen csatornarendszerek, illetve az elmaradott öntözési technikák miatt jelentős mennyiségű víz veszik kárba.⁶⁴

Következtetések: a vízprobléma enyhülésének feltételei és kezelésének lehetőségei

Az elmúlt évtizedekben tehát a közlekeleti térségben vízügyi szempontból (is) fenntarthatatlan helyzet alakult ki, amelynek háttérben az éghajlati változások, a népességszám növekedése, valamint az első világháborút követő határrendezések húzódnak meg. A probléma kezelésének alapvető feltétele az érintett államok hatékony együttműködése – a 2000-es években kibontakozott fegyveres konfliktusok azonban komoly akadályát képezik a konstruktív párbeszédnek. A fokozatosan romló tendenciát jól tükrözi az adott országokban az egy főre jutó újrahasznosítható édesvíz mennyiségének az elmúlt öt évtized során tapasztalt változása.

Mint a 3. táblázatból is látható, az évek során mindhárom ország esetében jelentős csökkenés következett be, ugyanakkor az adatok a Törökország és déli szomszédai édesvízzel való ellátottsága közötti, egyre növekvő különbségre is

rávilágítanak. Ha ez a tendencia tovább folytatódik (és jelenleg számos körülmény ezt támasztja alá), az Szíria és Irak számára egyaránt katasztrofális következményekkel járhat.

Posztív fordulat egész addig elképzelhetetlen, amíg a két ország politikai–társadalmi helyzete nem rendeződik, hiszen anélkül a sikeres tárgyalások és a fejlődés esélye szóba sem jöhet. Bár az ISIS Szíriában és Irakban egyaránt vereséget szenvedett, a két állam helyzete továbbra is bizonytalan. A szíriai polgárháborúban a 2015-ös év jelentett fordulópontot: Oroszországnak és Iránnak az addig viszszaesőre lépő Aszad-rezsim melletti közvetlen beavatkozása radikálisan átrajzolta az erőviszonyokat, ami Kelet-Aleppó visszafoglalásával vált nyilvánvalóvá. A győzelmet követően a szíriai–orosz–iráni csapatok megkezdték az ISIS erőinek a felszámolását Kelet-Szíriában; a terrorszervezet legfőbb szíriai bázisát, Rakkát 2017 októberében foglalták vissza. Ezzel párhuzamosan Oroszország, Irán és Törökország 2017 júliusától, az ún. Asztana-folyamat keretében tárgyalásokat kezdett a még ellenzéki kézen lévő területek jövőjéről.⁶⁵

Törökország, amely a 2015-ös események nyomán rendkívül nehéz helyzetbe került, kénytelen volt megváltoztatni a

3. táblázat

Az egy főre jutó édesvízmennyiség alakulása a három államban⁶⁶

	1962	1992	2014
Törökország	7873 m ³	4072 m ³	2947 m ³
Szíria	1463 m ³	541 m ³	371 m ³
Irak	4587 m ³	1907 m ³	1006 m ³

konfliktushoz való hozzáállását, és (ha nem is hivatalosan) gyakorlatilag Bassár al-Aszad oldalára állt. A török Szíria-politika egyetlen prioritása attól kezdve az észak-szíriai kurd autonómia megerősödése és intézményesülése elleni fellépés maradt. Irán, amelynek szíriai mozgásterét az ellenzéki csoportokon kívül Izrael és Szaúd-Arábia is igyekszik korlátozni, szintén az ország területi egységében érdekelt, így a kurd autonómia közös elutasítása közelebb hozta egymáshoz Ankara és Teherán álláspontját.⁶⁷ Szíria jövője és a regionális erőviszonyok szempontjából tehát egyaránt meghatározó lesz, hogy hogyan alakul az Aszad-rezsim és a kurdok, illetve Oroszország és a kurdok viszonya, valamint hogy az Egyesült Államok továbbra is folytatni fogja-e a kurdok katonai támogatását.

A polgárháború másik, még lezáratlan fejezete Idlib tartomány helyzete, amely a szélsőséges ellenzéki csoportok utolsó nagy bázisa.⁶⁸ Az „asztanai hármak” 2019 februárjáig sem tudtak közös nevezőre jutni az ellenzéki enklávé jövőjét illetően: Oroszország és Irán támogatja a kormányerők offenzíváját, Törökország viszont a támadás nyomán kibontakozó menekültválságtól tartva ellenzi azt.⁶⁹ A szíriai polgárháború tehát láthatóan a végéhez közeledik, a konfliktust övező helyi, regionális és globális érdekellentétek azonban továbbra is fennállnak.

Irakban a kormányerők 2017 júliusában foglalták vissza az Iszlám Állam által 2014 óta megszállás alatt tartott Moszult. A terrorszervezet ezzel elvesztette területi jellegét és konvencionális

katonai képességeit, a dzsihádisták hálozata azonban továbbra is működik. Ezt támasztja alá, hogy az elmúlt egy évben több, feltehetően az ISIS-hez köthető terroristámadás⁷⁰ történt az országban. Emellett komoly problémát jelent az állami biztonsági erők gyengesége, valamint az Iszlám Állam elleni harcban a kormányerők oldalán küzdő, ugyanakkor azoktól független paramilitáris milíciák jelentette potenciális fenyegetés. Az ország sikeres talpra állását nagymértékben megnehezíti továbbá, hogy a háború során számtalan épület, köztük kórházak, iskolák, infrastrukturális javak semmisültek vagy rongálódtak meg.⁷¹

Komoly veszélyforrást jelent a moszuli gát egyre romló állapota is. Az 1980-as években, a Tigris folyóra épített létesítmény alapzatát ugyanis gipsz alkotja, s azt a víz fokozatosan kimossa alóla. A gát összeomlása óriási katasztrófához vezetne: egyes becslések szerint akár egymillió ember élete is veszélybe kerülne. Az iraki mérnökök az elmúlt évek során az építmény alapzatát a víz által kimosott lyukak cementhabarccsal való feltöltésével próbálták megerősíteni, 2014 folyamán azonban a gátat elfoglalta az Iszlám Állam, így a munkálatok félbeszakadtak, a terrorszervezet kezébe pedig egy „tömegpusztító fegyver” került. 2014 augusztusában az iraki hadsereg katonáinak és a kurd pesmergáknak sikerült visszafoglalniuk a létesítményt, megakadályozva ezzel a katasztrófát, ám annak állapota továbbra is aggasztó.⁷²

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a biztonsági helyzet esetleges javulása

nem jelentené a vízhiányból fakadó probléma automatikus enyhülését. A stabilitás szükséges, de korántsem elégséges feltétel. Ahhoz, hogy ilyen téren valódi előrelépés történjen, számos más tényezőre is szükség van.

Alapvető probléma, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott, a nemzetközi folyók hasznosítására vonatkozó New York-i egyezményt Törökország nem volt hajlandó ratifikálni. A dokumentum 2014-ben, a 35. állami ratifikációval lépett hatályba.⁷³ Az egyezmény értelmében a vízparti államoknak a folyókat a saját területükön méltányos és észszerű módon kell hasznosítaniuk, valamint kötelesek minden intézkedést megtenni annak érdekében, hogy megakadályozzák a többi államot sújtó jelentős kár kialakulását. Bár a szövegezés meglehetősen nagy teret enged az önös értelmezésnek, a benne megfogalmazott pontok elméleti alapként szolgálhatnak a három ország számára a helyzet kezelésére vonatkozóan, a nemzetközi közösség pedig visszaélés és méltánytalanság esetén a szerződésre hivatkozva nyomást tudna gyakorolni az államokra. A ratifikálás azonban önkéntes, Törökország pedig ezt nyilvánvalóan nem hajlandó megtenni. Egyesek szerint arra hivatkozva lehetne nemzetközi nyomást gyakorolni Ankarára, hogy az aláírta az ENSZ gyermekjogi egyezményét, amelyet megsért a vízügyi téren hozott döntéseivel.⁷⁴

A második fontos tényező a közvetítő szereplő bevonásának a lehetősége. Az elmúlt évtizedekben a három ország rendszerint egymás között, bilaterális

alapon, számos esetben kemény erő alkalmazásával próbálta kezelni a helyzetet. A vízhasználat szempontjából hátrányos helyzetben lévő államok elsősorban erő demonstrálásával – gazdasági szankciókkal és fegyveres csapatok mobilizálásával – voltak képesek nyomást gyakorolni a földrajzi helyzetükből fakadó előnyökkel visszaélő szomszédaikkal szemben. Ezt támasztja alá többek között, hogy Irak az 1970-es évek második felében, ráérezve Törökország interdependencia-érzékenységére, a köolajkészleteit nyomásgyakorlási eszközként alkalmazta, s így képes volt Ankarát tárgyalásra és egy kompromisszum elfogadására is rábírn. Ez azonban csak átmeneti megoldásnak bizonyult.

Az 1980-as években Jordánia és Izrael egy vízvita kapcsán az Egyesült Államok segítségét kérte. Washington ennek eleget is tett, és közvetítőként elősegítette a két ország közötti tárgyalások megindulását. Törökországnak, Szíriának és Iraknak ebből okulva hasonlóképpen kellene cselekednie. Nagy szükség lenne továbbá egy közös, nemzetközi tagokat is magában foglaló vízügyi bizottság létrehozására is, amely felmérné a vízügyi helyzetet, és lefektetné a három állam kooperációjának az elméleti alapjait.⁷⁵ Együttműködésük gyakorlati bázisaként pedig a Szíria–Törökország Barátság-gát mintájára kialakítandó közös létesítmények szolgálhatnak.

Végül, de nem utolsósorban létfontosságú lenne a vízhasználat hatékonyságának a javítása. Szíria, Irak és Törökország a mezőgazdasági gazdálkodás során

egyaránt elavult és pazarló agrotechnikát alkalmaz, emellett korszerűtlen vagy megrongálódott csatornarendszert használnak, így nagymennyiségű víz megy kárba, a rossz öntözési módszerek pedig újabb és újabb területeket szikesítenek el. Előrelépést ilyen téren a teljes szemléletváltás, valamint a korszerű és környezetkímélő gazdálkodási technikák alkalmazása jelenthetne.

A térségben erre vonatkozóan Izrael mutatja az utat. A zsidó állam tengervíz-sótalanító üzemekben előállított édesvízzel látja el a lakossága egy jelentős részét, derítési technikával szennyvizet hasznosít újra, az elavult öntözési módszerek helyett pedig számítógép által vezérelt csepegtetési technikát alkalmaz, amellyel 90–95 százalékosra képes növelni a vízhasználat hatékonyságát. A polgárháború és terrorizmus által megtépzott államok ugyanakkor segítség nélkül, önerőből nem tudják kifejleszteni vagy beszerezni a drága technológiákat, így az ügy kapcsán és a segítségnyújtás terén a nemzetközi közösség fejlett államainak kell(ene) felismerniük a felelősségüket.⁷⁶

Jegyzetek

- 1 UNESCO Venice Office: „The Properties and Availability of Water: A Fundamental Consideration for Life”. *UNESCO*, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Venice/pdf>. Letöltés ideje: 2018. szeptember 20.
- 2 „Water for Life Decade”. *United Nations Department of Economic and Social Affairs*, <http://www.un.org/waterforlifedecade/scarcity.shtml>, 2014. november 24.
- 3 Glied Viktor: „Globális vízproblémák”. In: *Vízkonfliktusok. Küzdelem egy pohár vízzért* (szerk. Glied Viktor). Pécs: Publikon Kiadó, 2009. 7–11. o.
- 4 „Average Precipitation in Depth (mm per year)”. *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/ag.lnd.prpc.mm>. A letöltés ideje: 2018. szeptember 19.
- 5 Uo.
- 6 „Population, Total”. *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations>. Letöltés ideje: 2018. szeptember 19.
- 7 „Renewable Internal Freshwater Resources per Capita (cubic meters)”. *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/ER.H2O.INTR.PC?end=2014&locations=1A&start=1962>. Letöltés ideje: 2018. szeptember 20.
- 8 „Water Governance in the Arab Region”. *United Nations Development Program*, http://www.undp.org/content/dam/rbas/doc/Energy%20and%20Environment/Arab_Water_Gov_Report/Arab_Water_Gov_Report_Full_Final_Nov_27.pdf. Letöltés ideje: 2018. szeptember 19.
- 9 Glied Viktor: „Kiszáradó Afrika, szomjazó kontinens. Afrikai vízproblémák”. In: *Vízkonfliktusok. Küzdelem egy pohár vízzért* (szerk. Glied Viktor). Pécs: Publikon Kiadó, 2009. 48–49. o.
- 10 Grünhut Zoltán: „Vizért szomjazó, véráztatva föld. Az arab–izraeli konfliktus vízügyi kérdéseiről”. In: *Vízkonfliktusok...*, 83–90. o.
- 11 Németh Géza: „Hol van a víz a talpunk alatt?”. *NOL*, http://nol.hu/tud-tech/20120405-hol-van-a-viz-a-talpunk-alatt_-1305074, 2012. április 5.; „A Wilderness of Water”. *United Nations Development Programme*, <https://www.undp.org/content/undp/en/home.html>. Letöltés ideje: 2019. február 23.
- 12 Adil A. Bushnak: „Desalination”. In: *Arab Environment. Water* (szerk. Mohamed El-Ashry, Najib Saab és Bashar Zeitoun). *AFED*, <http://www.afedonline.org/Report2010/pdf/En/Chapter8.pdf>. 2010. november.
- 13 „A Wilderness of Water...”.

- 14 Dursun Yildiz: „Natural Diminishing Trend of the Tigris and Euphrates Streamflows Is Alarming for the Middle East Future”. *World Scientific News*, <http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2015/10/WSN-472-2016-279-297.pdf>, 2016. május 7.
- 15 Szalkai Attila: „Vízhiány a Közel-Keleten: olajháború után vízháború?”. *Nemzet és Biztonság*, Vol. 1. No. 10. 2008. 25–36. o.
- 16 „Euphrates River Basin”. *Hydropolitic Academy*, <http://www.hidropolitikakademi.org/en/euphrates-river-basin.html>, 2015. június 30.
- 17 Kaye Lafond: „Infographic: Syria Drought and Climate Change”. *Circle of Blue*, <https://www.circleofblue.org/2016/middle-east/infographic/>, 2016. március 30.
- 18 Dennis Kumetat: „Climate Change in the Persian Gulf – Regional Security, Sustainability Strategies and Research Needs”. In: *Climate Change, Human Security and Violent Conflict* (szerk. Jürgen Scheffran et al.). Berlin: Springer Publishing, 2012.
- 19 Az Oszmán Birodalom az antant hatalmakkal 1920-ban megkötött sévres-i békeszerződés következtében bomlott fel. A törökök által elfogadhatatlannak tartott szerződés váltotta ki a Kemál Atatürk által vezetett függetlenségi háborút, amelynek eredményeként 1923-ban született meg a lausanne-i béke, amely létrehozta a mai értelemben vett Törökországot. A világháborút követően – a titokban megkötött 1916-os Sykes–Picot-egyezmény értelmében Szíria francia, Irak pedig brit mandátumterületté vált; az előbbi 1946-ban, az utóbbi 1932-ben vált függetlenné.
- 20 Lafond: i. m.
- 21 Ahmet Davutoğlu: *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 2016. 134–136. o.
- 22 A Tigris éppen csak érinti Szíriát, Irak területét keresztülzseli, az Eufrátesz mindkét ország területén hosszasan halad. A két folyó Irak déli részén egyesül, és Satt el-Arab néven ömlik a Perzsa-öbölbe.
- 23 Holly Mulholland: *Water Politics in the Middle East: A Multicase Approach to Regional Water Shortage* (szakdolgozat). Orlando: University of Central Florida, 2006.
- 24 A folyó Libanonban ered, keresztülhalad Szírián, majd Törökország területén ömlik a Földközi-tengerbe.
- 25 „Population, Total”. *The World Bank*, i. m.
- 26 Mutasem El-Fadel et al.: „The Euphrates–Tigris Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution”. *Journal of Natural Resources and Life Sciences Education*, Vol. 31. (2002).
- 27 A mintegy 5500 km² nagyságú régió 1939-ben, a török fegyveres erők jelenlétében megszervezett népszavazás eredményeként szakadt el a szíriai francia mandátumterület-től, és lett Törökország tartománya. A később függetlenné vált Szíria nem fogadta el a népszavazás érvényességét.
- 28 Aysegül Kibaroglu – Waltina Scheumann: „Euphrates–Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation”. In: *Turkey’s Water Policy* (szerk. Aysegül Kibaroglu, Waltina Scheumann és Annika Kramer). Berlin: Springer Publishing, 2011.
- 29 „What’s GAP?”. *Ministry of Industry and Technology. Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration*, <http://www.gap.gov.tr/en/what-is-gap-page-1.html>. Letöltés ideje: 2017. április. 19.
- 30 Szalkai Kinga: „A Délkelet-anatóliai Projekt (GAP) ellentmondásai”. In: *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején* (szerk. Baranyi Tamás Péter – Szalkai Kinga). Budapest: Antall József Tudásközpont, 2016. 103. o.
- 31 Vati Tamás: „A Délkelet-anatóliai Projekt (GAP), avagy a víz ura Törökország”. *Balkán Füzetek*, Vol. 7. No. 1. (2009). 170–172. o.
- 32 Uo. 169–170. o.
- 33 „What’s GAP?...”.
- 34 „GAP Action Plan 2014–2018”. *GAP*, <http://yayin.gap.gov.tr/pdf-view/web/index.php?Dosya=51b19136fd>, 2014. 22–33. o.
- 35 Uo.
- 36 „GAP’a yatırım 100 milyar lirayı aştı” [A GAP-ba történő befektetés meghaladta a 100 milliárd fontot]. *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/>. Letöltés ideje: 2017. július 13.

- 37 Szálkai: i. m. 104–105. o.
- 38 „What’s GAP?...”.
- 39 A mintegy 14 milliós törökországi kurd kisebbség döntő része Délkelet-Anatóliában él. A GAP területén élő lakosság megközelítőleg 90 százaléka kurd.
- 40 Patrick MacQuarrie: *Water Security in the Middle East. Growing Conflict over the Development in the Euphrates–Tigris Basin* (szakdolgozat). Dublin: Trinity College, 2004. 19–21. o. Elektronikusan elérhető: <https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/sites/transboundarywaters.science.oregonstate.edu/files/Publications/MacQuarrie2004.pdf>.
- 41 Gokan Gunes: „Turkey’s 12,000-Year-Old Town About to Be Engulfed” *Phys.org*, <https://phys.org/news/2019-01-turkey-year-old-town-engulfed.html>, 2019. január 8.
- 42 A Törökország délkeleti csücskében, Hakkari és Şırnak tartományban felépített gátak például fizikai akadályt képeznek a török–iraki határt átlépni szándékozó PKK-harcosok előtt.
- 43 Szálkai: i. m. 108–110. o.
- 44 Vati: i. m. 172. o.
- 45 Szálkai Kinga fordítása.
- 46 Szálkai: i. m. 110–113. o.
- 47 Aaron T. Wolf – Joshua T. Newton: „Case Study of Transboundary Dispute Resolution: The Tigris–Euphrates Basin”. *Researchgate*, https://www.researchgate.net/publication/237780392_Case_Study_Transboundary_Dispute_Resolution_the_Tigris-Euphrates_basin, 2008. január.
- 48 A kőolaj aránya a 2010-es évekre mintegy 28 százalékra csökkent.
- 49 Alon Liel: *Turkey in the Middle East. Oil, Islam, and Politics*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2001. 28. o.
- 50 „Where Does Turkey Import Crude Petroleum From? (1977)”. *OECD*, https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/sitc/import/tur/show/3330/1977/. Letöltés ideje: 2017. július 14.
- 51 Szálkai: i. m. 111. o.
- 52 Ryan Wilson: „Water-Shortage Crisis Escalating in the Tigris-Euphrates Basin”. *Future Directions International*, [http://futuredirections.org.au/wp-content/uploads/2012/08/FDI_Strategic_Analysis_Paper_-_28_August_2012\(1\).pdf](http://futuredirections.org.au/wp-content/uploads/2012/08/FDI_Strategic_Analysis_Paper_-_28_August_2012(1).pdf), 2012. augusztus 28.
- 53 Wolf: i. m.
- 54 „Integrated Drought Risk Management – DRM. National Framework for Iraq. An Analysis Report”. *UNESDOC*, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000228343?posInSet=2&queryId=e0b95963-fbe6-44e8-a668-f6c8ce22eae9>, 2014. március. 66–67. o.
- 55 A volt miniszterelnököt 2005. február 14-én gyilkolták meg, a merényletet követő nyomozás során talált bizonyítékok alapján az ügyben központi szerepet játszott a Hezbollah terrorszervezet.
- 56 Francesco D’Alema: „The Evolution of Turkey’s Syria Policy”. *IAI Working Papers*, 2017. október.
- 57 A két állam viszonya a Marmara-incident követően jutott mélypontra. 2010. május 31-én izraeli fegyveres erők tartóztattak fel egy, a Gázai övezetbe tartó nemzetközi segélyflotillát. Az incidens során kilenc személy – nyolc török és egy török–amerikai állampolgárságú aktivista – vesztette életét.
- 58 Christopher Phillips: „Turkey’s Global Strategy: Turkey and Syria”. *LSE Research Online*, <http://eprints.lse.ac.uk/43498/1/Turkey%27s%20Global%20Strategy%20Turkey%20and%20Syria%28Isero%29.pdf>, 2012. május.
- 59 Waltina Scheumann – Omar Shamaly: „The Turkish–Syrian Friendship Dam on the Orontes River: Benefits for All?”. In: *Water Resources Management in the Lower Asi–Orontes River Basin* (szerk. Aysegül Kibaroglu – Ronald Jaubert). Genf–Isztambul: Graduate Institute of International and Development Studies – MEF University, 2016. 125–127. o. Elektronikusan elérhető: https://docs.water-security.org/files/e%20Documents/Lower%20Asi%20Orontes%202016/Chapter_12.pdf.
- 60 Mukad Al-Jabbari, Norman Ricklefs és Robert Tollast: „Rivers of Babylon. Iraq’s

- Water Crisis – And What Turkey Should Do”. *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iraq/2015-08-23/rivers-babylon>, 2015. augusztus 23.
- 61 Uo.
- 62 Mohamed Abd-El-Mooty, Rawya Kansoh és Ahmed Abdulhadi: „Challenges of Water Resources in Iraq”. *OMICS International*, <https://www.omicsonline.org/open-access/challenges-of-water-resources-in-iraq-2157-7587-1000260.pdf>, 2016. 5. o.
- 63 Al-Jabbari *et al.*: i. m.
- 64 Uo.
- 65 Arany Anett, Szalai Máté és Wagner Péter: „A lezárás felé? A szíriai polgárháború megoldásának lehetséges körvonalai (2.)”. *Külügyi és Külgazdasági Intézet*, No. 7. (2017). Elektronikusan elérhető: http://kki.hu/assets/upload/17_KKI-elemzes_SYR_Arany-Szalai-Wagner_20170920.pdf.
- 66 „Renewable Internal Freshwater Resources per Capita (cubic meters)”. *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/er.h2o.intr.pc>. Letöltés ideje: 2017. május 9.
- 67 Egeresi Zoltán – Wagner Péter: „A lezárás felé? A szíriai polgárháború megoldásának lehetséges körvonalai (4.)”. *Külügyi és Külgazdasági Intézet*, No. 2. (2018). Elektronikusan elérhető: http://kki.hu/assets/upload/02_KKI-elemzes_SYR_Egeresi-Wagner_20180111.pdf.
- 68 Arany, Szalai és Wagner: i. m.
- 69 Serkan Demirtaş: „Russia, Iran mount pressure on Turkey over Idlib”. *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/serkan-demirtas/russia-iran-mount-pressure-on-turkey-over-idlib-141270>, 2019. február 16.
- 70 A legsúlyosabb merénylet 2018 januárjában történt Bagdadban, s abban közel 40 ember vesztette életét.
- 71 Szalai Máté – Wagner Péter: „Irak Moszul után, a választások előtt (1.)”. *Külügyi és Külgazdasági Intézet*, No. 13. (2018). Elektronikusan elérhető: http://kki.hu/assets/upload/13_KKI-elemzes_IRQ_Szalai_Wagner_20180405_1.pdf.
- 72 Julian Borger: „Mosul Dam Engineers Warn It Could Fail at Any Time, Killing 1 m People”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/02/mosul-dam-engineers-warn-it-could-fail-at-any-time-killing-1m-people>, 2016. március 2.
- 73 Szíria 1998-ban, Irak 2001-ben ratifikálta az egyezményt. „12. Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses”. *United Nations Treaty Collection*, https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=xxvii-12&chapter=27&lang=en. Letöltés ideje: 2018. október 1.
- 74 Al-Jabbari *et al.*: i. m.
- 75 Uo.
- 76 Szálkai: i. m.

Olaszország Líbia-politikájának történeti áttekintése

Molnár Éva Patrícia

A tanulmány az olasz külpolitika három pillére – az atlanti (NATO-) szövetség, az európai integráció és a mediterrán geopolitika – közül a harmadiknak az olasz–líbiai vetületét mutatja be. A vizsgálat tárgya Itália és Líbia politikai kapcsolata, amelyen keresztül felsejlik az olasz mediterrán geopolitika alakulása, fordulatai, érdekérvényesítése. Olaszország különös kapcsolatot ápol a számára energetikai, gazdasági és biztonságpolitikai jelentőséggel bíró észak-afrikai állammal, amelyet a földrajzi, történelmi és kulturális összefonódások is megerősítenek. A tanulmány körvonalazza a két ország jelenlegi kapcsolatának történelmi előzményeit.

This study shows the Italian–Libyan dimension of the third element of the Italian foreign policy based on three principal elements: the Atlantic Alliance (NATO), the European integration and the geopolitical interests in the Mediterranean region. The subject of the study is to present the political relationship between Italy and Libya, and the changes, turns, and advocacy of Italian geopolitics in relation to the Mediterranean region. There is a strong relationship between Italy and Libya in the field of energy production, economy, and security policy which is reinforced by the geographic, historical, and cultural similarities. The study presents the historical background of the current relation between the two countries.

* * *

Az új olasz kormány a külpolitikájában merőben élesebb, provokatívabb hangot üt meg, mint elődje tette, jóllehet egyelőre kevés eredménnyel, hiszen a mozgásteret nem tágult, ugyanakkor az uniós migrációs politika alakítása során nagyobb figyelmet követel ki magának. Itália kivételes földrajzi pozíciója nemcsak az olasz geopolitikai lehetőségeket határozza meg alapjaiban, hanem az egész mediterrán térség hatalmi viszonyait is. A Földközi-tengert átszelő, csizma alakú félsziget megkerülhetetlen bármilyen, a Mediterráneumot átfogó stratégia kidolgozásakor. A jelen

tanulmány elsődleges célja az ország Líbia-politikájának és a két állam közötti kapcsolatok történetének a bemutatása a jövőbeni lehetőségek jobb meglátása érdekében. Elemzésemben az egységes olasz külpolitika kialakulásától kezdődően vizsgálom annak a Líbiához fűződő viszonyát.

Fontos időszaknak számít e téren a gyarmatosítás kora, amikor is Róma az európai riválisaihoz képest megkésvesztette meg az észak-afrikai területeit, amelyek értékét csak később ismerte fel igazán. A gazdasági érdekek biztosítása (kőolajlelőhelyek kiaknázási

lehetősége, a tengeri kereskedelem ellenőrzés alatt tartása, népes felvevőpiac) céljából a „negyedik parton” (*la quarta sponda*) való politikai befolyás megszerzése is elengedhetetlen volt Olaszország számára. Később, Moammar Kaddáfi uralkodása alatt igen hullámzóan bizonyultak az olasz–líbiai kapcsolatok. Rómának egyensúlyoznia kellett az atlanti (NATO-) érdekek és a saját geopolitikai, geoeconómiai érdekei érvényesítése között. Ma pedig nem nézheti könnyen a Kaddáfi bukását követő líbiai válság eszkalációját: mielőbb megfelelő és következetes stratégiát szükséges kialakítania. Jelenleg nincs még egy olyan nemzetközi konfliktus, amelynek a lehetséges megoldásában Olaszország szerepe ily nagymértékű lenne. Róma kizárólag egy közös európai fellépésben vállalhat szerepet, mivel főként gazdasági okokból és az esetleges neokolonizációs vádra tekintettel képtelen egyedül cselekedni.

„Quarta sponda”: az egységes olasz Líbia (1911–1943)

Egységes Olaszországról politikai viszonylatban 1861-től, II. Viktor Emánelnek az egyesült Itália királyává történt kikiáltásától beszélhetünk. Az olasz külpolitika attól kezdve már nem a széttagolt államok szűkös terében gondolkodott, hanem az európai színpadon. Az ifjú állam – Európa nagyhatalmaitól eltérően – gazdaságilag széttagolt és gyenge volt, a katonai ereje is jóval kisebbnek számított, és nem rendelkezett megfelelő

hadiflottával, amely a partszakaszai védelmét biztosítani tudta volna. Cavouri¹ hagyomány az a „kétarcú” külpolitika,² amelyet az ország már több mint száz éve gyakorol. Ma is tanúi vagyunk annak, hogy Itáliának a saját érdekei eléréséhez a nagyhatalmak játszmáiban kell manővereznie, s a geopolitikai pozíciójával a játszmák során úgy kell élnie, hogy minél több, számára prioritással bíró célt elérjen.

Az egységes Olasz Királyság szeretett volna lépést tartani a gyarmatosító európai nagyhatalmakkal, ennek érdekében Észak-Afrikában kereste a lehetőségeket. Itália geopolitikai érdekei a tenger felőli, főleg a déli határai védelmét diktálták, ami egybeesett a britek érdekével, vagyis a francia jelenlét egyensúlyozásával. Kelet-Afrika gyarmatosítása és a Szicíliai-csatorna mindkét oldalának a saját befolyása alá vonása révén Olaszország képes lett volna a kereskedelem ellenőrzésére, ami akár nagyhatalommá is tehetné volna. Otto von Bismarck megállapítása szerint „az olaszoknak ugyanolyan nagy az étvágyuk a gyarmatosításra, mint az angoloknak és a franciáknak, csak rosszabbak a fogaik”³. A századforduló gazdasági fejlődése megadta a kellő anyagi löketet, és a terjedő nacionalizmus háborúpárti hulláma megteremtette a társadalmi támogatottságot is. Az első olasz–etiópiai háború végét jelentő aduai vereség (1896) otthoni elfelejtetéséhez gyors, nagyhatalmi sikereket idéző győzelemre volt szükség, amelynek helyszínéül az Olaszországnál hatszor nagyobb, gyéren lakott, és az „Európa beteg emberéhez”,

az Oszmán Birodalomhoz tartozó Líbiát jelölték ki.

A századfordulóra megváltozott az olasz–francia politika iránya: 1898-ban véget ért a két ország vámháborúja, és elkezdtek az észak-afrikai gyarmati érdekeik összehangolását. A Giovanni Giolitti⁴ vezette diplomácia az antant és a központi hatalmak között „egyensúlyozott” az olasz kisebbség lakta határon túli területek megszerzése, a balkáni (főleg albán területeken lévő) és az észak-afrikai érdekeltségei fenntartása, a tengerei védelme és a területi befolyása növelésének érdekében.

Az egykori Római Birodalom két provinciáját (Tripolitánia és Kireneika) a modern kori olasz közéletben pusztán „negyedik partként” (*la quarta sponda*) emlegették. A térséget az európai vérkeringésbe az olasz gyarmatosítás (1911–1912) kapcsolta be. A római pénzintézet, a Banco di Roma, már 1907-től jelen volt Tripoliban, az Oszmán Birodalomba történő, amolyan „békés behatolás” céljából.⁵ A Portának küldött olasz hadüzenet (1911. szeptember 28.) Tripolitánia és Kireneika kiürítését és átadását követelte. Már a csapatok átkelését követő néhány hónapban kiderült, hogy se nem könnyű, se nem gyors sikereket hozó vállalkozásba fogott az olasz hadsereg. A győzelmét végül az Oszmán Birodalom ellen irányuló első balkáni háború segítette elő.

Az Ouchyban aláírt lausanne-i békeszerződéssel (1912. október 18.) a Porta *de facto* lemondott Líbia fennhatóságáról. Rómában gyarmati ügyekkel foglalkozó minisztériumot hoztak létre, kormányzóságokat alapítottak Tripolitániában és

Kireneikában, de hiányzott a gyarmat jövőbeni szerepét meghatározó, következetes stratégia. Az első világháborús részvétel olyannyira kimerítette az olasz gazdaságot, hogy nem volt elég erő a líbiai tartományok pacifikálásához, a törzsi ellentétek kihasználásához. A helyi lakosság, a szenusszi⁶ mozgalom sejtjei által is feltűzelve, szembeszegült a keresztény gyarmatosítókkal, és a dzsihádot hirdető mudzsahedin harcosokat segítette az olasz hadsereg tizedelésében.⁷ Az arab törzsek összehangolt lázadása arra kényszerítette az európai háborúban kimerült olasz és brit vezetést, hogy tárgyalóasztalhoz üljön a mozgalom képviselőjével, Mohamed Idrisz emírrrel (a későbbi I. Idrisz királlyal), majd – némi kireneikai hatalommegosztás árán – fegyverszünetet kössön (Acroma, 1917. április 17.).⁸

Az olaszoknak kevés anyagi forrás állt rendelkezésükre a líbiai gyarmat „kézben tartására”, ezért a gyarmatosítás révén elérhető nagyhatalmi szerep iránti törekvés Benito Mussolini hatalomra kerülését követően merült fel ismét, a néhai Római Birodalom területének a visszaszerzésére irányuló terv részeként.

Miután a Mussolini által vezetett fasiszta államgépezet megerősödött, Róma egyre több figyelmet tudott szánni a legjelentősebb gyarmatára, Líbiára. Ezt jól mutatják a térség modernizálási projektjei: a számos kútfúrás és infrastruktúrális beruházás, továbbá középületek, kórházak, iskolák, vasút hálózat, repülőterek és utak építése (a Tunéziától Egyiptomig vezető tengerparti aszfaltburkolatú utat a Duce személyesen avatta fel 1937-ben).⁹

Líbia gyéren lakott partszakaszai és kikötővárosai (Tripoli és Bengázi) számos agrár-, illetve kereskedelmi lehetőséget kínáltak, így az országot évtizedek óta emigrációs hullámokban elhagyó olasz társadalmi rétegek ekkor abban a reményben indultak útnak, hogy földhöz jutnak a Földközi-tenger túlsó partján. A fasiszta népesedési politika mindezt szorgosan támogatta – olyan eszközöket alkalmazott ennek érdekében, mint a tengerparti sávnak az anyaországhoz csatolása, a helyiek olasz állampolgárrá tétele –, de a legfőbb célkitűzései között szerepelt az évi húszezer fő kötelező áttelepítése annak érdekében, hogy a Líbiában élő olaszok száma az 1960-as évekre elérje az egymilliót.

A telepések már a gyarmatosítást követő években jelentősen benépesítették a tengerparti sávot, sőt a sivatagi Fezzán, a térség harmadik régiója is teljes terjedelmében olasz kézre került, így a szenussziakkal kötött megállapodást semmibe vevő fasiszta állam 1934-ben Líbia néven – erőszakkal – egyesítette a tartományokat. A gyarmatosító Itália is a klasszikus „képben” tetszelgett: a civilizáció terjesztőjeként mutatta be magát a fasiszta propaganda, és az valahogy ma is így él az olasz köztudatban. Valójában azonban a térséget elfoglalni és többekévé ellenőrzés alatt tartani csak sorozatos és tömeges kivégzésekkel, koncentrációs és börtöntáborok fenntartásával, valamint a lakosság kitérítésével tudták.¹⁰

A második világháború során a stratégiai jelentőségű gyarmatról indította meg

az olasz hadsereg az Egyiptom elleni invázióját. Az észak-afrikai német–olasz csapatok a bekerítésüket követően, 1943. május 13-án Tunéziában kapituláltak. Csak utána indulhatott meg a szövetségesek szicíliai partraszállása (július 10.), ezért az Európa felszabadítása felé vezető út első lépése e „déli kapun” való átkelés volt.

Olasz erőfeszítések Líbiáért

A később a szövetségesek oldalára áttért olasz kormány már a fegyverletételt követően elfogadta, hogy lemondania Etiópiáról, a fasizmust megelőzően szerzett gyarmatai (a mai Eritrea, Szomália és Líbia) helyzetének a háború utáni rendezésére viszont szeretett volna befolyást gyakorolni. A 1947-es párizsi békeszerződés értelmében azonban Olaszország *de jure* elvesztette mindet. Azok ügyét egy évvel későbbre halasztották, amikor is a négy győztes hatalom képviselőiből álló Külügyminiszterek Tanácsa vizsgálóbizottságot állított fel, amely döntésre nem jutott ugyan, de azt megállapította, hogy „Líbiában nincsenek meg igazán a független, szuverén állam megteremtéséhez szükséges belső feltételek”.¹¹ Ezért a líbiai kérdést az ENSZ Közgyűlése elé terjesztették, de ott sem született döntés arról, hogy a volt gyarmat melyik ország gyámsága alá kerüljön.

Az Olasz Köztársaság – pártállástól függetlenül – 1947-től minden diplomáciai eszközt megpróbált bevetni annak érdekében, hogy legalább Líbia egyes tartományait gyámság alatt tarthassa,

különösképpen a helyi olasz lakosság védelme miatt, amelyet az olasz hadsereg kapitulációja után számos atrocitás ért. Alcide De Gasperi kereszténydemokrata miniszterelnök (1945–1953) a Líbiában maradt, többszázézes olasz közösségre, a jogaik és az észak-afrikai országban befektetett vagyonuk védelmére hivatkozott, és úgy vélte, az olasz demokráciából és a gazdaság talpra állításának terveiből a helyi lakosság is csak profitálna.¹² Az Olasz-Afrika Minisztérium (*Ministero dell’Africa Italiana*) és az olasz külügyminisztérium programjának a részét képezte többek között a Líbiában élő olasz személyekkel való kapcsolatfelvétel, az olasz közösség erősítése és képviselőik finanszírozása, az olasz gyámságot pártoló líbiai pártok szervezése, továbbá a helyiekben az olaszokról kialakult negatív kép javítására szolgáló propagandaszervezők használata. Carlo Sforza olasz külügyminiszter (1947–1951) megpróbált egyezséget kötni Robert Schuman akkori francia külügyminiszterrel annak érdekében, hogy Tripolitániát egy alkotmányos szerződés révén Olaszországhoz kössék, viszonzásul pedig felajánlotta, hogy az olaszok nem fogják ellenezni Tunézia Franciaországhoz csatolását.

Sforza és a brit külügyminiszter, Ernest Bevin egyezsége értelmében pedig

- Kireneika nemzetközi gyámság alatt maradt volna, brit adminisztrációval;
- Fezzán szintén nemzetközi gyámság alatt maradt volna, francia vezetéssel;
- 1951 végén Tripolitánia is nemzetközi gyámság alá került volna, olasz vezetéssel.

Azonban az olaszok mindennemű előkészítése hiábavalónak bizonyult, mert Tripoliban a tervezet hallatán általános sztrájk és polgári engedetlenség bontakozott ki, olaszellenes tüntetéseket tartottak, „Halál az olaszokra!” és hasonló szlogeneket skandálva olasz zászlót égettek.¹³ Nagy-Britannia végül más prioritásokat tartott szem előtt a Mediterráneumban, így az általa igazgatott Kireneikában Idrisz emírnek adta meg a kormányalkotási lehetőséget, amivel alapot teremtett számára Líbia függetlenségének a követeléséhez.¹⁴ Az ENSZ 1952. január 1-jét jelölte ki Líbia területi egységesítésére, a három tartomány képviselőiből létrehozott nemzetgyűlés megalakítására és egy alkotmányba foglalt függetlenség és szuverenitás kikiáltására.

Az olasz külpolitika új arculata

1949-ben az olasz külpolitika irányt váltott: a gyarmatokért folytatott politikai küzdelmet abbahagyták, mert belátták annak a gazdasági terhét, a katonai potenciál és a belpolitikai támogatás hiányát, továbbá nem utolsósorban azért, hogy elkerüljék a Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal való konfrontálódást. Rómának a volt gyarmatai irányába megnyilvánuló külpolitikai magatartása a mai napig némi távolságtartással jellemezhető, amely alól egyedül Líbia jelent kivételt. Ám azzal kapcsolatban sem értelmezhetjük politikai felelősségvállalásnak az olasz külügyi viselkedését, sokkal inkább egy kölcsönös érdekek mentén kialakított partneri kapcsolatnak, egymásrautaltságnak.

A hidegháború során a két ország kapcsolata politikai szinten igen hullámzó periódusokat élt meg, gazdasági téren viszont meglehetősen sikeresnek bizonyult. A korszak egyik kulcskérdését a Szovjetuniónak a Mediterráneumtól való elzárása jelentette, ebből kifolyólag Itália pozíciója igencsak jelentőssé vált az atlanti politikában, hiszen az olasz partokról könnyen ellenőrizhető a hajóforgalom Suezről Gibraltárig, továbbá a térség megfelelő volt a balkáni és a közép-, illetve kelet-európai események figyelemmel követésére, az esetleges közbelépésre. Olaszország a NATO alapító tagja, és kiváló földrajzi pozíciója okán az Egyesült Államok számára kiemelten fontos szereppel bír. Az országban több NATO-támaszpontot létesítettek (Aviano, Lampedusa, Sigonella), valamint Nápolyban kapott helyet a szövetség déli szárnyának parancsnoksága (AFSOUTH), ahol a 6. amerikai flotta állomásozott. A hidegháború kielezett politikai kontextusában markánsan világossá vált az olasz külpolitika három pillére: az atlanti, az európai integrációs és a mediterrán, amelyek közül hol az egyik, hol a másik erősödött, erősödik meg a gyakran váltakozó kormányok és egyes külpolitikai események hatására.

A mediterrán pillér

Olaszországnak a szuezi válság kapcsán mutatott, a támadást elítélő, béketeremtő magatartása az USA meglegedését szolgálta, és javította az ország pozícióját a nemzetközi diplomáciában. Az

ENI holdingnak pedig már az 1960-as évek óta komoly gazdasági érdeklőségei voltak a Mediterráneumban. Enrico Mattei,¹⁵ a vállalat elnöke több ízben is kapcsolatot alakított ki szovjet és közkeleti olajpiacokkal, utat nyitva ezzel a cégnek a nemzetközi energetika világába. Mattei nyerte el Líbiában elsőként a feltárási koncessziókat.

De olasz érdeklőségek nem csak a fosszilis energiahordozók terén voltak az afrikai országban. Még mindig nagy lélekszámú, ám folyamatosan csökkenő olasz kisebbség élt (él) a volt gyarmaton. A dekolonizációs folyamat során felerősödött líbiai nacionalizmus egyre sűrűbben torkollott különböző atrocitásokba, s fenyegette az olaszok agrár- és kiskereskedői vállalkozásait. Az 1950-es évek elején megközelítőleg 45.000 olasz nemzetiségű ember élt Líbiában, 1964-re ez a szám 27.000-re csökkent; közülük 24.000 fő Tripoliban lakott.¹⁶ A líbiai fél jóvátételt követelt az elszenvedett háborús károk miatt, ám a követelést – akkor és azóta többször is – elutasította az olasz állam: az indoklás szerint az ország az adott időszakban Itália része volt.

Hosszas tárgyalássorozatot követően, 1956. október 2-án aláírták a felek az olasz–líbiai kétoldalú egyezményt, amelyet egy évvel később, a 843. törvényben fogadott el az olasz törvényhozás. A szerződés biztosította az olasz kisebbség jogait, a magántulajdonuk védelmét, cserében az olasz állam vállalta közel 5 milliárd líra kifizetését Líbiának, valamint a gyarmatosítási időkből fennmaradt agrárvállalatok tulajdonjogának

átruházását. A kifizetés nem háborús jóvátételként szerepelt az egyezményben, hanem mint a gazdasági újjáépítéshez nyújtandó támogatás. A líbiai fél elismerte az olasz állam tulajdonjogát közel hetven középületre, a diplomáciai érdekeltségébe eső épületekre, valamint iskolákra, kulturális intézményekre vonatkozóan.¹⁷ Az egyezés gazdaságélénkítő hatását jól bizonyítja, hogy a régiek kivándorlás ellenére Líbiában kialakult egy új olasz közösség, amelyet technikusok, mérnökök, olyan nagyvállalatok munkatársai alkottak, mint a CORI (AGIP) vagy az AMI (EDISON).¹⁸ Olaszország „teljes jogon” visszatérhetett a nemzetközi vérkeringésbe, gazdasági potenciáljának kiterjesztése pedig megalapozta az olasz gazdasági csodát (*il boom economico*).

A Kaddáfi-korszakban jellemző – eltérő – gazdasági és politikai kapcsolatok

1969. szeptember 1-jén Kaddáfi (1942–2011), „a forradalom testvéri vezére és útmutatója” került hatalomra az akkortól Líbiai Szocialista Népköztársaságnak nevezett országban. Diktatúrájának, a dzsamáhirijja kiépítésének első körében államosította a külföldi bankokat, vállalatokat, kőolaj-kitermelő vállalatokat, valamint számos iszlamista törvényt hozott. Kormányzása az iszlám jogrendszeren alapult, betiltotta a pártszervezést és a civil kezdeményezéseket, de az iszlám terrorizmust és a radikális iszlám képviselőit is üldözte. Ideológiája kezdetben

a pánarab szerveződésről szólt, majd a pánafrikai együttműködések nagy támogatója lett. Kaddáfi a hatalomra kerülését követően – még a szerződések lejárta előtt – kiürítette a líbiai brit és amerikai katonai bázisokat. Korlátozta a kőolaj-kitermelés mennyiségét, s ezzel árnövelésre kényszerítette a vállalatokat, így „fegyverként” használta az energiahordozót. A bevételeket hatalma megerősítésére és fegyverkezésre költötte, de számos szociális intézkedést is hozott az oktatás és az egészségügy terén. Az 1960-as években a Szahara homokja alatt vizet találtak, annak kihasználását tűzte ki célul a „Nagy Ember-alkotta Folyó” terve, amely bár rendkívül költséges, az elképzelések szerint az egész országot behálózó, napi 6,5 millió köbméter víz szállítására alkalmas csatornarendszer lenne.¹⁹

Kaddáfi 1970-ben szisztematikusan megfosztotta az olasz kisebbséget a különleges jogaiktól, státuszuktól és anyagi javaiktól. Az olasz nagyköveten keresztül így üzent Rómába: „Líbiát rövid időn belül meg kell tisztítani az olasz gyarmati múlt minden maradványától. Azt akarom, hogy minél hamarabb eltűnjenek innen [az olaszok].”²⁰ A líbiai diktátor az olaszellenes retorikája ellenére gyakran kereste a kapcsolatot a különböző diplomáciai csatornákon keresztül Aldo Moro akkori külügyminiszterrel, a későbbi miniszterelnökkel, és – kevés eredménnyel – tárgyalóasztalhoz is ültek Bejrútban. Így az év végére mindössze 500 olasz állandó lakos, valamint 1800, a helyi hatóságok engedélyével rendelkező szakmunkás, technikus maradt Líbiában.²¹ Az Itáliába

visszatérők kártérítési igényeivel kapcsolatos ügyek máig nem zárultak le. A kitelepítésben felmerül az olasz vezetésnek az 1956-os egyezményben foglaltak miatti felelőssége is. Kaddáfi pragmatikus politikáját alátámasztani látszik az a tény, hogy az ENI-t és a FIAT-ot nem érintette az államosítás, sőt e vállalatok további előnyöket szereztek a líbiai piacon.²²

Kaddáfi alapvető követelése az volt, hogy Róma fizessen jóvátételt a gyarmatosításért, illetve állja a Líbia-szerete telepített aknamezők mentesítésének a költségeit. Jóllehet e követeléseknek konkrét értelemben az olasz állam nem tett eleget, ám a kölcsönös érdekek alapján számos és sokrétű gazdasági együttműködés született, ami az olasz politika gyakorlatiasságát mutatja.

Említésre méltó az 1979-es gazdasági, tudományos és technikai együttműködés, amely elsősorban a petrokémiai, mezőgazdasági, villamossági és infrastrukturális szektorban érvényesült. Jellemző volt, hogy a líbiai állam részvényekkel rendelkezett bizonyos olasz vállalatokban, az olaszoknak pedig jelentős profitjuk származott a Líbiának eladott fegyverekből. Megállapíthatjuk tehát, hogy gazdasági síkon rendkívül jól működött a két ország közötti kapcsolat. A *détente*, azaz az enyhülés időszakában kevesebb figyelem jutott a Mediterráneumra.

Itália félperiférikus szerepe is egyre inkább gyengülni kezdett, miközben a belpolitikát folyamatos válságok jellemezték. Ezért az az olasz geopolitikai álláspont, hogy az ország világpolitikai szinten csak akkor kerülhet kedvező

pozícióba, ha megerősödik a mediterrán térségben, ismét előtérbe került, és új jelentést nyert.²³ Az olasz külpolitika egyre inkább központi politikai szerepre törekedett a Földközi-tenger térségében: Itália a nem arab országok közül elsőként ismerte el Kaddáfi Líbiáját, vezetői Marokkóba, Tunéziába, Egyiptomba és Száúd-Arábiába is ellátogattak, továbbá az ország kifejezetten jó kapcsolatot ápolt Iránnal (az iszlamista forradalmat megelőzően is) és Libanonnal (1982–1984 között ottani békefenntartó misszióban is részt vett). A kivételesen jó viszonyról tanúskodott az Iszlám Konferencia főtitkárának és több vezető palesztin politikusnak a római látogatása. Az olasz diplomácia feladata volt, hogy e kapcsolatokat kihasználja és az ország külpolitikájának az atlanti és az európai pillérét jelentő síkjain is képviselje.

1980-ban a helyzet kiéleződött Olaszország és Líbia között. A stratégiai elhelyezkedésű Málta semlegességének a kérdése körüli összetűzéstől nehezen vonakoztathatóak el ugyanis azok a rejtélyes események, amelyek rövid időn belül követték egymást. Az olaszok jóformán egyedül maradtak azzal a szándékukkal, hogy a nyugat-európai politikai struktúra a kis szigetországot is integrálja, viszont az ígért politikai-katonai segítségnyújtásuk után Tripoli egyoldalúan felfüggesztette annak kőolajellátását (június 1.). Ezt követően Ustica szigeténél a tengerbe zuhant egy olasz utasszállító (június 27.), Dél-Olaszországban lezuhant egy líbiai felségjelzésű MIG–23-as repülőgép (július 18.), a bolognai pályaudvaron pedig

egy robbantásos merényletet követettek el (augusztus 2.). A különböző összeesküvés-elméletekre nem kívánok kitérni, ugyanakkor az említett események máig tisztázatlanok, számos, az „ólomévek” idején elkövetett merényletkez hasonlón.

Giulio Andreotti miniszterelnök az 1979-es líbiai látogatása alkalmával biztosította Kaddáfít arról, hogy Olaszország számára prioritást élvez a mediterrán térség politikája.²⁴ Az 1980-as évek „kis hidegháborújában” a jelentős NATO-bázisok állomáshelyéül szolgáló ország nem engedhette meg magának a külön utas politikát. Az olasz külpolitikai magatartás tehát (kényszerszerűen) ismét az atlanti pillért helyezte előnybe. Nem csupán gazdasági vonatkozásban volt kellemetlen a helyzet az olasz diplomácia számára, hanem a politikai-katonai dimenzióban is, különösképpen a „sigonellai incidens” során. Ugyanis, miután a Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) azon tagjait, akik 1985. október 7-én elfoglalták az Achille Lauro nevű luxushajót, és utasait túszul ejtették (egyet meg is öltek), valamint a szervezet vezetőjét és néhány társát szállító repülőgépet az amerikai légierő gépei a sigonellai NATO-bázisra kényszerítették, Bettino Craxi miniszterelnök ellenszegült Ronald Reagannek a terroristák kiadására vonatkozó felszólításának, sőt az olaszok a CIA-nak a palesztin terrorcsoportokat támogató Kaddáfi megölésére vonatkozó tervét is kiszivárogtatták. A líbiai vezető akkoriban békülékeny hangot próbált megütni Rómával szemben, de csúcstalálkozó nem jöhetett létre.

Az olasz politikának kényesen kellett vigyáznia az egyensúly fenntartására.

Az USA vezetése veszélyt látott a terrorizmust (legyen az palesztin, északír vagy olasz) nem csupán a retorikájában támogató líbiai diktátorban, Kaddáfi pedig fenyegetve érezte magát, ezért amikor a 6. amerikai flotta megindult a Szirteik felé, rakétatámadást indított ellene. Az Egyesült Államok több alkalommal is bombázta Tripolit és Bengázit, de az akkori olasz védelmi miniszter, Giovanni Spadolini ehhez nem engedélyezte az olaszországi katonai támaszpontok használatát. Líbia ennek ellenére Scud rakétákat lőtt ki Lampedusa felé 1986. április 15-én. A támadásra – amelynek Amerika-ellenes voltát Kaddáfi is egyértelművé tette, amikor az amerikai csapatok Szicíliaiból való kivonását követelte – olasz katonai válasz nem érkezett. A helyzet feszültségét növelte, hogy a szicíliai Comiso város szélén létesült NATO-bázist nukleáris terhet hordozó, ún. „szárnyas rakéták” fogadására alakították ki. A diplomáciai krízis jól rávilágított az olasz külpolitika állandósult prioritási kihívására.

Az 1985-ben kiadott ún. fehér könyvben megfogalmazták Olaszország biztonságpolitikai céljait, melyek között – a második világháború óta először – ismét a Dél, vagyis a Mediterráneum állt a középpontban, az élén pedig egy olyan pozíció felvállalásának a kényszerével, mint Líbia ügyében, az arab–izraeli konfliktusban és a görög–török érdekütközésben való közvetítés.

A líbiai konfliktus fegyveres megoldását Róma nem támogatta, viszont a Tripolival szembeni, az ENSZ-en belül közösen meghozott gazdasági szankciók bevezetését igen.²⁵ Kaddáfít a terrorcsoportok és azok akcióinak a támogatásától kívánták eltéríteni, s elsősorban a Pan Am 103-as, az 1988. december 21-én, a skóciai Lockerbie felett felrobbantott járata elleni merénylet gyanúsítottjainak az igazságszolgáltatásnak történő kiadására akarták rábírní. A szankciók körét az ENSZ 1992-es 748. számú határozata terjesztette ki, amely mindenekelőtt a Líbiával folytatott fegyverkereskedelem, légi közlekedés és nemzetközi diplomáciai kapcsolatok visszaszorítását célozta,²⁶ és azt 2003-ban, az 1506. számú határozat oldotta fel, miután Tripoli elismerte a skóciai repülőgép-szerencsétlenségért a kormányt terhelő felelősséget.

Az 1990-es években – részben a szankciók, részben a kőolaj árának esése miatt – a nemzetközi porondról kizárt Líbia gazdasági válságot élt meg. Olaszország maradt az egyetlen kapcsa a nyugati világgal, így annak gazdasági potenciálja egyre inkább növekedett az országban. Ahogy Itáliának szüksége volt az energiahordozókra, úgy Líbiának is szüksége volt a bevételre, a kitermelési és modernizációs *know-how*-ra, a munkahelyteremtésre és a foglalkoztatottság szintjének a fenntartására. Ez az érdekkapcsolat diktálja ma is az olasz Líbia-politikát.

A bengázi szerződés és előzményei

Az 1990-es évek elején Olaszországot politikai elítváltás, a pártok újraszervezése, az I. köztársaság bukása jellemezte. A II. köztársaság a politikai váltógazdaság (*alternanza*) megjelenésével, illetve Silvio Berlusconi „pályára lépésével”²⁷ kezdődött. Itália történelmi és különlegesnek is nevezhető kapcsolata a „negyedik parttal” is egy újabb szakaszához érkezett. A Líbiával szembeni enyhülést jelezte a két ország külügyminisztere, Lamberto Dini és Omar Musztafá al-Muntaszír által 1998-ban megkötött, a gyarmatosítás okozta károk megtérítéséről szóló szándéknyilatkozat (*Comunicato Congiunto*), amelyben főszerephez jutott az aknamezők miatti kártérítés²⁸ – nemcsak pénzügyi jelleggel, de kórházak építése, tűzszerzési képzési együttműködés révén is –, ugyanakkor nem esett szó a kitelepített olaszok kártérítéséről.²⁹ Az olasz parlament végül nem ratifikálta az egyezményt, de több szakterületen is kétoldalú megállapodások születtek. A szankciók 1992-es feloldását követően Massimo D’Alema miniszterelnök Líbiába látogatott. Kaddáfí felhagyott az Amerika-ellenes retorikájával, és többször is az együttműködéséről biztosította a nemzetközi közösséget a terrorizmus elleni harc, továbbá az illegális migráció, a szervezett bűnözés és a kábítószer-kereskedelem felszámolása terén.

A Dini–Muntaszír-egyezmény értelmében a 2000-es évek elején Olaszország

Líbiában kórházak építésébe, valamint – Kaddáfi követelésének megfelelően – egy Tunéziát Egyiptommal összekötő újabb tengerparti autópálya-hálózat tervezésébe kezdett. Az új évezred első évtizedében sűrűsödtek az olasz–líbiai csúcstalálkozók, kapcsolatkeresések, miután elsőrendű olasz érdek volt Líbia visszakapcsolása a nemzetközi folyamatokba. A 2000-ben megszületett olasz–líbiai egyezségben információcseréről, beruházások ösztönzéséről és védelméről, továbbá az illegális bevándorlás megfékezéséről biztosították egymást a felek.³⁰ Szimbolikus volt Berlusconi 2004-es líbiai látogatása, amely – az olaszok kiűzése (1970) óta „a bosszú, a revans napjaként” emlegetett – október 7-ére esett. Az olasz kormányfő ekkor Tripoliban úgy nyilatkozott, hogy „Kaddáfi Olaszország és az ő személyes nagy barátja, a szabadság vezére”.³¹ Augusztus 30. lett a „barátság napja”, miután Líbiában felavatták az ENI által kivitelezett új gázvezeték, a *Greenstreamet*, és Kaddáfi bejelentette, hogy az országában született olaszok vízumkötelezettségek és egyéb nehézségek nélkül visszatérhetnek oda. A líbiai vezető célja az volt, hogy országát a mérsékelt iszlám állam modelljeként láttassa.³²

2008-ban egy hosszú távra tervezett, a kölcsönös érdekek mentén kidolgozott kétoldalú megállapodást kötött Bengáziban a két ország, „Barátság, partnerség és együttműködés” címmel. Az aláíró Berlusconi és Kaddáfi nemcsak fontosnak, hanem az európai–afrikai kapcsolatokban kimondottan példaértékűnek is titulálta a szerződést. A preambuluma

célként említi a békéért, a stabilitásért, a gazdasági és társadalmi fejlődésért, a környezetvédelmi szempontokért való közös erőfeszítéseket. A szerződés jogi kereteket biztosít a „különleges és privilegizált” olasz–líbiai kapcsolatok új szakaszának, valamint lehetőséget teremt a két ország „közös történelme fájdalmas fejezeteinek” a lezárására. Kimondja, hogy:

- a felek egymás belpolitikájába be nem avatkoznak, egymás elleni akciókat nem indítanak, és ilyen célra nem is engedik át a bázisaikat más államoknak (I. fejezet, 4. cikk);
- Olaszország 20 éven át évente 250 millió, összesen 5 milliárd amerikai dollárt fektet be – a helyi vezetés javaslatai szerint – a líbiai infrastruktúrába; a projektek kivitelezését az olasz fél intézi, és olasz vállalatok végzik (II. fejezet, 8. cikk);
- egy vegyes bizottságot állítanak fel, amely a II. fejezet 8. cikkelyében említett beruházások megvalósításának a menetét felügyeli, amely előre vetíti a kiváló partneri kapcsolatot a gazdasági, kereskedelmi és ipari területeken;
- különleges kezdeményezésként lakótelep-építési, oktatási, egészségügyi és kulturális együttműködéseket is tervbe vesznek (II. fejezet, 10. cikk);
- az 1998-as rendelkezések szerinti aknamentesítésre, az akna által okozott sérülések kezelésére és a fiatalok továbbtanulási lehetőségeinek a kiszélesítésére egy szociális alapot hoznak létre (II. fejezet, 12. cikk);

- a szerződő felek megállapodnak egy partnerségi, a kormányfői és számos szaktárca miniszteri szintű kétoldalú bizottságának a felállításában (III. fejezet, 14. cikk);
- az illegális migrációt érintő kérdésekben a már korábban megkötött megállapodásokra támaszkodnak a felek,³³ továbbá javasolt az olasz biztonsági cégeknek a líbiai szárazföldi határok védelmében való nagyobb szerepvállalása, amelynek költségeit 50 százalékban az olasz kormánynak, a másik felét az Európai Uniónak kellene vállalnia (III. fejezet, 19. cikk).³⁴

A megállapodás fő célja a két fél közötti vitás kérdések (jóvátétel, kártérítés) lezárása volt, ugyanakkor a Líbiából elűzött olaszok kártalanításáról ismét nem született passzus. További nemzetközi bírálókat érte a szerződést és annak kiegészítő megállapodásait azoknak – az emberi jogokat is érintő – túlzott szigorúsága miatt. Az Amnesty International tiltakozását váltotta ki az az eset, amikor az olasz kormány által Líbia rendelkezésére bocsájtott hajóból egy olasz halászhajóra lőttek, mert úgy tűnt, az illegális migránsokat szállít.³⁵

Az ez idő tájt nyújtott olasz gazdasági-pénzügyi ösztönzés jelentős mértékűnek mondható: az ENI 2011-re már 25 milliárd dollár értékben volt jelen líbiai beruházásokban, számos építkezési vállalat szintén kiemelkedő projektekben vett részt, Itália lett a legnagyobb fegyverimportőre a líbiai rezsimnek, sőt (a 2006–2009 közötti

kb. 18 százalékos részesedésével) összességében is a legnagyobb beszállítója, Kínát is maga mögé utasítva.³⁶ Ugyanakkor Líbia is több olasz nagyvállalatban vásárolt fel részesedést, köztük a FIAT-ban (kb. 2 százalék) és az UniCredit Bankban (7,5 százalék).³⁷

A nemzetközi sajtóban, az olasz közvéleményben és belpolitikában is nagy port kavart Kaddáfi 2009-es két itáliai látogatása. A júniusban az egyenruháján a gyarmati idők líbiai ellenzéki vezetőjének az elfogásáról készített képet viselte, és annak fiát is magával vitte, hogy emlékeztesse az olasz vezetést a már lezártnak tekintett múltra. Kaddáfi a vendégei és a stábja fogadására egy, a tiszteletére felépített beduin sátrat állíttatott fel az olaszokkal a római Doria Pamphili palota parkjában. Júliusban az Afrikai Unió soros elnökeként látogatott Olaszországba, a l'aquilai G8-as csúcstalálkozóra. Hasonló tiltakozásokat és megdöbbenést váltott ki a líbiai diktátor 2010-es római látogatása, amikor huszonhét berber lovat is magával vitt, és a meghívott ötszáz (más források szerint kétszáz) hostessnek tartott előadásában az iszlám hitre való áttérésre buzdította a hallgatóságát, kijelentve, hogy az iszlám egész Európa vallása lesz.³⁸

Az „arab tavasz” és a líbiai polgárháború (2011–)

2011 februárjában Líbiát is elérte az észak-afrikai és közel-keleti országokon átfutó, „arab tavaszként” elhíresült forradalmi hullám. Már a forradalom

kezdetén sejthető volt, hogy e tüntetések háttérében a nyugati titkosszolgálatok erőteljes tevékenysége állt.³⁹ Kaddáfi szélsőséges reakciója azonnal felszámolta a Nyugattal restaurált jó kapcsolatait, az EU és az USA által kezdeményezett szankciók (fegyverszállítási tilalom) bevezetését eredményezte, s azt az ENSZ BT a 1973. számú, a polgári lakosság védelmében hozott határozatában (repülési tilalom és tengeri blokád) megerősítette. A líbiai beavatkozás mellett érvelt David Cameron brit miniszterelnök és Nicolas Sarkozy francia elnök; az utóbbi a 2011. március 19-én, több mint húsz ország és nemzetközi szervezet – pl. EU, Arab Liga – részvételével megrendezett párizsi konferenciát követően magához ragadta a kezdeményezést, és elrendelte a Kaddáfihoz hű erők elleni légi csapásokat. Március végén az Észak-atlanti Tanács úgy döntött, a NATO vállalja az 1973. sz. határozat által megengedett műveletek végrehajtását. Olaszország azzal, hogy a nemzetközi koalíciónak átengedte a katonai bázisai használatát, szintén belépett a háborúba. A Frontex olasz kérésre már korábban, 2011 februárjában megkezdte a Hermes 2011 elnevezésű földközi-tengeri határvédelmi műveletét. Áprilisban az Európai Unió Tanácsa a líbiai humanitárius segítségnyújtás érdekében felhatalmazást adott a NATO műveleteivel összehangolt katonai műveletekre.

Az olasz hezitálás

Az olasz kormányt számos kritika érte a 2011-es líbiai eseményekre adott késői, egymásnak ellentmondó, hezitáló reagálásai miatt. A gondolkodási idő alatt Rómának mérlegelnie kellett, hogy a gazdasági világválság közepén az energetikai és ipari-kereskedelmi érdekeltségeit hogyan tudja a lehető legjobban biztosítani, megvédeni, ráadásul a beavatkozás ellen szóltak a bengázi szerződés vonatkozó passzusai (3. és 4. cikkely), továbbá Berlusconi és Kaddáfi személyes barátsága is – jóllehet az olasz miniszterelnök számára sem lett volna kívánatos, hogy egy, a háborús bűnök ügyében indítandó nemzetközi felelősségre vonás esetén a vádlottak padjára ültessék. Így tehát féltelmeket keltett az olasz vezetésben és közvéleményben Kaddáfi bukása, illetve a beavatkozás és a polgárháború okán ismét lendületre kapott illegális migráció.

Február második felében evakuálták az olasz állampolgárokat Líbiából. Ignazio La Russa védelmi miniszter – eleget téve az ellenzék követelésének – bejelentette a bengázi szerződés felmondását. Március végén az olasz vezetés megpróbált a konfliktus békés megoldása mellett érvelni: a tűzszünetet és a törzsekkel való tárgyalást szorgalmazta. Franco Frattini külügyminiszter a CNN televízióknak adott interjújában kifejezte azon reményét, hogy lesz olyan afrikai ország, amely befogadja Kaddáfit.⁴⁰ Április elején Olaszország az elsők között ismerte el az egyetlen legitim tárgyalópartnerként az akkor alakult líbiai Átmeneti Nemzeti Tanácsot

(ÁNT). A kapcsolat felvételének fő motívációja a gazdasági érdekek biztosítása lehetett. Noha az olasz vezetők szeretnék volna elkerülni a neokolonializmus vádját, április végén, a parlament felhatalmazásával mégis az aktív részvétel mellett döntöttek. A döntés igencsak megosztotta a kormánykoalíciót (a bevándorlásellenes, euroszeptikus párt, az Északi Liga, az illegális migráció növekedésétől tartva ellenezte a támadást) és az ellenzékét is (akik megpróbálták a koalíción belüli ellentétet kihasználni). Válaszul Kaddáfi háborúval fenyegette meg Olaszországot. 2011. október 20-án a felkelők egy csoportja elfogta és meglincselte a líbiai diktátort.

A mai olasz Líbia-politika

2014 elején az újabb lázadási hullámot az váltotta ki, hogy a líbiai nemzetgyűlést a mandátuma lejártá ellenére sem választották újjá, így a kormány is hatalmon maradt. A forrongásokat követően két párhuzamos kormány próbálta irányítani az országot. A hosszan tartó és kevés sikerrel járó tárgyalások sorában a 2015. december 13-i római találkozó hozott át-törést. Az olasz diplomáciának sikerült egy asztalhoz ültetnie a két líbiai kormány és a térség országainak a képviselőit a nemzetközi szervezetek résztvevőivel. A líbiai rendezés terve 17 ország,⁴¹ az Európai Unió, az ENSZ, az Arab Liga és az Afrikai Unió egyetértésével született meg, és célul tűzte ki a tűzszünetet, valamint egy egységes nemzeti kormány negyven napon belül történő felállítását.

Jóllehet a két rivális kormány elnöke Máltán úgy döntött, hogy nem fogják aláírni a tervezetet, a nemzetközi nyomásra a marokkói Szhiratban mégis létrejött a megállapodás. 2016. február 15-én Tuniszban bejelentették a nemzeti kormány új összetételét, és a tervezetet benyújtották a nemzetközileg elismert tobruki parlamentnek.

A Fájez esz-Szarrádzs vezette kormányban közel azonos arányban van képviselte a három történelmi régió: Tripolitániának, Kireneikának és Fezzánnak. A felállás egy jövőbeni esetleges föderációt sejtet, de Líbia aktuális helyzetét és a nagyhatalmak érdekeit figyelembe véve egy centralizált adminisztrációra van szükség. A líbiai nemzeti egységkormány – amelynek ellenzői közé tartozik az iszlamista csoportok ellen harcot hirdető Halifa Haftár tábornok is – nem képes az ellenőrzése alatt tartani az országot. A különböző milíciák ugyanis nemcsak a kőolaj-kitermelésre tették rá a kezüket, de komoly emberkereskedelmi útvonalakat is tartanak fenn, törzsi támogatás nélkül pedig egyetlen kormánynak sincs esélye a sikerre. Az elmúlt években többnyire a területi milíciák tevékenysége keltett zavart, de folyamatosan nőtt a radikális iszlamista fegyveresek száma, köztük az Iszlám Államhoz köthető csoportok is.⁴² Líbiában valószínűleg toborzó és kiképző tábor működtet az Anszár as-Saría nevű radikális iszlamista szervezet. Az ország területi és adminisztrációs egysége felbomlott, amely akár humanitárius katasztrófával is fenyegethet. A líbiai társadalom egyfajta kettősségben

él: általánosságban véve tanult, és szekuláris nézeteket vall, de mégis a vér szerinti, törzsi kapcsolatok számítanak a leginkább meghatározó viszonyítási pontnak, főleg vidéken. A forradalom óta törzsi viszályok és nagyhatalmi érdeklentétek hátráltatják a demokratizálódási folyamatot.⁴³

Az olasz szerepvállalás lényegében a kemény és a puha eszközöket ötvözi. A líbiai rendezés kérdésében számos szakmai és magas szintű konferenciát rendeztek az elmúlt években, amelyek döntő többségét Olaszország szervezte. Az olasz aktivitás kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy Róma az elsők között üdvözölte az egységkormány megalakulását, és annak a lehető legtöbb segítséget megadja. 2018 elején újranyitotta a tripoli nagykövetségét, hogy ezzel is hangsúlyozza a migrációs válsághelyzet közös megoldásának a szükségességét, és segítse az olasz gazdasági és energetikai érdekeltségei védelmét. Az elmúlt években rendszeressé váltak Paolo Gentiloni (korábbi külügyminiszter, majd miniszterelnök) és Fájez esz-Szarrádzs bilaterális megbeszélései, sőt Emmanuel Macron francia elnök is dinamikus – noha kevés konkrét eredménnyel kecsegtető – béke-teremtő aktivitásba kezdett: a 2017. júliusi párizsi találkozótól kezdve a 2018. májusi egyeztetésig több alkalommal is sikerült Haftár tábornokot a tárgyalóasztalhoz ültetni. Az olasz–francia érdekek, mint oly sokszor, most is egybeesnek az észak-afrikai stabilizációt érintő kérdésekben, ugyanakkor egymás riválisai a térség gazdasági lehetőségeinek a kiaknázásában.

Az elmúlt hónapokban kiéleződött olasz-francia politikai feszültség során számos olasz vád érte Párizst afrikai szerepvállalásáért.

A politikai és a gazdasági szektor szempontjából az olasz politika egyik kiemelendő eredménye volt, hogy Marco Minniti-nek (a Gentiloni-kormány belügyminisztere) a migrációs útvonalak jobb ellenőrzése és a kibocsátó államok fejlesztése érdekében helyi szinten több megállapodást is sikerült kötnie a 2017-es fekete-afrikai körutazása során, ahol kis közösségek, polgármesterek voltak a tárgyalópartnerei. A lépés eredményességét igazolta is a közép-mediterrán migrációs útvonalon érkező bevándorlók számának a 2018 első felében tapasztalt csökkenése. A bengázi egyezmény példáját követve 2017. februárban a líbiai Nemzeti Egységkormány és az Olasz Köztársaság aláírt egy memorandumot a fejlesztéspolitika terén, amely az illegális bevándorlás és az embercsempészet visszaszorítását, valamint a közös határellenőrzés megerősítését célozta. Az egyezményt az emberi jogi szervezetek elmarasztalták, ugyanakkor az a Líbiából induló migrációs útvonalon érkezettek számának a látványos csökkenését eredményezte.

Az olasz külpolitikai aktivitás – elsősorban a korlátozott gazdasági és katonai lehetőségek miatt – meddőnek bizonyult az elmúlt években, annak ellenére, hogy az ország elemi érdeke Észak-Afrika stabilizációja. A Giuseppe Conte által vezetett kormány populista és látványosabb fellépése – elsősorban a migráció területén – nagyobb külpolitikai érdek-

érvényesítési lehetőséggel bírhat. A jelenlegi olasz belügyminiszter, Matteo Salvini (Liga) a kormány felállítását követő első hetekben személyesen látogatott el Tripoliba. A nyomásgyakorlás egyelőre nem járt eredménnyel: Líbia a területén *se hotspot*, se uniós menekültközpontok létesítését nem engedi. Olaszország EU-s szinten próbálja a líbiai rendezés kérdését napirenden tartani; legutóbb 2018 novemberében, Palermóban ültek össze az uniós külügyminiszterek, az ENSZ megbízottja és a környező országok képviselői a líbiai féllel az EU–líbiai kapcsolatok áttekintése, egy 2019-ben megrendezendő országos választások, valamint egy esetleges migrációs megállapodás kidolgozása céljával. A kezdeményezés nem ért el átütő sikert.

Katonai téren Olaszország a migrációs krízis tüneti kezelésében életmentő céllal indította 2013-ban a *Mare Nostrum* nevű tengeri műveletet, amelyet az EUNAVFOR MED uniós művelet váltott fel. A tanulmánynak nem célja a migrációs válsághelyzet kezelésére irányuló olasz intézkedések bemutatása. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy Olaszország a mediterrán térséget illetően az uniós, illetve a NATO-ban történő szerepvállalásán túl egy bilaterális megállapodást is kötött, amelynek keretében 2018. január 1-jétől a korábbi Hippokratész nevű, katonai kórház és orvosi missziót is magában foglaló mellett egy katonai egységet is küldött Líbiába. A maximum 400 fős misszió feladata:

- az egészségügyi ellátásnak és támogatásnak, valamint a speciális kezelést

igénylő betegek Olaszországba szállítási lehetőségének a biztosítása;

- humanitárius és egészségügyi tevékenység az aknamentesítésben részt vevő líbiai csapatok továbbképzése révén;
- a teljes kapacitás növelése érdekében képzés, kiképzés, tanácsadás és támogatás nyújtása a líbiai biztonsági erők és kormányzati intézmények számára Olaszországban és Líbiában;
- a líbiai biztonsági erők képzése és mentori támogatása az illegális bevándorlás ellenőrzés alá vonásában, az illegális kereskedelem és a líbiai biztonsági fenyegetések elleni küzdelemben;
- a líbiai területi ellenőrzési kapacitás fejlesztésére és az illegális bevándorlás elleni küzdelem támogatására szolgáló földi, tengeri és légi eszközök hatékonyságának növelését segítő tevékenységek, beleértve a kapcsolódó infrastruktúrák javítását is;
- a líbiai kapacitásépítés fejlesztése (*capacity building*);
- a jövőbeni támogatási tevékenységek meghatározása érdekében történő felmérések végzése;
- a különböző líbiai tevékenységek végrehajtásában foglalkoztatott személyzet biztosítása.

A katonai szerepvállalást érintően Olaszország érdekének tartom a misszió kiszélesítését és mélyítését. Mivel Líbiában francia, brit és amerikai katonai különleges csapatok is jelen vannak már, Róma akár egy nemzetközi katonai

koalíció élére is állhat a közeljövőben, amelynek feladatai közé tartozhat a tengeri és szárazföldi határvédelem, a közrend biztosítása, az országban tartózkodó migránsok helyzetének a javításában, illetve a visszaküldésükben részt vevő nemzetközi szervezetek munkájának az elősegítése, a csempészútvonalak felderítése és titkosszolgálati információk szerzése.

Konklúzió

A történelmi áttekintés segíti a kialakult olasz érdekek, az olasz–líbiai összefonódások alaposabb megértését, és rávilágít a két ország politikai és gazdasági egymásra utaltságára. A közép-mediterrán migrációs útvonal tartós lezárása az olasz és az uniós politika prioritása. A lassú olasz gazdasági növekedés csak korlátozott lehetőségeket biztosít erre, ugyanakkor a Renzi- és a Gentiloni-kormány sokat tett a líbiai nemzeti egységkormány létrejötté, az energetikai érdekek biztosítása és az illegális migráció megfékezése érdekében. A jelenlegi kormány is tartja magát a líbiai helyi szintű megállapodásokhoz, ami a kormányváltás ellenére folytonosságot jelenthet az olasz Líbia-politikában. Matteo Salvini belügyminiszter látványos, demagóg fellépése az euroszkepticizmusából fakad, és a Liga párt támogatásának a megerősítésére szolgál. Véleményem szerint, ha a Ligának sikerül meggyőznie az 5 Csillag Mozgalmat (*Movimento 5 Stelle*, M5S), amely az olasz védelmi minisztert adja, akkor az olasz katonai jelenlét megerősítése várható Líbiában. A határozott olasz

Líbia- és Afrika-politika feltétele, hogy a jelenlegi kormánypártok több belpolitikai kérdésben konstruktívan együttműködjenek annak érdekében, hogy egyáltalán kitölthessék a mandátumukat.

A tanulmánynak nem célja az olasz kormánypártok külpolitikai prioritásainak az értékelése, ugyanakkor az alábbi, Líbiához (is) köthető nemzetérdekek pártállástól független cselekvésre készítik Rómát:

- az ország déli partszakaszainak védelme, az irreguláris bevándorlás megállítása;
- a földközi-tengeri fosszilis energia-hordozók kitermelésének és/vagy átszállításának a biztosítása;
- a líbiai olasz ipari, energetikai érdekeltségek védelme és potenciáljának növelése;
- a líbiai piaci befolyás megőrzése, növelése;
- a felvevő piac szélesítése;
- az amerikai, brit és főleg a francia partnerekkel történő érdekütközések finom megoldása;
- a diplomáciai erőfeszítések folytatása a líbiai választások megrendezésének céljával, és az olasz érdekek szempontjából a lehető leggyümölcsözőbb kapcsolatok kiépítése a jövőbeni kormánnyal;
- a helyi szinten kötött megállapodások mélyítése, a fejlesztéspolitikai eszközök körének szélesítése;
- a katonai misszió szélesítése és mélyítése: a líbiai határvédelem megerősítése, a rendőri erők kiképzése, a líbiai belbiztonság kialakítása és fenntartása, a titkosszolgálati és

terrorellenes akciók segítése, az olajkutak, olasz gazdasági érdekeltségek védelme.

Ma már világos, hogy területi nagysága és sajátos társadalmi viszonyai miatt, valamint a nagyhatalmak ellentétes érdekei okán Líbia nem tudta követni a demokratizálódó Tunézia példáját. A Kaddáfi-diktatúra össze tudta tartani az országot, amelynek a demokratikus átmenetre készülve a darabokra esés veszélyével kellett szembenéznie. Annak érdekében, hogy az EU-nak legyen kivel tárgyalnia a migráció ügyében, biztosított legyen a partszakaszok ellenőrzése, és a menekültstátuszt el nem nyerő bevándorlók hazaküldésében partner legyen, feltétlenül szükséges, hogy egy megerősített líbiai központi kormány álljon fel a 2019-re csúszott választásokat követően. A jelenlegi kormány nehezen tudja kiterjeszteni a hatalmát az ország minden részére, ezért a milíciákkal szemben amerikai, brit, francia és olasz katonai erők segítik. A keleti országrészt uraló Haftár tábornokot Oroszország és Egyiptom támogatja. A jövőbeni kormányzat feladata továbbra is a terror-szervezetek kiszorítása, a lefegyverzés, a közrend megteremtése és fenntartása, a szolgáltatások biztosítása, az országban felgyülemlett fekete-afrikai migránsok ellátása lesz. Líbiának nagy szüksége van a támogatásra, mivel az elhelyezkedése miatt a radikális iszlamista csoportok könnyen fel tudják használni az észak- és fekete-afrikai terjeszkedésükre, a nigériai Boko Haram terrorszervezettel való kapcsolattartásra, valamint az Európa

felé vezető csempész- és migrációs út kiépítésére.

Az európai államoknak koordináltan kell fellépniük a migráció ellenőrzés alá vonása és visszaszorítása érdekében. E célok elérésében a Száhel övezet országaival való viszony javítása mellett a líbiai szárazföldi és tengeri határvédelem játssza a főszerepet. Olaszország Líbiához fűződő, olykor hullámzó kapcsolata kétségkívül új fejezethez érkezett, amelyben az olasz érdekeket markánsan védő politika ismételtlen egy hosszú távú, kölcsönös gazdasági növekedéssel járhat együtt.

Jegyzetek

- 1 Camillo Benso di Cavour (1810–1861), az Olasz Királyság első miniszterelnöke.
- 2 Horváth Jenő: „A geopolitikai gondolkodás elemei az olasz kül- és biztonságpolitikában az első világháborúba való belépés előtt”. *Grotius Tanulmányok*, http://www.grotius.hu/doc/pub/PWNMSM/2014-09-19_horvath_jeno_a-geopolitikai-gondolkodas-elemei-az-olasz-kul-es-biztonsagpolitikaban.pdf, 2014. szeptember 18. 5. o.
- 3 Horváth Jenő: „Líbia története az olasz gyarmati korszakban (1911–1947)”. *Grotius Tanulmányok*, <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=XYBQEM>, 2012. augusztus 3. 3. o.
- 4 Giovanni Giolitti (1842–1928), öt alkalommal volt az Olasz Királyság miniszterelnöke.
- 5 Angelo Del Boca: *Gli italiani in Libia: 1. Tripoli bel suol d'Amore*. Milánó: Arnoldo Mondadori Editore, 2010. 39. o.
- 6 Konzervatív, muszlim, szélsőséges irányzat, a nevét Szaid Mohamed Ali asz-Szenusziról (1790–1835) kapta.
- 7 Del Boca: *Gli italiani in Libia: 1.* 284. o.
- 8 Uo. 339. o.
- 9 Horváth: „Líbia története...” 11. o.
- 10 Angelo Del Boca: *Gli italiani in Libia: 2. Dal Fascismo a Gheddafi*. Milánó: Arnoldo Mondadori Editore, 2010. 179. o.

- 11 Uo. 16. o.
 12 Uo. 375. o.
 13 Uo. 383. o.
 14 Horváth: „Líbia története...”, 16. o.
 15 Egy 1962-es repülőgép-szerencsétlenségben életét veszítette.
 16 Del Boca: *Gli italiani in Libia*: 2. 447. o.
 17 Uo. 444–445. o.
 18 Uo. 449. o.
 19 Besenyő János – Marsai Viktor: *Ország-ismerető. Líbia*. Székesfehérvár: MH Összhaderőnemi Parancsnokság Tudományos Tanács, 2012. 9. o.
 20 Mino Vignolo: *Gheddafi*. Milánó: Rizzoli Editore, 1982. 137. o.
 21 Uo. 137. o.
 22 Arturo Varvelli: „L’Italia, la Libia e l’indebolimento del rapporto privilegiato”. *ISP, Istituto per gli Studi di Politica Internazionale*, <http://www.ispionline.it/it/pubblicazione/litalia-la-libia-e-lindebolimento-del-rapporto-privilegiato>, 2008. július 15. 1. o.
 23 N. Rózsa Erzsébet – Póti László: *Európa régi-új régiója: a Mediterráneum*. Budapest: Stratégia és Védelmi Kutatóintézet, 1999. 37. o.
 24 Del Boca: *Gli italiani in Libia*: 2. 490. o.
 25 Rác Ferenc: „Olaszország külpolitikája a nyolcvanas évek közepén”. *Külpolitika*, Vol. 13. No. 3. (1986). 43. o.
 26 „Resolution 748 (1992)”. *United Nations*, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/748%281992%29, 1992. március 31.
 27 1994-ben Berlusconi saját kifejezése volt: *scendere in campo*.
 28 Molnár Anna: „Olaszország és Líbia kapcsolata a 2011-es polgárháború tükrében”. *Kül-Világ*, Vol. 8. No. 4. (2011). 30. o. Elektronikusan elérhető: <http://www.kul-vilag.hu/2011/04/molnar.pdf>.
 29 Nicola Chelotti – Elisabeth Johansson-Nogues: „Stable Unpredictability? An Assessment of Italian–Libyan Relations”. In: *Italy’s Foreign Policy in the Twenty-First Century: A Contested Nature?* (szerk. Ludovica Marchi, Richard Whitman és Geoffrey Edwards). New York, NY: Routledge, 2015. 185. o.
 30 „Accordo tra il Governo della Repubblica Italiana e la grande Giamahiria Araba Libica Popolare Socialista per la collaborazione nella lotta al terrorismo, alla criminalità organizzata, al traffico illegale di stupefacenti, e di sostanze psicotrope ed all’immigrazione clandestina” ASGI, <http://www.asgi.it/wp-content/uploads/public/accordo.italia.libia.2000.pdf>, 2000. december 13.
 31 Marco Travaglio: „Gheddafi mon amour”. *L’Espresso*, <http://espresso.repubblica.it/opinioni/carta-canta/2011/03/24/news/gheddafi-mon-amour-1.29834>, 2011. március 24.
 32 „Gheddafi: »L’Islam moderato sono io« – Giovanni Minoli intervista il leader libico”. (Giovanni Minoli interjúra Kaddáfival.) *La Storia siamo noi*, <http://www.lastoriasiamonoi.rai.it/puntate/gheddafi-lislam-moderato-sono-io/456/default.aspx>, 2004. december 6.
 33 A 2000-es olasz–líbiai egyezményre és a Tripoliban aláírt 2007-es együttműködési protokollra utal, amely az olasz–líbiai és a Frontex-műveleteknek adott teret a Földközi-tengeren.
 34 „XVI Legislatura. Art. 5. Trattato di Amicizia, Partenariato e Cooperazione tra la Repubblica Italiana e la Grande Giamahiria Araba Libica Popolare Socialista”. *Camera dei deputati*, http://www.camera.it/_dati/leg16/lavori/schedela/apritelecomando_wai.asp?codice=16pdl0017390, 2008. augusztus 30.
 35 Molnár: i. m. 33. o.
 36 Uo. 34. o.
 37 Pénzügyi adatok forrása: Uo. 34. o.
 38 Celestina Dominelli: „Gheddafi Show a Roma: »L’Islam diventi religione di tutta Europa«. Oggi si replica”. *Il Sole 24 ore*, <http://www.ilsole24ore.com/art/notizie/2010-08-29/gheddafi-giunto-roma-domani-151944.shtml#continue>, 2010. augusztus 29.
 39 Molnár: i. m. 34. o.
 40 Uo. 41. o.
 41 Algéria, Szaúd-Arábia, Kína, Egyiptom, az Egyesült Arab Emírségek, Franciaország, Németország, Jordánia, Olaszország, Marokkó, Katar, Nagy-Britannia, Oroszország, Spanyolország, az Amerikai Egyesült Államok, Tunézia és Törökország.
 42 Besenyő–Marsai: i. m. 87. o.
 43 N. Rózsa: i. m. 166. o.

A török elnökválasztás hatása az Európai Unió és Törökország stratégiai partnerségének stabilitására

Prieger Adrienn

Napjainkban az Európai Uniót számos külpolitikai kihívás éri, mégis kiemelkedik az illegális bevándorlás kérdése, amely rendkívül fontossá teszi az Ankarával való hatékony együttműködést. A Törökországban 2018. június 24-én lezajlott választások ezért – belpolitikai jellegük ellenére – különösen nagy jelentőségre tettek szert Európa és a világ számára. A 2018. júniusi elnökválasztás tétje alapvetően az volt, hogy kinek a kezébe kerülnek a 2017. évi alkotmány-módosítással jelentősen kibővített, a Velencei Bizottság szerint olykor aggályosan széles körű jogosítványok. A választás óta eltelt bő fél év már valamelyest láttatni engedi, hogy a török prezidenciális rendszer működése mennyiben igazolta az előzetes aggályokat. Ennek értékelése alapvetően befolyásolhatja az EU Törökországgal fenntartott jövőbeli kapcsolatait.

Today, the European Union faces a number of foreign policy challenges; however, the issue of illegal immigration has paramount importance, which makes effective cooperation with Turkey extremely important. The elections held in Turkey on June 24, 2018, therefore, have played an especially important role for Europe and the world, despite their domestic character. At stake of the presidential election in June 2018 was basically who would be entitled to exercise those powers significantly expanded by the 2017 constitutional amendment and criticized by the Venice Commission. The half of the year since the election has given some indication of how the operation of the Turkish presidential system has justified the preliminary concerns. Evaluation of this could fundamentally affect the EU's future relations with Turkey.

* * *

Napjainkban az Európai Uniót számos külpolitikai kihívás éri, mégis a legjelentősebb probléma a tömeges bevándorlás,¹ amelynek egyik fontos csomópontja a Közel-Kelet és a Balkán-félsziget, és amely így kiemelten fontossá teszi az Ankarával való hatékony együttműködést. A Törökországban 2018. június 24-én lezajlott választások ezért – belpolitikai jellegük ellenére – különösen nagy külpolitikai jelentőségre tettek szert Európa és a világ számára egyaránt.

A fokozódó bevándorlási hullámot az Európa által 1945 óta átélt legnagyobb krízisként tartják számon.² A jelenség annyira nagy volumenű és megosztó jellegű, hogy a tagállamok között abban sincs egyetértés, hogy a befogadás csak a menekültekre vagy a gazdasági bevándorlókra is vonatkozzék-e, ráadásul az is problémát jelent, hogy hogyan azonosítsák és különböztessék meg a valódi menekülteket a gazdasági bevándorlóktól, továbbá az egyes országok milyen elvek szerint fogadják be a rászorulókat.

A minden irányból növekvő nyomás enyhítése érdekében az EU állam- és kormányfői a helyzet kezeléséről megállapodást írtak alá Törökországgal, amelynek tartalmát 2016. március 18-án közös nyilatkozatban (a továbbiakban: menekültügyi nyilatkozat) tették közzé az Európai Tanács honlapján.³ Az EU szempontjából egyértelmű a nyilatkozatban foglalt intézkedések előnyös volta,⁴ de az ellentételezésként meghatározott ígéretek kritikus fontosságúak Törökország számára is.⁵

A nyilatkozat valóban segített csökkenteni az EU-ba áramló menekültek számát,⁶ de a rákövetkező hónapokban Törökországban váratlan események zajlottak, amelyek növelték a feszültséget mind a török belpolitikában, mind az EU és Törökország között.⁷ A megghiúsult török puccskísérlet⁸ és az azt követő szigorú kormányzati fellépés⁹ sok tekintetben megváltoztatta a helyzetet. Az országban tapasztalható feszültséget tovább növelték az időről időre végrehajtott terrortámadások, amelyeket vélhetően az Iszlám Állam harcosai vagy a kurd szeparatisták követtek el.¹⁰

A puccskísérlet és a terrortámadások miatt feszült belpolitikai helyzettel indokolt török kormányzati intézkedések, de különösen az elnöki rendszernek a török alkotmány 2017-es módosítása alapján történt bevezetése kétségeket ébresztett a nyugati körökben, hogy mindez mennyiben tekinthető a biztonsági kockázatokra adott arányos válasznak, és mennyiben a hatalmi struktúra bújtatott átalakítására tett kísérletnek. Tanulmányomban sorra veszem a bevezetett elnöki rendszer azon

főbb sajátosságait, amelyek aggodalomra adtak okot, ismertetem a választás végeredményét és az azzal kapcsolatos nyugati reakciókat, valamint megvizsgálom, hogy az elnöki rendszer működésének első fél éve mennyiben igazolta a korábbi félelmeket. A vizsgált időszak rövidségére és közelségére tekintettel elsősorban a nyilvánosan elérhető sajtóforrásokra támaszkodtam, a jogi összefüggések vizsgálatánál azonban a közzétett hivatalos dokumentumokat vettem alapul.

Törökország helyzetének alakulása hazánk számára is kiemelt fontossággal bír, ahogy azt jól mutatja az is, hogy az uniós kormányfők közül Orbán Viktor volt az első, aki gratulált Recep Tayyip Erdoğannak.¹¹ A magyar miniszterelnök így fogalmazott: „Törökország stabilitása egész Európa számára jó hír, hiszen kontinensünk számtalan súlyos biztonsági kihívással áll szemben, melyek legyőzéséhez elengedhetetlen a Törökországgal való kiszámítható, hatékony együttműködés.”¹²

A török választás tétje: a kibővített elnöki jogkörök vitatott tartalma

A Török Köztársaság Alkotmányának módosítására a 2017. január 21-én elfogadott 6771. számú törvény adott lehetőséget. Az alkotmánymódosítást annak elfogadása előtt a Velencei Bizottság is megvizsgálta, és számos ponton aggályosnak találta.¹³ A törvény 2017. április 27-én hatályba lépett, de kimondta, hogy

az elnök jogkörének a megváltozásával és a miniszterelnöki tisztség megszűnésével kapcsolatos rendelkezések csak az alkotmánymódosítást követő első elnökválasztáson megválasztott elnök beiktatásával lépnek hatályba.

A 2018. júniusi elnökválasztás tétje ezért alapvetően az volt, hogy kinek a kezébe kerülnek ezek a jelentősen kibővített, a Velencei Bizottság szerint olykor aggályosan széles körű jogosítványok. Az alkotmány 101. cikkének módosítása jelentősen demokratizálta a jelöltállítás folyamatát: az elnököt már nem a Nagy Nemzetgyűlés tagjai, hanem általában a török állampolgárok közül választják; továbbá míg a jelölésre korábban 20 képviselő vagy az előző választáson legalább 10 százalékos szavazatarányt elért pártok voltak jogosultak, addig a módosított szabályok szerint az előző választáson 5 százalékot szerzett párt vagy minimum 100 ezer szavazó állíthat jelöltet. Ezt a változást a Velencei Bizottság is üdvözölte, jöllehet az utóbbi jelölési küszöböt még mindig túl magasnak találta.¹⁴

A Velencei Bizottság által kritizált főbb változások – amelyek az európai integráció szempontjából megnövelték a választás tétjét – az alábbiak voltak:

- Az alkotmány 104. cikkének módosításával a miniszterelnök korábbi jogköreit is a köztársasági elnökre ruházták, és kivették azt az alkotmányos rendelkezést, miszerint az elnök hivatalba lépésével közte és pártja között megszűnik minden kapcsolat, ugyanakkor fenntartották azt az elvet, hogy az elnök kifejezi a nemzet

egységét. A Velencei Bizottság szerint az elnök jogállása így ellentmondásos, és a törvényhozás feletti befolyására tekintettel a végrehajtó és a törvényhozó hatalom elválasztása csak látszólagos.¹⁵

- A módosított 104. cikk felsorolja az elnök főbb feladat- és hatásköreit. A Velencei Bizottság úgy véli, hogy mivel e felsorolás nem kimerítő, és akár egyszerű törvénnyel is bővíthető, az elnök hatásköre csaknem korlátlanul válhat, ha ő a Nagy Nemzetgyűlés többségét alkotó párt feje is, ráadásul a hatáskörök megjelölése tág teret hagy az értelmezésnek és a mérlegelésnek.¹⁶
- Az alkotmány módosított 104. és 106. cikke feljogosítja az elnököt arra, hogy önállóan kinevezze, illetve felmentse az alelnököt vagy alelnököket, a minisztereket és a magasabb rangú állami vezetőket, továbbá meghatározza a miniszterek és az alelnökök számát, és maga mellé egy vagy több alelnököt nevezzen ki. A Velencei Bizottság azt kifogásolta, hogy az alelnökök és a miniszterek – bár nem nemzetgyűlési képviselők – mentelmi joggal rendelkeznek, továbbá nem világos az alelnökök hatásköre, és az elnöki kinevezésekbe és felmentésekbe a Nagy Nemzetgyűlésnek nincs beleszólása, az elnök által kinevezett (tehát nem választott) alelnök helyettesítési jogköre pedig sem időben, sem a tárgyat tekintve nem megfelelően körülhatárolt.¹⁷

- A módosított 104. cikk arra is felhatalmazza az elnököt, hogy – bizonyos korlátok között – elnöki rendeleteket bocsásson ki az egyébként a végrehajtó hatalom hatáskörébe tartozó ügyekben. A Velencei Bizottság szerint e felhatalmazás eléggé parttalan, és bár üdvözölte, hogy a törvénynek elvben elsőbbsége van az elnöki rendelettel szemben, de felhívta a figyelmet arra, hogy számos fontos kérdés az alkotmány értelmében elnöki rendelettel szabályozandó, így azok körében ez az elv nem érvényesül. Az sem tisztázott, hogy az elnöki rendelet hatálytalanságát mely szerv állapíthatja meg, és számos felmerülő részletkérdés várna tisztázásra. Mindez a gyakorlatban jogbizonytalanságot okoz.¹⁸
- Az alkotmány 105. cikke újraszabályozta az elnök politikai és közjogi felelősségre vonását, tekintettel arra, hogy az állam- és kormányfői tisztség összevonásával megszűnt a miniszteri ellenjegyzés szükségessége. A Velencei Bizottság úgy ítélte, hogy a közjogi felelősségre vonás – különösen a korábbi szabályozáshoz képest – az indokokat tekintve elég széles körű, ugyanakkor igen nehéz megindítani és lefolytatni, mert a nemzetgyűlési képviselők háromötödének a támogató szavazata kell hozzá. Ez megfelel ugyan a jogállami példának, de nem alkalmas a végrehajtó hatalom hatékony ellenőrzésének a biztosítására. Ráadásul az elnök felelősségéről az az alkotmánybíróság dönt, amelynek egyes tagjait az elnök nevezi ki, ami kihathat az eljáró fórum függetlenségére és pártatlanságára.¹⁹
- Az alkotmány módosított 116. cikke szerint mind a Nagy Nemzetgyűlés (háromötödös többséggel), mind az elnök dönthet új választások kiírásáról, azonban azokkal egyidejűleg elnökválasztást is kell tartani. Ha a választást a Nagy Nemzetgyűlés kezdeményezi, a hivatalban lévő elnök – még ha már a második ötéves ciklusát tölti is – ismét indulhat a választáson, és újabb öt évre megválasztható. A Velencei Bizottság szerint ez a szabályozás aggályos, mert egyrészt a Nagy Nemzetgyűlés az új választások kiírása révén lényegében korlátlanul meghosszabbíthatja az elnök hivatali idejét, másrészt a lehetőség a gyakorlatban nem szimmetrikus hatásköröket ad az elnöknek és a Nemzetgyűlésnek. Az pedig, hogy a főszabály szerint a nemzetgyűlési és az elnökválasztást együttesen kell megtartani, azt valószínűsíti, hogy az elnök és a parlamenti többség ugyanahhoz a politikai oldalhoz fog tartozni.²⁰
- Az alkotmány módosított 119. cikke szerint az elnök legfeljebb hat hónapra szükségállapotot rendelhet el, azonban ilyenkor köteles összehívni a Nagy Nemzetgyűlést, amely korlátozhatja, feloldhatja vagy az elnök javaslatára esetenként négy hónappal meghosszabbíthatja a szükségállapotot. A Velencei Bizottság kifogásolta,

hogy a módosított szabályozás már nem tesz különbséget a rendkívüli jogrend különböző fajtái között azok elrendelésének indokai szerint, ugyanakkor üdvözölte, hogy kifejezetten kimondja, hogy azon sürgősségi elnöki rendeletek, amelyeket a Nagy Nemzetgyűlés nem vitatott meg és nem hagyott jóvá három hónapon belül, hatályukat veszítik.²¹

- Az elnök megtartotta a Bírák és Ügyészek Tanácsa, az alkotmánybíróság és az államtanács tagjai egy részének a kinevezésére vonatkozó jogkörét is. A Velencei Bizottság álláspontja szerint az elnök szerepének megváltozása következtében csökkentenie kellett volna a bírák kinevezésével kapcsolatos szerepét, ezzel szemben az alkotmánybíróság és az államtanács tagjaival kapcsolatos jogkörei fennmaradtak, míg a Bírák és Ügyészek Tanácsa (*Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu*, HSYK) tekintetében újabb hatásköröket kapott.²² A Velencei Bizottság kiemelte, hogy mivel a HSYK elnöke az igazságügy-miniszter, egyik tagja az államtitkár, akit valószínűleg szintén a köztársasági elnök nevez ki, fennáll a tényleges kockázat, hogy a kinevezések pártosak lesznek, annál is inkább, mert a HSYK többi hét tagját a Nagy Nemzetgyűlés választja, háromötödös többséggel. Ha az elnököt támogató párt háromötödös többséggel rendelkezik a nemzetgyűlésben, a HSYK valamennyi helyét ugyanaz a politikai oldal tudja betölteni.²³

A szervezet összetételének a megváltozása kihat a felsőbb bíróságok összetételére is, minthogy a semmitőszék és az államtanács tagjait a HSYK választja, és azok 1-1 főt javasolhatnak az alkotmánybíróság tagjai közé.²⁴

A török elnökválasztás eredménye

Az elnöki jogkört kiszélesítő alkotmánymódosítást életbe léptető voksolás 2019 novemberében lett volna esedékes, de Erdoğan úgy döntött, hogy 2018. június 24-én megtartják azt; a döntését azzal indokolta, hogy Szíria és Irak szomszédságában semmiféle bizonytalanságnak nem szabad kitenni Törökországot.²⁵ A kijelölt napon a csaknem 60 millió szavazásra jogosult állampolgárnak szokatlanul nagy többsége járult az urnákhoz: az elnökválasztáson 88,14, a parlamenti választáson 87,28 százalékuk.²⁶

A korábbi elnök, Recep Tayyip Erdoğan megszerezte a voksok 52,59 százalékát, vagyis 26.330.823 szavazatot.²⁷

Az elnökválasztás második helyezettje a legfőbb ellenzéki politikai formáció, a kemalista Köztársasági Néppárt (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP) államfőjelöltje, Muharrem İnce lett 30,64 százalékkal, vagyis 15.340.321 szavazattal.²⁸ İnce azonnal elismerte választási vereségét,²⁹ és úgy nyilatkozott, hogy „kétségtelen, hogy nem volt igazságos ez a verseny, de elfogadom, hogy Erdoğan nyert”.³⁰ Az *EFE* hírügynökség szerint az ellenzéki erők előbb vitatták, majd érvényesnek ismerték el a még félhivatalos eredményeket: „Bármilyen is lesz az

eredmény, szeretnénk, ha honfitársaink elkerülnének mindenfajta provokációt”.³¹

Selahattin Demirtaş, a kurdbarát Népi Demokratikus Párt (*Halkların Demokratik Partisi*, HDP) – 2016 óta fogva tartott – elnöke volt a harmadik legesélyesebb jelölt, aki a szavazatok 8,4 százalékát, vagyis 4.205.794. voksot kapott.³² A negyedik helyezett Meral Akşener, a nacionalista Jó Párt (*İyi Parti*, İP) jelöltje volt 7,29 százalékkal, aki 3.649.030 szavazatot kapott.³³ Az utolsóként végzett két jelölt szavazataránya együttesen is alig lépte túl az 1 százalékot.³⁴

A parlamenti választáson a közel egy évtizedig abszolút többséggel kormányzó Igazság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) a szavazatok 42,56 százalékát szerezte meg, amely 295 helyet jelent a 600 fős, egykamarás parlamentben, azaz 7 százalékkal rosszabbul szerepelt, mint 2015 novemberében. A parlamenti többség eléréséhez így szükség volt a Nemzeti Mozgalom Pártjára (*Milliyetçi Hareket Partisi*, MHP), amely 11,1 százalékot (49 mandátumot) szerzett. A két tömörülés által alkotott „Népszövetség” szűken, de többségbe került: együtt a szavazatok 53,66 százalékát mondhatják magukénak, ami 344 mandátumot jelent.³⁵

Az ellenzéki pártszövetség („Nemzet-szövetség”) összesen 33,95 százalékot ért el. Ezen belül a CHP a szavazatok 22,65 százalékát (146 képviselői szék), az İP 9,96 (43 parlamenti hely), az iszlamista Boldogság Párt (*Saadet Partisi*, SP) pedig az 1,34 százalékot tudhat

magáénak (ez utóbbival nem szerzett mandátumot).³⁶

Az önállóan indult HDP átlépte a 10 százalékos parlamenti küszöböt, és a voksok 11,7 százalékát birtokolja (67 képviselői szék).³⁷

A szakértők zömét nem lepte meg a választás eredménye, bár sokan aggasztónak találták, hogy az elnökválasztási kampány idején is voltak letartóztatások, és a hadsereg 8.570 tagját menesztették.³⁸ Ha a 2018-as választás térképét összevetjük a 2017-es alkotmányreforméval, akkor – nem meglepő módon – azt láthatjuk, hogy a kettő teljesen egymásra vetíthető. Ínce a fejlett nyugat-törökországi régióban és a nagyvárosokban győzött, ugyanott, ahol 2017. április 16-án az Erdoğan-féle alkotmányreform ellen szavaztak. Erdoğan megszerezte Anatólia támogatását, egy vékony part menti sávtól eltekintve. A HDP az ország keleti részén, a kurdok lakta területeken gyűjtötte be a szavazatai többségét. Így azt mondhatjuk, hogy Erdoğan az ország két fejlettségi, gazdaságföldrajzi végpontján szerepelt gyengén: a nyugati területeken a CHP, a keleti periferián a HDP jelöltje előzte meg.

A külföldön élő törökök is rekordszám-ban, 1,49 millióan vettek részt a szavazáson, és túlnyomó többségük Erdoğant támogatta.³⁹ Ausztriában és Belgiumban elsöprő fölényrel (72,4, illetve 73,6%) nyert, míg Németországban a török állampolgárok 65,4 százaléka támogatta a jelenlegi elnököt.⁴⁰

Az elnökválasztás eredményének nyugati értékelése

Az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője, Federica Mogherini és az Európai Bizottság bővítésért felelős tagja, Johannes Hahn 2018. június 25-én közös írásos közleményt adott ki a 2018-as törökországi választások kapcsán. Az EU megállapítása szerint igen magas volt a részvételi arány a június 24-én tartott államfő- és előrehozott nemzetgyűlési választáson. Ez megerősítette a török népnek a demokratikus folyamatok és a polgári szabadságjogok, valamint a jogállamiság és az alapvető szabadságok iránti erős elköteleződését. A két uniós politikus utalt ugyanakkor arra, hogy az EBESZ választási megfigyelői szerint a szavazópolgároknak valódi választási lehetőségük volt ugyan, de a kampány feltételei nem voltak egyenlők, továbbá a szükségállapot alapján bevezetett szabályok korlátozták a gyülekezési és véleménynyilvánítási szabadságot, ideértve a sajtószabadságot is. A választásokat követően hatályba lépett az új elnöki rendszer, amely messzemenően kihat a török demokráciára – amint azt a Velencei Bizottság is felvetette – a fékek és egyensúlyok tekintetében.⁴¹

Ugyanaznap Szijjártó Péter magyar külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy „Európának és Magyarországnak is az az érdeke, hogy Törökországban stabilitás legyen, ehhez pedig a vasárnapi választás eredménye hozzájárul”. Hozzátette azt is:

Magyarországnak duplán érdeke, hogy Törökországban stabilitás legyen, mivel ha ott elveszik a stabilitás, akkor az Európai Unió és Törökország migrációs megállapodásának betarthatósága is megkérdőjeleződne. Ez pedig újabb illegális bevándorlási hullámmal járna, amely pillanatok alatt elérne Magyarország déli határához, tekintettel arra, hogy a Nyugat-Balkánon nincsen másik védelmi vonal.⁴²

Angela Merkel kancellár hétfő este táviratban gratulált Recep Tayyip Erdoğannak az újráválasztásához. A kancellári hivatal által nyilvánosságra hozott írásában kiemelte, hogy Törökországot és Németországot egyaránt jelentősen érintik a közel-, és a közép-keleti térség megrázkódtatásai és az azokból fakadó menekülthullámok. „Annál is inkább akarunk egy stabil és pluralisztikus Törökország partnerei lenni, ahol erősödik a demokratikus részvétel és a jogállami rend védelme” – írta Angela Merkel.⁴³

Donald Trump amerikai elnök június 26-án telefonon gratulált Erdoğannak az újráválasztásához; a felek a beszélgetés során megerősítették a mindenekelőtt védelmi és katonai területen megvalósuló együttműködés fejlesztése iránti elkötelezettségüket.⁴⁴

Jens Stoltenberg NATO-főtitkár telefonon gratulált a török elnöknek, aki megerősítette, hogy hazája vállalja a szövetségi tagságból fakadó kötelezettségei teljesítését, és ígéretet tett arra is, hogy

jelentősebben hozzájárul majd az Észak-atlanti Szerződés Szervezete erőfeszítéseihöz. Stoltenberg hangsúlyozta, hogy Törökország nagyon fontos tagja a szövetségnek.⁴⁵

Az újraválasztott elnököt 2018. július 9-én iktatták be hivatalába.

A nagyszabású ceremónián mások mellett több tucat ország államfője, valamint kormányfője is részt vett, többek között Rumén Radev bolgár, Gjorge Ivanov macedón, Hashim Thaci koszovói, valamint Alekszandar Vucsics szerb elnök, továbbá Bakir Izetbegovic, a háromtagú boszniai államelnökség bosnyák tagja, illetve Nicolás Maduro venezuelai elnök. A kormányfők közül jelen volt Orbán Viktor magyar, Dmitrij Medvegyev orosz, valamint Volodimir Hrojszman ukrán miniszterelnök is.⁴⁶

Az elnöki rendszer működése a gyakorlatban:

az új adminisztráció első kül- és belpolitikai intézkedései

Erdoğan elnök a megválasztását követő beszédében a terrorizmus elleni harc folytatását ígérte kül- és belföldön egyaránt: „Meg fogjuk szabadítani Szíria földjét a terroristáktól, hogy visszatérhessenek oda szíriai vendégeink”.⁴⁷ Utalt a rendkívül magas – 80 százalék feletti – részvételi arányra is: „ennek a választásnak a győztese a demokrácia, az emberek akarata és közvetlenül maga a nemzet. A választás győztese az ország mind a

nyolcvanegymillió lakosa, köszönöm mindenkinek, aki részt vett a demokrácia ünnepén.” Majd hozzátette: „Törökország leckét adott demokráciából az egész világnak.”⁴⁸

2018. június 28-án bejelentették: feloldják a 2018. július 19-éig fennállt, korábban többször meghosszabbított szükségállapotot, miután erről megállapodott a török államfő és szövetségese, Devlet Bahçeli, az MHP elnöke.⁴⁹ Ugyanaznap azonban újabb 138 fő, köztük több katonára és tizenhét tanár ellen adtak ki elfogatóparancsot.⁵⁰ Binali Yıldırım leköszönő miniszterelnök ugyanakkor kijelentette: a szükségállapot feloldásával egyidejűleg elkészül egy rendelet, amely „a sebezhetőség elkerülése érdekében tartalmazni fogja a terrorizmus elleni küzdelemhez szükséges intézkedéseket”.⁵¹ A nyilatkozat másnapján a bíróság a betiltott *Zaman* napilap négy újságírójának és vezetőjének ügyében tartott tárgyalást; a lap két ismert zsurnalisztája 10 év 6 hónap, további két vádlott pedig 8 év 9 hónap szabadságvesztést kapott.⁵²

Egy 2018. július 8-án kihirdetett, a még érvényben lévő szükségállapotra tekintettel meghozott kormányhatározat alapján 18.632 állami alkalmazottat, köztük 8.998 rendőrt, 649 csendőrt, 6.152 katonát, az igazságügyi minisztérium 1.052 alkalmazottját bocsátották el, és elrendelték 12 egyesület, 3 újság és egy tévészatorna felszámolását, ugyanakkor 148 korábban elbocsátott alkalmazott jogviszonyát helyreállították.⁵³

A másnapi beiktatási beszédében az elnök nagyszabású programot hirdetett.

Úgy ítélte, a prezidenciális rendszer a megfelelő választás a 95 éves Török Köztársaság számára, és „a parlamentáris kormányforma eltörlésével Törökország maga mögött hagyja azt a berendezkedést, amelyért a politikai, társadalmi és gazdasági káoszokon keresztül a múltban súlyos árat kellett fizetnie”. Az ország az „elnöki rendszer keretében még nagyobb lépéseket tesz majd annak érdekében, hogy a világ 10 legnagyobb gazdasága közé kerüljön”. „Törökország már az elmúlt időszakban is grandiózus terveket valósított meg, de a jövőben még nagyobb projektekre készül”: „a demokráciától kezdve az alapvető jogokon keresztül a szabadságjogokig, a védelmi iparon át egészen a határok biztonságáig minden területen fejlődni és erősödni fog”. „A török államfő egyúttal megfogadta: azon fog dolgozni, hogy nemcsak azok számára, akik a június 24-ei elnökválasztáson rá szavaztak, hanem Törökország mind a 81 milliós népessége számára méltó államfő legyen.”⁵⁴

Még aznap, az esti sajtótájékoztatón ismertette az új kormányzati struktúrát és az új miniszterek névsorát. A miniszterelnöki hivatal korábbi államtitkárát, Fuat Oktayt alelnöknek nevezte ki, a minisztériumok számát huszonhatról tizenhatra csökkentette, az európai uniós minisztérium beolvadt a külügyminisztériumba. A miniszterek 2018. július 10-én tették le a hivatali esküt.⁵⁵

Mevlüt Çavuşoğlu a külügyminisztérium államánya előtt 2018. július 10-én elmondott beszédében hangsúlyozta, hogy „Törökország minden nehézség ellenére

előrelépést szándékozik elérni az európai uniós csatlakozási folyamatban”, ugyanakkor az ország a jövőben is folytatja „az egész világot átfogó, kezdeményező és emberi” külpolitikáját.⁵⁶ A régi-új külügyminiszter korábban, egy 2018. június végi televíziós nyilatkozatában kijelentette, hogy az osztrák uniós elnökség alatt nem számít pozitív fejleményekre a török–uniós kapcsolatokban, különösen a csatlakozási folyamat újabb fejezeteinek az esetleges megnyitását illetően, mert azok politikai témává váltak, nem technikai kérdések többé.⁵⁷

Az elnök 2018. július 11–12-én a külügyminiszter és a védelmi miniszter társaságában⁵⁸ részt vett Brüsszelben a NATO 28. csúcstalálkozóján, ahol kiemelte, hogy a tagállamoknak jobban együtt kell működniük a nemzetközi biztonság érdekében és a terrorellenes harcban, majd hozzátette, hogy a tömbön belül nem szabad diszkriminálni az egyes tagállamok terrorellenes küzdelmét. A csúcstalálkozón találkozott többek között az azeri, a bolgár, a bosnyák és a görög vezetővel is, valamint megállapodás született arról, hogy Törökország szerepet vállal az iraki erők terrorellenes kiképzésében.⁵⁹ A NATO tagállamai pedig ígéretet tettek arra, hogy megvédik Törökország déli határait a külső fenyegetésektől.⁶⁰

A szükségállapot végül 2018. július 18-án ért véget, ezzel Erdoğan teljesítette a legfontosabb választási ígéretét, de az akkor kibocsátott törvényerejű rendeletek továbbra is érvényben maradtak.⁶¹ Az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ)

2018. július 19-én üdvözölte, hogy Törökországban nem hosszabbították meg a 2016-os katonai puccskíséret után elrendelt, azóta összesen hétszer meghosszabbított szükségállapotot, amelynek részeként az elnöknek jogában állt a törvényhozás megkerülésével életbe léptetni törvényerejű rendeleteket, illetve korlátozni vagy akár fel is függeszteni a polgári és szabadságjogokat, amennyiben azt indokoltnak tartotta. Az EKSZ ugyanakkor jelezte, hogy a szükségállapot alatt meghozott törvényerejű rendeletek hatályának fenntartása semlegesíti az intézkedés minden pozitív hatását. Az EU megerősítette azon elvárását, hogy Ankara hajtsa végre az Európa Tanács, a Velencei Bizottság és más intézmények kulcsfontosságú ajánlásait, és tartsa tiszteletben a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás elkülönülésének elvét, és felszólította Erdoğant, hogy vonja vissza azokat az intézkedéseket, amelyek negatív hatással vannak a jogállamiságra, az igazságszolgáltatás függetlenségére és az alapvető szabadságjogokra, beleértve a véleménynyilvánítás szabadságát, az egyesülési szabadságot és a tisztességes eljárással kapcsolatos jogokat.⁶²

A Nagy Nemzetgyűlés 2018. július 25-én elfogadta azt a törvénycsomagot, amely a szükségállapot megszűnése ellenére is lehetőséget biztosít a török hatóságoknak a terrorellenes intézkedések foganatosítására. „A törvénycsomag egyebek mellett kiterjeszti a tartományi kormányzók jogkörét, hosszabb időtartamú őrizetbe vételeket tesz lehetővé, valamint szabályozza a köztisztviselők elbocsátását,

amennyiben kapcsolatban állnak terrorista szervezetekkel vagy közülük van egyéb – a hatóságok szerinti – nemzetbiztonsági fenyegetéshez”, továbbá bizonyos korlátozásokat vezet be a gyülekezési jog gyakorlását illetően.⁶³

2018. július végén komoly feszültség keletkezett Washington és Ankara között egy, a török hatóságok által fogva tartott amerikai baptista lelkész kapcsán. Andrew Brunson lelkipásztort ugyanis július 26-án – kétéves előzetes letartóztatás után – házi őrizetbe helyezték. A lépést az amerikai külügyminiszter üdvözölte, de nyomatékosította, hogy ez még nem elégséges, a lelkészt szabadon kell bocsátani; később Washington többször is követelte Brunson szabadlábra helyezését, és egyre súlyosabb gazdasági szankciókat alkalmazott.⁶⁴ Ankara a hasonló súlyú válaszlépések mellett azt hangsúlyozta, hogy a török igazságszolgáltatás független, ezért az elnök nem tud semmit tenni a lelkész szabadon bocsátása érdekében. Végül az illetékes bíróság döntése alapján 2018. október 12-én szabadon engedték a lelkészt, aki Németországba távozott.⁶⁵

A török–görög kapcsolatokban fennálló feszültséget csökkentette, hogy Törökország 2018. augusztus 16-án szabadon bocsátott két görög katonát, miután a bíróság úgy ítélte, hogy nem kémkedés céljával, csupán véletlenül lépték át a határt. A török elnöktől korábban már az uniós vezetők is kérték a katonák hazaengedését, ő azonban kijelentette: „A kérdés a bíróság kezében van, várunk kell a törvényes döntésre.”⁶⁶

A török líra árfolyamának esése miatt a török jegybank 2018. szeptember 13-án a piaci várakozásoknál jóval nagyobb mértékű, több mint 6 százalékos kamatemelésről döntött. A döntés jelentőségét az adta, hogy a török elnök elítéli a magas kamatokat és azok növekedéslassító hatását, ezért az emelésről szóló határozat cáfolta azokat a félelmeket, hogy a jegybank közvetlen elnöki befolyás alapján alakítja a politikáját.⁶⁷

Jelentős várakozás és komoly ellenérzések is övezték a török elnök 2018. szeptember 27–29-ei németországi látogatását.⁶⁸ Angela Merkel az Erdoğannal folytatott megbeszélése után úgy nyilatkozott, hogy „mélyreható nézeteltérések jellemzik a német és a török vezetés kapcsolatát, ... legfőképpen a jogállamiság és az emberi jogok ügyében”, ugyanakkor úgy ítélte, hogy „Németországnak és Törökországnak egyaránt stratégiai érdeke a jó kétoldalú kapcsolat, ... de a berlini és az ankarai vezetés igen eltérően gondolkodik arról, hogy »miként is kellene kinéznie egy demokratikus, szabad és nyitott társadalomnak«. Kiemelte: „Berlin és Ankara egyaránt elkötelezett az EU–Törökország menekültügyi megállapodás végrehajtása mellett”. Mint hangsúlyozta: „Németországnak az az érdeke, hogy Törökország stabil legyen, és gazdaságilag is erős”.⁶⁹ A török elnök köszönetet mondott Németországnak a Szíriából a hazájába menekült emberek ellátásának támogatásáért, és kiemelte, hogy elsősorban a gazdaság területén kell erősíteni az együttműködést. A török államfő aláhúzta, hogy a német félnek tiszteletben kell

tartania a független török igazgatószolgálatok döntéseit és a kétoldalú kapcsolatok, illetve mindkét ország biztonsága érdekében segítenie kell a török hatóságok munkáját. Így Törökország továbbra is követeli a puccskísérlettel összefüggésben terrorizmussal gyanúsított, Németországban tartózkodó személyek és a „több ezer PKK-tag” kiadatását.⁷⁰

„A török hadsereg akkor vonul ki Szíriából, amikor annak népe majd választásokat tart” – jelentette ki az elnök 2018. október 4-én Isztambulban, miután a török parlament előző nap újabb egy évvel meghosszabbította a hadsereg szíriai és iraki hadműveleteire adott mandátumát. „Erdoğan rámutatott: Törökországot »Szíria népe« hívta meg, az ő meghívásukra érkezett oda a török hadsereg.”⁷¹ „Erdoğan az isztambuli rendezvényen ismét felvetette egy esetleges népszavazás lehetőségét országa európai uniós csatlakozásának kérdéséről.”⁷²

A török elnök 2018. október 8–9-ei magyarországi látogatásakor Orbán Viktor kormányfő hangsúlyozta, hogy Törökország stabilitása fontos hazánk számára, valamint elismerését és köszönetét fejezte ki a török népnek és kormánynak a szíriai menekültek befogadásáért és a menekültügyi nyilatkozat betartásáért, s további támogatásáról biztosította az ország EU-csatlakozási törekvéseit. „»Magyarország erős Európát akar, ehhez pedig stratégiai megállapodás kell Törökországgal« – zárta szavait a miniszterelnök.”⁷³

A török elnök megköszönte Magyarországnak a török európai uniós csatlakozáshoz nyújtott támogatását. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ez a folyamat már 1963-ban megkezdődött, és mindeddig csak hitegették Törökországot, amit az EU egyetlen más országgal sem tett. Azt mondta, az uniónak el kell döntenie, fel akarja-e venni Törökországot vagy sem, mert „elértünk a türelem határához”.⁷⁴

Befejezés

Napjainkban az Európai Unió és Törökország viszonyát alapvetően meghatározza a jogállamisággal és a bevándorlással kapcsolatos helyzet, amely az európai belpolitikában is elsődleges jelentőségre tett szert, miként az a közös menekült- és határrendészeti politika kialakításával, illetve az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 7. cikke szerinti eljárásokkal kapcsolatos vitákból is kitűnik. A törökországi belpolitikai fejlemények nyugat-európai fogadtatása, akárcsak a török intézkedések kormányzati indoklása, azt mutatja, milyen fontos egy jogrendszer stabilitásának, demokratikus és jogállami értékeinek, valamint az emberi jogoknak a védelmében a bírói függetlenség biztosítása.⁷⁵ Jól jelzi ezt, hogy a külföldi állampolgárok fogva tartásával kapcsolatos ügyekben maga a török elnök is hangsúlyozta a bírói függetlenség sérthetlenségét.

A török elnökválasztáson Erdoğan elnök a prezidenciális rendszer keretében számára biztosított széles körű jogok

gyakorlásához egy erős demokratikus felhatalmazást kapott. A nyugati politikusok és elemzők ugyanakkor továbbra is fenntartásokkal viseltetnek a török elnöki rendszerrel szemben, amit a terrorgyanús személyekkel kapcsolatos legújabb intézkedések táplálnak. A török fél azonban továbbra is hangsúlyozza az uniós csatlakozás és a jogállami értékek iránti elkötelezettségét, és előítéletesnek tekinti a nyugati álláspontot.⁷⁶ Ez a kölcsönös bizalmatlanság nem tesz jót az EU és Törökország kapcsolatának, és a török külpolitikai vonalvezetésben mindinkább egy hangsúlyeltolódás megy végbe az ún. neooszmán külpolitika irányába.⁷⁷ Ezt mutatja az is, hogy az elnök már a megválasztását követő első beszédében kitért a szíriai hadműveletek folytatására.

E külpolitikai doktrínát a 2009-ben külügyminiszterré kinevezett Ahmet Davutoğlu, a későbbi miniszterelnök dolgozta ki, aki a Nyugat-centrikus helyett egy olyan aktív, kezdeményező külpolitikát javasolt, amely az egykori Oszmán Birodalom területéhez tartozó államokkal való politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok erősítését és mélyítését célozta meg.⁷⁸

Ez a külpolitikai irányváltás azonban nem jelent éles szakítást az Atatürk hagyományokkal: Erdoğan nem kívánja veszélyeztetni Atatürk kultuszát, és nem törekszik kiépíteni sem a saját, sem valamely pártjabeli politikus ellenkultuszát, ugyanakkor a gyakorlati intézkedéseiben folyamatosan erodálja a szekuláris rendszer Atatürk örökségét. Bár kül- és geopolitikai szempontból óvatosan áthelyezte

a hangsúlyokat a Nyugat-centrikusságról a Közel-Keletre, továbbra is fontosnak tartja az ország európai integrációját, még ha a magyarországi látogatásán az azzal kapcsolatos csalódásának adott is hangot.

Mivel a migrációs válság miatt Törökország szerepe kulcsfontosságú a balkáni és a közel-keleti térségben, az EU-nak sem áll érdekében a kapcsolatok további romlása, hiszen a 2016. március 18-ai menekültügyi közös nyilatkozat török vállalásainak a teljesítése jelentősen csökkenti az Európai Unióra nehezedő migrációs nyomást; annak be nem tartása egy újabb, a 2015-öshöz hasonló volumenű migrációs válságot eredményezne az EU-ban.

Éppen ezért nem találok helytállóknak azt a megközelítést, amely a csatlakozás lehetőségét eleve elveti, csupán azon az alapon, hogy a tárgyalási folyamat régóta húzódik, és napjainkban nincs határozott előrelépés e téren. A bevándorlási krízis, az európai belbiztonság drámai romlása ugyanis számos kérdést átértékel, és szemmel láthatóan a kül- és belpolitikai színteret egyaránt átrendezi: egyes politikai alakulatok hanyatlását, mások előretörését, régi szövetségek felbomlását és újak létrejöttét eredményezi.

Ebben a helyzetben nehéz lenne megjósolni, hogy a jövőben hogyan alakul az Európai Unió, illetve Törökország külpolitikai irányvonala, egymáshoz való viszonya. Egy biztos: a két fél számos olyan közös kihívással (modern kori népvándorlás, terrorizmus, a belbiztonsági

helyzet romlása stb.) szembesül, amelynek megoldásában szükségképpen egymásra vannak utalva. Földrajzi helyzetéből adódóan Törökország kulcsszerepet tölt be az európai biztonságpolitikában; hiba lenne az ebben rejlő lehetőségeket kölcsönösen előnyös módon nem kiaknázni.

Jegyzetek

- 1 Prieger Adrienn – Mátyás Imre: „Törökország aktuális politikai helyzete, különös tekintettel az Európai Unióhoz fűződő viszonyra”. In: *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensisium – Miskolci Doktorandusok jogtudományi tanulmányai 17.* (szerk. Szabó Miklós). Miskolc: Bíbor Kiadó, 2017. 325–340. o.
- 2 „Migrant Crisis Explained in Numbers”. *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/7f7e0d28-5225-11e5-8642-453585f2cfd>, 2015. szeptember 4.
- 3 A nyilatkozatról kiadott magyar nyelvű sajtóközleményt lásd: Európai Tanács: „EU–Törökország nyilatkozat, 2016. március 18.”. *Európai Tanács, Az Európai Unió Tanácsa*, <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>, 2016. március 18. A menekültügyi nyilatkozat nemzetközi jogi minősítése vita tárgya; a Törvényszék a T-192/16., T-193/16. és T-257/16. számú ügyekben 2017. február 28-án meghozott végzéseiben (HL C 121, 2017.4.18., 30–32.) csak annyit mondott ki, hogy az nem minősül az Európai Tanács által elfogadott aktusnak vagy általa kötött nemzetközi megállapodásnak (a végzések elleni fellebbezéseket az Európai Unió Bírósága a C-208/17 P.–C-210/17. P. sz. egyesített ügyekben 2018. szeptember 12-én meghozott végzésében nyilvánvalóan elfogadhatatlanként elutasította).
- 4 A nyilatkozat tartalmazza, hogy minden egyes menekült menedékkérelmét egyénileg

- bírálják el, de gyakorlatilag a tengeren át érkező valamennyi menekültet – a beérkezettek zömét – visszaküldik Törökországba. Minden olyan személyt, aki elmulasztja a kérelem benyújtását, vagy elutasítják azt, az EU költségére visszazállítják Törökországba. Ennek fejében minden egyes visszaküldött szíriai állampolgár után az EU átvesz egy igazolt szíriai menekültet Törökországtól, de legfeljebb 72.000 fő cseréjére kerül sor, ami ugyan eltörpül az EU-ba bevándorolni kívánó több millió menekülthöz képest, de a nyilatkozat önmagában is visszatartó erővel bír. Uo.
- 5 A nyilatkozat szerint 2016 júniusáig az EU biztosítja a török állampolgárok számára a vízummentes beutazás lehetőségét a schengeni övezetbe, továbbá az EU megígérte Törökország uniós csatlakozási folyamatának a felgyorsítását. Uo.
- 6 N. Rózsa Erzsébet – Szigetvári Tamás: „Az EU és a déli Mediterráneum: együttműködés kihívásokkal”. In: *Változó Európa a változó világban* (szerk. Éltető Andrea – Szijártó Norbert). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világ-gazdasági Intézet, 2018. 326. o.; L. bővebben: Egeresi Zoltán: „Ki mit nyert? Több mint egy évvel a menekültügyi »megállapodás« után”. *Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések*, No. 13. (2017).
- 7 Prieger Adrienn – Paár Ádám: „A menekültválság hatásai Törökország és EU kapcsolatára”. *Európai Jog*, Vol. 17. No. 5. (2017). 31–41. o.; Meltem Müftüler-Baç: „Remolding the Turkey–EU Relationship”. *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 17. No. 1. (2018). 119–128. o.
- 8 A puccsot világszerte számos politikai vezető – köztük sok nyugati is – elítélte. A török kormány azonban elkésettnek érezte az EU reakcióját és támogatását, mert az államcsínykísérlet során rengeteg civil és a kormányerők sok tagja veszítette életét. Lásd: *Democracy Triumphs in Turkey. FETO's Coup Attempt in Turkey*, Istanbul: Anadolu Agency Publication, 2016. 30–31. o.
- 9 Tulay Karadeniz, Gulsen Solaker és Can Sezer: „Turkey Targets Gulen Followers; Dismisses Military Personnel and Closes Media Outlets”. *The Wire*, <http://thewire.in/54551/turkey-targets-gulen-followers-dismisses-military-personnel-and-closes-media-outlets/>, 2016. július 28.
- 10 Prieger–Mátyás: i. m.
- 11 Merve Aydoğan *et. al.*: „World Leaders Congratulate Erdoğan on Election Success. Unofficial Results Show Turkey’s President Won Reelection, Ruling Party Election Alliance Won Majority in Parliament”. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/todays-headlines/world-leaders-congratulate-erdogan-on-election-success/1185509>, 2018. június 24.
- 12 „Prime Minister Viktor Orbán Congratulated Turkish Head of State in a Letter”. *Website of the Hungarian Government*, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/news/prime-minister-viktor-orban-congratulated-turkish-head-of-state-in-a-letter>, 2018. június 25.
- 13 Council of Europe: „Opinion on the Amendments to the Constitution Adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to Be Submitted to a National Referendum on 16 April 2017, Adopted by the Venice Commission at Its 110th Plenary Session (Venice, 10–11 March 2017)”. *Venice Commission*, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2017)005-e), 2017. március 13.
- 14 Uo. 49. pont.
- 15 Uo. 51–55. pont.
- 16 Uo. 59. pont.
- 17 Uo. 61–69., 100–101. pont.
- 18 Uo. 77–83. pont.
- 19 Uo. 104–106. pont.
- 20 Uo. 56., 86–89. pont.
- 21 Uo. 73–76. pont.
- 22 Uo. 94. pont.
- 23 Uo. 115–119. pont.
- 24 Uo. 121. pont.
- 25 „Előrehozott választások lesznek Törökországban”. *Euronews*, <https://hu.euronews.com/2018/04/18/elorehozott-valasztasok-lesznek-torokorszagban>, 2018. április 18.

- 26 Tóth Loretta: „Valóra váltotta saját álmát Recep Tayyip Erdoğan. A török elnök mögött álló párt nem volt elég erős, kellett a szövetség”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/valora-valtotta-sajat-almat-recep-tayyip-erdogan-3231598/>, 2018. június 26.
- 27 Szabó Dániel: „Hivatalos: teljhatalmat nyert Erdogan”. *Napi.hu*, https://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/hivatalos_teljhatalmat_nyert_Erdogan.665589.html, 2018. július 4.
- 28 Uo.
- 29 „I Accept These Election Results,« Says Erdoğan Rival Ince”. *France 24*, <http://www.france24.com/en/20180625-Erdogan-rival-ince-accepts-election-results>, 2018. január 25.
- 30 „Erdoğan és pártja hivatalosan is győzött a török választásokon”. *Magyar Idők*; <https://magyaridok.hu/kulfold/Erdoğan-es-partja-hivatalosan-is-gyozott-a-torok-valasztasokon-3230485/>, 2018. június 25.
- 31 Uo.
- 32 Szabó Dániel: i. m.
- 33 Uo.
- 34 Uo.
- 35 Uo.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 „Újabb letartóztatás Törökországban a puccskísérllet miatt”. *Origo*, <http://www.origo.hu/nagyvilag/20180529-gulenizmus-miatt-tartoztattak-le-az-uj-hadero-tisztjeit-kinevelo-egyetem-egyik-igazgatojat.html>, 2018. május 29.
- 39 Daren Butler: „Turks Abroad at Record Level in Election”. *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-election-voting/turks-abroad-vote-at-record-level-in-elections-idUSKBN1JG0QP>, 2018. június 20.
- 40 „Majority of Turkish Expats Endorse Erdoğan’s Presidency in Election”. *Hurriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/majority-of-turkish-expats-endorse-erdogans-presidency-in-election-133737>, 2018. június 24.
- 41 „Statement by HR/VP Mogherini and Commissioner Johannes Hahn on the Elections in Turkey”. *European Union External Action*, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/47282/statement-high-representativevice-presidents-federica-mogherini-and-commissioner-johannes-hahn_en, 2018. június 25.
- 42 „It Is in Europe’s Interests for There to Be Stability in Turkey”. *Website of the Hungarian Government*, <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/it-is-in-europe-s-interests-for-there-to-be-stability-in-turkey>, 2018. június 25.
- 43 „Nagyobb arányban szavaztak Erdoganra a törökök Németországban, mint odahaza”. *Mandiner*, http://mandiner.hu/cikk/20180626_nagyobb_aranyban_szavaztak_Erdoganra_a_torokok_nemetorszagban_mint_odahaza, 2018. június 26.
- 44 „Trump Congratulates Erdogan on Election Victory. Two Leaders Confirm Commitment to Bilateral Cooperation on Defense and Military Affairs”. *AA Energy*, <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/trump-congratulates-Erdogan-on-election-victory/20630>, 2018. június 27.
- 45 Gündem Haberleri: „NATO Genel Sekreteri Stoltenberg’den Erdoğan’a tebrik telefonu”. *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/06/28/nato-genel-sekreteri-stoltenbergden-Erdogana-tebrik-telefonu>, 2018. június 27.
- 46 „Megnőtt Erdoğan hatalma. Törökországban végrehajtó elnöki rendszer lépett életbe”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/megnott-Erdogan-hatalma-3278009/>, 2018. július 10.
- 47 MTI: „Szíria »felszabadításának« a folytatását ígérte Erdogan”. *HVG.hu*, https://hvg.hu/vilag/20180625_sziria_felszabaditasanak_a_folytatasiat_igerte_erdogan, 2018. június 25.
- 48 Tóth: i. m.
- 49 „Turkey’s Erdogan, Alliance Partner Agree to Lift State of Emergency: Sabah”. *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-emergency/turkeys-Erdogan-alliance-partner-agree-to-lift-state-of-emergency-sabah-idUSKBN1J00FH>, 2018. június 28.

- 50 Zafer Fatih Beyaz: „Over 135 FETO Terror Suspects Arrested Across Turkey. Among Suspects Are Serving Soldiers, Former Teachers, Academics”. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/over-135-feto-terror-suspects-arrested-across-turkey/1189665>, 2018. június 28.
- 51 Sena Guler – Kubra Chohan: „Parliament Has More Influence in New System: Yildirim. Speaking Exclusively to Anadolu Agency, Turkish Premier Says Parliament Will Grow More Important”. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/politics/parliament-has-more-influence-in-new-system-yildirim/1195325>, 2018. július 5.
- 52 Muhammed Enes Can *et. al.*: „Turkey: 4 FETO Members Jailed in Defunct Daily Case. 13th Heavy Penal Court in Istanbul Also Releases a Suspect in the Case”. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/todays-headlines/turkey-4-feto-members-jailed-in-defunct-daily-case/1196782>, 2018. július 6.
- 53 Handan Kazancı: „Turkey Dismisses Civil Servants Linked to Terror Groups. Over 18,000 Civil Servants Have Been Dismissed from Their Posts; 148 Others Have Been Reinstated”. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-dismisses-civil-servants-linked-to-terror-groups-/1197695>, 2018. július 8.
- 54 MTI: „Orbán Viktor is részt vett Erdogan beiktatásán – Képgaléria”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/orban-viktor-is-reszt-vett-erdogan-beiktatasan-kepgaleria-3278873/>, 2018. július 9.; „With the Awareness That I Am the President of All Our 81 Million Citizens, I Will Work to Be Worthy of Our Nation”. *Presidency of the Republic of Turkey*, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/94765/-with-the-awareness-that-i-am-the-president-of-all-our-81-million-citizens-i-will-work-to-be-worthy-of-our-nation->, 2018. július 9.
- 55 MTI: „A török elnök jelentősen átalakította kormányzatát”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/atorok-elnok-jelentosen-atalakitotta-kormanyzat-3279191/>, 2018. július 9.; „President Erdoğan Unveils His Cabinet”. *Presidency of the Republic of Turkey*, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/94771/president-erdogan-unveils-his-cabinet>, 2018. július 9.; MTI: „Török külügyminiszter: Ankarai előrelépést szeretne az uniós csatlakozási folyamatban”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/torok-kulugyminiszter-ankara-elorelepest-szeretne-az-unios-csatlakozasi-folyamatban-3280520/>, 2018. július 10.
- 56 MTI: „Török külügyminiszter...”; „Turkey Resolved to Make Progress in EU Membership Process: Cavusoglu”. *PressTV*, <https://www.presstv.com/Detail/2018/07/10/567695/turkey-eu-Cavusoglu>, 2018. július 10.
- 57 Tuvan Gumrukcu, Tulay Karadeniz és David Dolan: „Turkey Doesn’t See Positive Steps with EU While Austria Has Presidency: Minister”. *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-eu-turkey/turkey-doesnt-see-positive-steps-with-eu-while-austria-has-presidency-minister-idUSKBN1JP114>, 2018. június 29.
- 58 „President Erdoğan Attends NATO Summit”. *Presidency of the Republic of Turkey*, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/94818/president-erdogan-attends-nato-summit>, 2018. július 11.
- 59 Törökországot napjainkban is aktív NATO-szerepvállalás jellemzi. Az Incirlik melletti légibázison jelenleg is 1500 amerikai katona állomásozik, és azt a NATO az iraki és a szíriai műveletekben is használta. Ezenfelül a NATO szárazföldi erőinek jelentős része állomásozik Izmirben és Isztambulban. Lásd: Péczeli Anna: „A vonakodó szövetséges, avagy a török–amerikai kapcsolatok alakulása a NATO lencséjén keresztül”. In: *Újhold, A török külpolitika útkeresése a 21. század elején* (szerk. Baranyi Tamás – Szálkai Kinga). Budapest: Antall József Tudásközpont, 2016. 224. o.
- 60 „NATO Summit Statement Vows to Protect Turkey’s Southern Border Against Threats”. *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2018/07/11/nato-summit-statement-vows-to-protect-turkeys-southern-border-against-threats>, 2018. július 11.

- 61 Tóth Loretta: „Törökországnak bőven akad még tennivalója – Az Európai Unió a jogállamiság és az alapvető jogok tiszteletben tartását kéri Ankarától”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/torokorszag-nak-boven-akad-meg-tennivaloja-3309935/>, 2018. július 20.
- 62 „Statement by the Spokesperson on Turkey’s Decision Not to Renew the State of Emergency”. *EEAS*, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/48635/statement-spokesperson-turkeys-decision-not-renew-state-emergency_en, 2018. július 19.
- 63 Tóth Loretta: „A végtelenbe nyúlik a szűk-ségállapot – Törökországban marad a terror elleni határozott fellépés”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/a-vegtelenbenyulik-a-rendkivuli-allapot-3329666/>, 2018. július 26.; „Anti-Terror Bill Keeps Some National Emergency Provisions for Three More Years”. *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/anti-terror-bill-keeps-some-national-emergency-provisions-for-three-more-years-134677>, 2018. július 17.
- 64 Az amerikai elnök másnap jelezte, hogy „[a]z Egyesült Államok széles körű szankciókat fog foganatosítani Törökország ellen Andrew Brunson lelkipásztor, a nagyszerű keresztény családapa és kiváló ember hosszas fogva tartásáért”. A török elnök válaszában rámutatott: Washington erős és őszinte szövetségest vesz el, ha nem változtat a magatartásán, és sérelmezte, hogy az Egyesült Államok a már megvásárolt F-35-ös vadászgépek szállításának a megtagadásával is fenyegetőzik, s kilátásba helyezte, hogy Törökország az ügyben a Nemzetközi Bírósághoz fordul. A török külügyminiszter pedig kijelentette: senki sem diktálhat a hazájának, és Ankara soha nem fogja eltérni, hogy bárki fenyegetse. Erdoğan később ismét hangsúlyozta, hogy sem Ankarának, sem Washingtonnak nem kedveznek az amerikai vezetés szankciókat előrevetítő nyilatkozatai, nem illő ez a fenyegetőző hangvétel azzal a Törökországgal szemben, amely még mindig a legmagasabb szinten működik együtt a NATO-val. Washington

2018. augusztus 1-jén este szankciókkal sújtotta a török igazságügyi és belügyminisztert az ügyben játszott feltételezett szerepük miatt; válaszul a török elnök 2018. augusztus 4-én elrendelte Jeff Sessions amerikai igazságügyi és Ryan Zinke belügyminiszter törökországi javainak a befagyasztását, és kijelentette, hogy Törökország jogállam, ezért nincs hatalma beavatkozni az amerikai lelkes ügyébe. 2018. augusztus 10-én arany- és devizamegtakarításuk lírára váltására kérte fel Erdoğan az ország polgárait a líra árfolyamvesztésének a megállítása érdekében. A török líra már az elnök- és parlamenti választások előtt is jelentős mértékben gyengült, de az árfolyam zuhanása felgyorsult az amerikai gazdasági szankciókat bejelentését követően, és azt még növelte, hogy Donald Trump a török alumínium- és acéltermékekre kivetett vám megduplázását jelentette be, 2018. augusztus 13-ai hatállyal. Válaszul augusztus 15-én Törökország megemelte több amerikai termék, például a személygépkocsik, a szesz italok és a dohányárúk vámját. Ugyanazon a napon egy török fellebbviteli bíróság elutasította a lelkeseknek a házi őrizet és a lakhelyelhagyási tilalom megszüntetése iránti kérelmét, ezért az USA másnap még erőteljesebb büntető intézkedéseket helyezett kilátásba. Augusztus 13-án a török belügyminisztérium nyomozást indított 346 internetes profil ellen, amelyek a líra árfolyamesését kiváltó bejegyzéseket tettek közzé. Az iztambuli ügyészi hivatal is vizsgálatot indított olyan személyek ellen, akik „a gazdasági stabilitást veszélyeztető lépéseket tettek”. A török elnök szerint ugyanis az árfolyamzuhanásnak nem voltak logikus okai, az egy, az ország elleni „politikai összeesküvés” hatása, amelynek célja, hogy Ankarát megadásra kényszerítse minden területen, így a pénzügyek terén és a politikában is. Lásd: „Trump Threatens Turkey Sanctions Over Pastor Andrew Brunson”. *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44974722>, 2018. július 26.; „US Sanctions Turkish Government Ministers Over Detained Pastor Andrew

- Craig Brunson”. *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/en/us-sanctions-turkish-government-ministers-over-detained-pastor-andrew-craig-brunson/a-44918743>, 2018. augusztus 1.; „Andrew Brunson: US Hits Turkey with Sanctions Over Jailed Pastor”. *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-45036378>, 2018. augusztus 2.; „Turkey Increases Tariffs on U.S.-Origin Products”. *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-increases-tariffs-on-u-s-origin-products-135805>, 2018. augusztus 15.; „Törökországban közösségi-média-profilok ellen indítanak vizsgálatokat”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/cimke/internetes-profil/>, 2018. augusztus 13.
- 65 MTI: „Erdogan: a bíróság fog dönteni az őrizetbe vett amerikai lelkesz sorsáról”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/Erdoğan-a-birosag-fog-donteni-az-orizetbe-vett-amerikai-lelkesz-sorsarol-3518174/>, 2018 szeptember 26.; „Brunson Case Shows Impartiality of Turkish Judiciary. Turkey Does Not Receive Instructions from Any Body, Authority, Office or Person, Says Presidential Communications Director”. *World Bulletin*, <https://www.worldbulletin.net/turkey/brunson-case-shows-impartiality-of-turkish-judiciary-h206468.html>, 2018. október 12.
- 66 A két férfit 2018 márciusában vették őrizetbe kémkedés gyanújával Törökországban, ugyanis járőrszolgálat teljesítése közben átlépték a határt. A katonák tagadták a vádat, az állították, az erős havazás miatt tévedtek át. Lásd: Zetelaki Réka: „Ankara hazaengedte a görög katonákat”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/ankara-hazaengedte-a-gorog-katonakat-3390046/>, 2018. augusztus 16.
- 67 Liz Alderman – Prashant S. Rao: „Defying Erdogan, Turkey’s Central Bank Raises Interest Rates”. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/09/13/business/turkey-central-bank-interest-rates-erdogan.html>, 2018. szeptember 13.
- 68 Alice Weidel, a bevándorlásellenes Alternatíva Németországnak (AfD) frakcióvezetője például úgy nyilatkozott, hogy: „Erdoğan iszlamista, aki eltörpíti a jogállamiságot és a demokráciát, aki börtönbe veti kritikusait, aki egy olyan autokratikus rendszert hozott létre, amely manipulálja és ösztönzi az itt élő és a német társadalmat megosztó törököket”. Lásd: Tóth Loretta: „A belpolitika után Európára fókuszál Erdogan elnök. Berlinben nem mindenki látja szívesen a diktátornak tartott vezetőt”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/a-belpolitika-utan-europara-fokuszal-erdogan-elnok-3342500/>, 2018. július 31.
- 69 MTI: „Merkel: mély nézeteltérések jellemzik a német és a török vezetés kapcsolatát”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/merkel-mely-nezetelteresek-jellemzik-a-nemet-es-a-torok-vezetes-kapcsolat-3526952/>, 2018. szeptember 28.
- 70 Uo.
- 71 MTI: „Erdogan: a török hadsereg akkor vonul ki Szíriából, amikor ott választásokat tartanak”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/Erdoğan-a-torok-hadsereg-akkor-vonul-ki-sziriaabol-amikor-ott-valasztasokat-tartanak-3547661/>, 2018. október 4.
- 72 Uo.
- 73 MTI: „Orbán Viktor: a török stabilitás a biztonság előfeltétele”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/kulfold/orban-viktor-a-stabil-torokorszag-a-biztonsag-elofeltetele-3557000/>, 2018. október 8.
- 74 MTI: „Erdogan: Törökországban 4 millió menekült él”. *Magyar Idők*, <https://magyaridok.hu/belfold/Erdoğan-budapestentorokorszagban-4-millio-menekult-el-3557678/>, 2018. október 8.
- 75 Prieger Adrienn – Pomeisl András József: „A török igazságszolgáltatás aktuális helyzete az igazságszolgáltatási reform, az alkotmánymódosítás és a bírósági függetlenség alapelvei tükrében”. *Valóság*, Vol. 61. No. 4. (2018). 40–43. o.
- 76 Itt utalnék Dr. Hamza Gábor professzor úr megállapítására is, miszerint „Törökország jogrendszere azonos szinten van az EU tagállamainak jogrendszereivel”. „Macar

Yazar Prof. Dr. Gabor Hamza, Türkiye'nin hukuk sisteminin, Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinin hukuk sistemi ile aynı seviyede olduğunu söyledi.” Lásd: „Türk–Macar Hukuk İlişkilerini Anlatan Kitap Tanıtıldı”. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi – Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic*, Vol. 1. No. 3. (2018). 310–312. o.

- 77 Omer Taspınar: „Turkey’s Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism”. *Carnegie Endowment for International Peace*, <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=22209>, 2008. október 7.
- 78 Prieger–Paár Ádám: i. m.; Lásd bővebben: Ahmet Davutoğlu: *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 2016.

A NAFTA hatása Mexikó felzárkózására

Kutasi Gábor – Sárközi Rebeka

„Szegény Mexikó, túl távol van az Istentől, és túl közel az Egyesült Államokhoz.”
Porfirio Díaz¹

Az integráció-gazdaságtan feltevései közé tartozik, hogy a gazdasági nyitás a kevésbé fejlett országok és régiók fejlettségi szintjét megemeli. A felzárkózás igazolására kialakult konvergencia-módszertan adja a jelen vizsgálatunk alapját. A tanulmány a NAFTA-nak az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó közötti konvergenciahatását vizsgálja. Egyrészt kimutatjuk, hogy konvergencia vagy divergencia jellemzi-e a két ország kapcsolatát, másrészt azt is teszteljük, hogy a határ menti szövetségi tagállamok esetében kimutatható-e a nemzeti átlagtól való (pozitív, illetve negatív irányú) elszakadás, ha egy fejlett és egy hozzá képest fejletlen gazdaság alkot kereskedelmi integrációt. Továbbá áttekintjük a releváns növekedési és konvergenciaelméletet, valamint a NAFTA konvergenciahatására vonatkozó szakirodalmat. Az empirikus elemzés megírásakor az OECD és a Világbank adatbázisára támaszkodtunk.

One of the assumptions of integration economics is whether the economic integration has a positive pull effect on less developed national economies and regions. The base of analysis about the catch-up process is the convergence methodology. The study examines the convergence effect of NAFTA on the United States of America and Mexico. On the one hand, the analysis indicates whether convergence or divergence prevails from the relation of the two countries. On the other hand, the question is tested whether there is any significance of borderline federal member state position on relative difference from the national average if a developed and a relatively underdeveloped economy start trade integration with each other. The study contains review about the relevant growth and convergence theories and the literature related to NAFTA convergence impact. The database was composed from OECD and Word Bank statistical sources.

* * *

A tanulmány az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó kereskedelmi integrációjának vizsgálatakor az integráció-gazdaságtan konvergenciaelemzési megközelítését alkalmazza. A két ország között az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (*North American Free Trade*

Agreement, NAFTA) erősíti a konvergencia folyamatát. Mexikó példája tanulsággal szolgálhat minden kevésbé fejlett, de valamilyen integrációban részt vevő ország számára. Az ottani jövedelmek vizsgálata választ ad arra a kérdésre is, hogy a korábbi fejletlenebb életszínvonalat a NAFTA révén sikerült-e közelíteni

1. ábra
A Mexikó és az USA határán fekvő szövetségi államok térképe²

az amerikaihoz, illetve a határ két oldalán fekvő szövetségi tagállamokban a kezesetek jobban közelednek-e egymáshoz, mint a nemzetgazdasági átlagok.

A tanulmány kutatási kérdése tehát az, hogy hogyan alakult Mexikó és az Egyesült Államok konvergenciája a NAFTA létrejötté óta, és van-e jelentősége a határmenti elhelyezkedésnek a felzárkózásban. Hipotézisünk, hogy a két országra számított makrogazdasági statisztikai aggregátumok, valamint Mexikó északi és az USA déli tagállamaira vonatkozó regionális statisztikai adatok alapján megállapítható a konvergencia megvalósulása és a felzárkózás mértéke.

Integrációelméleti alapok

Az integráció lényegét számos közgazdász megfogalmazta az elmúlt évtizedekben, amelyekről kiváló áttekintést nyújt a Palánkai Tibor és szerzőtársai által írt könyv.³ Az elméletek alapján az integráció kölcsönös függésnek is tekinthető, amelyhez hozzájárul a nemzetközi együttműködés, ugyanakkor hatására javul az országok teljesítménye és versenyképessége, valamint fejlődnek a gazdasági, politikai és társadalmi viszonyaik.

A gazdasági növekedési elméletek vizsgálata elengedhetetlen a konvergenciaelemzés szempontjából, hiszen az egyes országok, illetve régiók eltérő növekedési üteme különböző jövedelmi szinthez, fejlettséghez és életszínvonalhoz vezet.

Az integrációhoz kapcsolódó növekedési modellről kimerítő áttekintést nyújt Halmi Péter,⁴ aki a módszertani iránymutatás mellett új dimenziót is nyit a növekedési folyamatok és a konvergencia mechanizmusának a megértéséhez.

Bár Halmi szerint is a neoklasszikus Solow–Swan-modell⁵ a növekedési modellek alapja, ugyanakkor ő számos exogén feltételezéssel él, ami korlátozza a modell alkalmazási lehetőségét. Úgy véli, az sajátos konvergenciajellemzőkkel bír, „különösképpen, ha az országok hasonlóak a preferenciák és a technológia strukturális jellemzői tekintetében, [mert] akkor a szegény országok gyorsabb növekedésre hajlamosak, mint a gazdag országok”.⁶

A Solow-modellre épülő neoklasszikus növekedési elméletben a konvergencia alapja az újratermelhető tőke csökkenő határterméke. Emellett megállapítható, hogy ha állandó volumenhozadék esetén a munka- és tőkeinputokat arányosan növelik, a kibocsátás is arányosan nőni, a tőke határtermelékenysége viszont csökkenni fog. A kevésbé fejlett országokban, ahol a tőke–munka-arány alacsony, a tőke határterméke pedig magas, a beruházási ráta magas növekedési ütemet eredményez. A gazdag országokban viszont – ahol a tőke–munka-arány magas, és a tőke határterméke alacsony – a beruházási ráta alacsony növekedési ütemhez vezet. Ebből arra lehet következtetni, hogy azok a gazdaságok, amelyekben alacsony az egy főre jutó jövedelem, gyorsabban növekedhetnek, mint azok, ahol magasabb.⁷

A neoklasszikus konvergenciaelmélet természetesen számos korláttal rendelkezik. Az első és legnagyobb a technológiai változás elméletének a hiányossága. További korlát, hogy a Solow-modell szerint a gazdaságpolitika nem változtatja meg a hosszú távú növekedés útját, habár fenntartható növekedés lehetséges abban az esetben, ha van technológiai haladás – ami viszont exogén tényezőként szerepel a modellben.

További kihívást jelenthet, hogy olykor a reáljövedelmi különbségek meghaladják a tőkeintenzitás eltérését, azaz az egy főre jutó GDP-ben kifejezet különbségek a gazdaságok között jóval nagyobbak, mint amit a neoklasszikus elmélet képes előre jelezni. Nicholas Gregory Mankiw és társai⁸ a modell kapcsán arra a hiányosságra is rámutattak, hogy a gazdag és a szegény országok között jóval nagyobb az egy dolgozóra jutó kibocsátás eltérése, mint amekkorát a népességnövekedési és megtakarítási rátára vonatkozó becslések indokolnának. A neoklasszikus modell alapján a közös termelési függvény problémája is felmerül, amely exogén változónak feltételezi a technológiát. Ilyen függvény esetén a szegény országokban sokkal magasabbnak kellene lennie a tőke határtermékének, mint a gazdag országokban. Ez a nehézség megmutatkozik a konvergencia ütemében is, mivel annak a becslésére is téves előrejelzést ad a Solow-modell, pedig ezek a kezdeti gazdasági feltételek befolyásolják a hosszú távú eredményt.

A konvergenciafolyamatokat befolyásolja az intézményi környezet is. Ennek

az elméleti háttérét fejt ki Benczes István,⁹ aki a liberális kormányköziség modellje alapján vizsgálja az integráció során felmerülő elosztási konfliktusokat. E megközelítésben tisztázandó többek között, hogy ki viseli az alkalmazkodás költségeit. Megállapítható, hogy hosszú távon nem magyarázható az egy főre jutó jövedelem folyamatos növekedése és az országok közötti számos különbség a fizikai tőke felhalmozásával. A reálkonvergencia tényezőinek a beazonosítására irányadó Elekes Andrea és Halmi Péter tanulmánya,¹⁰ amely elsősorban a gazdasági ciklus régióspecifikus konvergenciahatásaira fókuszál. A Mexikó és az USA közötti konvergenciáról szóló elemzésünk ezzel együtt a neoklasszikus modellből származó abszolút és feltételes konvergencia feltételezéseire épül. A mexikói és az amerikai jövedelmek alakulását a konvergenciaelemzés megközelítésében tárgyaljuk, s azt módszertanilag a fenti növekedési elméletekre és azok konvergenciamechanizmusaira építjük.

William Easterly és szerzőtársai¹¹ a *mainstream* növekedési modellek alapján kísérlik meg felbecsülni, hogyan hatott a NAFTA a jövedelmi és a termelékenységkülönbségekre. Idősoros és kointegrációs elemzések alapján arra a következtetésre jutottak a szerzők, hogy Mexikó egy főre eső GDP-je 4-5 százalékkal alacsonyabb lett volna 2002 végére abban az esetben, ha a NAFTA nem lépett volna érvénybe 1994-ben.

Alejandro Díaz-Bautista az egyes szövetségi tagállamok szintjén vizsgálta meg

az intézmények regionális gazdasági növekedési hatását.¹² Modelljében a tőke és a munka határtermékének állandó hozzáadékát veszi alapul, amely tulajdonképpen a határtermékek ára. Az 1999 és 2002 közötti egy főre eső GNP éves növekedési rátája képezi ennek az empirikus elemzésnek az alapját, amelyet a szerző a NAFTA-országok összes tagállamára, területi egységére vonatkozóan megvizsgált. Az empirikusan vizsgált regionális növekedés modelljének eredményei alapján arra lehetett következtetni, hogy 1999 és 2003 között viszonylag alacsony volt a regionális konvergencia az egyes területi egységek szintjén. Emellett megállapítható a regressziós függvényből, hogy bizonyos konvergencia alakult ki az országok saját állandósult állapot felé. További következtetése a modellnek, hogy az Egyesült Államoknak és Mexikónak a közös határuk mentén fekvő tagállamai, régiói nagy valószínűséggel más ütemben növekednek, mint a többi tagállamuk, Észak-Mexikó tehát a mexikói nemzeti átlagnál magasabb gazdasági növekedési rátával rendelkezik. Ezt a megállapítást ellenőrzi a jelen tanulmány empirikus elemzése is.

Robert A. Blecker a NAFTA első 20 évét vizsgálta,¹³ és különös hangsúlyt fektetett Mexikó USA-hoz való konvergenciájára az egy főre eső jövedelem terén, az ország foglalkoztatási problémáira, valamint a munkaerő-migrációra. Ezen összehasonlítás alapján konstataálta, hogy a relatív (egy főre eső) jövedelem és munkatermelékenység Mexikóban nemhogy nem javult 2011-re, hanem még

romlott is az 1990-es évek eleji adatokhoz képest. A relatív bérek esetében is hasonló divergencia figyelhető meg: egy átlagos mexikói munkás 1993-ban az átlagos amerikai munkás órabérének magasabb hányadát kereste meg, mint 2012-ben.

Módszertan

A konvergenciaelemzés módszertanát a β - és a σ -konvergencia vizsgálata adja. A β -konvergencia kiszámítása az egyes országokra és tagállamokra vonatkozó statisztikai adatok összevetésén alapul, amelyekből következtetéseket lehet levonni a tekintetben, hogy az évek során hogyan alakultak a mutatók, mennyire közeledtek vagy távolodtak egymástól az értékek. Ha az egyes idősorok közelítenek egymáshoz, illetve ha az egyes különbségek csökkennek, akkor megállapítható a konvergencia. A σ -konvergencia elemzése során az egyes országokra, illetve tagállamokra vonatkozó statisztikai adatokból származó szórások kalkulációja következik, amelyeket ábrák jelenítenek meg. Ezek az illusztrációk segítenek a konklúziók levonásában. Ha egyre kisebb a szórás, vagy egyre inkább közelítenek egymáshoz a szórást szemléltető trendvonalak, az konvergenciára utal. Az országokra jellemző adatok elemzéséhez a Világbank¹⁴ adatbázisa szolgál szekunder forrásként, míg a tagállamoké esetében az OECD¹⁵ adatbázisa szolgáltatja az alapot.

Először az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó jövedelmének az 1990 és 2016 közötti alakulását hasonlítjuk össze,

amellyel kapcsolatban az az előfeltevé-sünk, hogy a két ország között feltételes konvergencia mutatható ki. Azért ez az időintervallum került be a vizsgálatba, mert így megmutatható, hogy a NAFTA életbe lépése előtt és az után hogyan alakultak az egyes jóléti mutatók, amelyek alapján a β - és a σ -konvergencia kiszámítható.

Fontos megjegyezni, hogy mely gazdasági mutatók kerültek bele az elemzésünkbe és miért. Elsőként a vásárlóerő-paritáson (PPP) mért egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP/fő), majd a GDP éves növekedése, a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI/fő) és az infláció fogalmát és tartalmát fejtjük ki. A konvergencia mérésére vonatkozó átfogó elveket Kertész Krisztián írása részletesen ismerteti.¹⁶ A NAFTA-ra vonatkozó elemzésünkben ezen kívül az elérhető adatbázisokra hagyatkozunk.

Az egy főre jutó GDP az adott évben előállított végső fogyasztásra szánt termékek és szolgáltatások összértékét jelöli, amely az országon belüli gazdasági szereplők bruttó összjövedelmének felel meg. Azért fontos az egy főre jutó értékeket megfigyelni, mert azokból a népesség nagyságából származó jövedelemkülönbségek kiszűrhetők – bár az általunk vizsgált két ország népessége közel azonos ütemben növekedett 1990 és 2016 között. Mexikóé megközelítőleg 2 százalékkal nőtt 1990 és 1997, valamint 2006 és 2009 között, a többi évben körülbelül 1 százalékos volt a növekedés, míg az Egyesült Államokban 1990 és 2016 között

folyamatosan közel évi 1 százalékos népességbővülés volt tapasztalható. Vásárlóerő-paritáson pedig azért releváns az értékek mérése, mert általa kiszűrhetőek az országok közötti árszínvonal-különbségek. A PPP-n vizsgált mutatók értékei esetén az elemzés készítésekor az amerikai dollár 2011-es átlagáras szintjén számoltunk. A GDP/fő vásárlóerő-paritáson történő vizsgálata az országok és a tagállamok közti összjövedelmi különbségek vizsgálatára szolgál, amelyek konvergálhatnak. Az éves GDP-növekedés elemzése ugyanezen okból kifolyólag releváns.

A GNI/fő PPP-n történő vizsgálatával – az előzőkhöz hasonlóan – ki lehet szűrni a népesség nagyságának és az árfolyamoknak a különbségéből fakadó jövedelmi változásokat, valamint az éves bruttó hazai jövedelmen kívül az adott országok adófizetőinek a külföldről beáramló jövedelmét is tartalmazza – a külföldi állampolgárok hazautalt jövedelmét viszont nem foglalja magában. Az inflációt pedig azért lényeges bevonni a vizsgálatba, mert az árak konvergenciája a reálbérek és a jövedelmek konvergenciájához is vezethet.

Az országok vizsgálatát követően az USA déli tagállamait (Kalifornia, Arizona, Új-Mexikó és Texas, röviden: az USA-4) Mexikó amerikai határán fekvő tagállamaival (Alsó-Kalifornia [spanyolul: *Baja-California*], Sonora, Chihuahua, Coahuila, Új-Léon [Nuevo Leon] és Tamaulipas, röviden: Mex-6) hasonlítjuk össze. A célunk az volt, hogy ellenőrizzük, a határhoz közelebb eső tagállamok esetében erősebb-e a konvergencia, mint

a két ország átfogó értékeiben. Ehhez az OECD adatbázisát vettük igénybe, amely a 2003 és 2015 közötti időszakra vonatkozóan biztosítja a szükséges regionális adatokat (a 2003 előtti mexikói adatok nem érhetőek el). E vizsgálat előfeltevése, hogy az egyes amerikai, illetve mexikói tagállamok közötti, valamint az érintett amerikai és mexikói szövetségi államok közötti β - és σ -konvergencia az abszolút konvergencia létrejöttét bizonyítja. A β -konvergenciát csak a tíz tagállam között kialakuló lehetséges trendek alapján vesszük górcső alá, míg a σ -konvergencia bizonyítására a tagállamok közötti szórásoknak és a szórások logaritmusának az elemzését alkalmazzuk. Az ez irányú elemzéshez az adatok hozzáférhetőségének hiányossága miatt csak a GDP-alapú indikátorok nyújthattak segítséget.

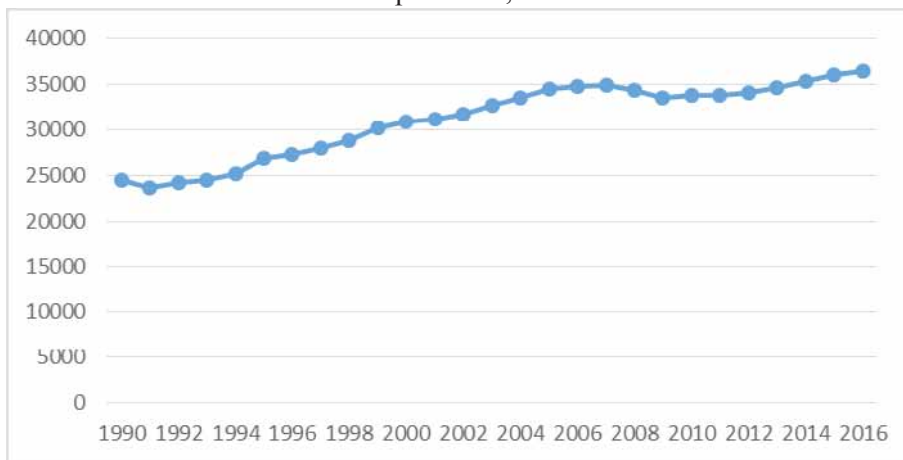
Eredmények

Az országok gazdasági eredményére vonatkozó elemzés előfeltevése, hogy Mexikó mutatói a NAFTA ratifikálása óta az USA-hoz való felzárkózást jeleznek. Habár a σ -konvergenciának szükséges, de nem elégséges feltétele a β -konvergencia, pozitív eredményt jelentene, ha a vizsgálat során már a β -konvergenciát ki lehetne mutatni, és azon keresztül a feltételes konvergencia is beigazolódhatna.

A rendelkezésre álló adatok szerint a vásárlóerő-paritáson mért, amerikai dollárban számított egy főre jutó GDP terén a NAFTA hatályba lépése óta Mexikó elérte a 15.143,15 dollárt, míg 1990-től 2016-ig az átlagosan 14.819,28 USD volt.

2. ábra

Az amerikai és a mexikói egy főre jutó GDP dollárban számított különbsége vásárlóerő-paritáson, 1990–2016¹⁷

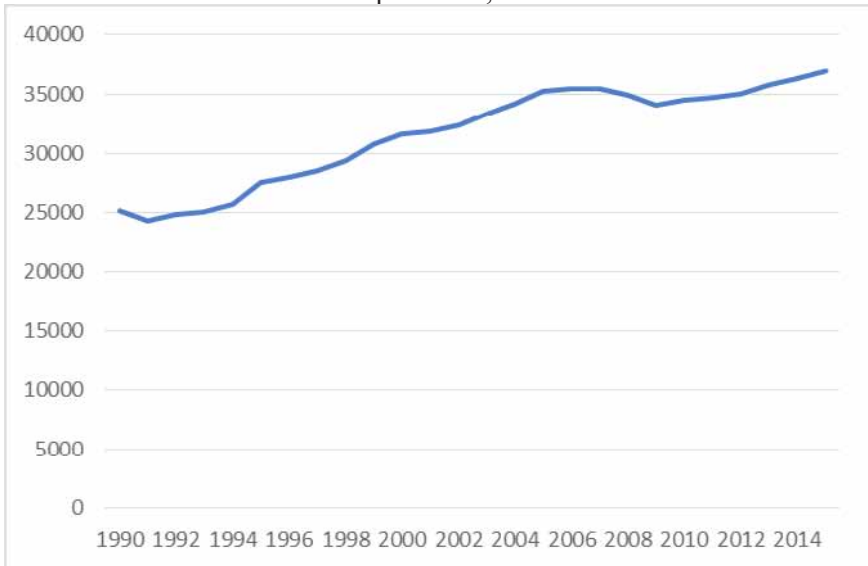

Ez az érték (1994 óta) 1995-ben volt a legalacsonyabb, ami az 1994/1995-ös bankválság következményeként tudható be; ugyanakkor a legmagasabb a következő évben, 2016-ban lett, 16.831,12 USD-vel. Az Amerikai Egyesült Államokra vonatkozó érték ennél jóval magasabb, hiszen az USA már a NAFTA életbe lépése előtt is fejlett országnak számított. Ott az egy főre eső GDP 1994 óta átlagosan 47.461,12 USD volt; a legalacsonyabb érték a kezdőévben, 1994-ben jelentkezett (38.891,7 USD), és azt a NAFTA időintervallumára szóló korlátozással lehet indokolni, hiszen később, az 1990-es években folyamatos fejlődés volt megfigyelhető. A 2008–2009-es gazdasági világválság után pedig újra a növekedés útjára lépett az ország, s 2016-ban érte el a legmagasabb a GDP/fő értéket: 53.272,53 USD-t. Ezek alapján megállapítható, hogy 2016-ban az egy főre jutó amerikai GDP közel háromszor akkora volt, mint a mexikói.

A GDP/fő előző évhez viszonyított százalékos változása alapján megállapítható, hogy az 1995-ös bankválság a mexikói gazdaságot erőteljesebben visszavetette (majdnem 8 százalékos visszaesés), mint a 2009-es válság, azonban az utóbbi aránya még így is magasabb volt (6 százalékos csökkenés), mint az USA-ban, ahol alig 4 százalékos zsugorodás következett be. A két válságot követő két-három esztendőben viszont Mexikó nagyobb gazdasági növekedést ért el a GDP/fő tekintetében, mint az Egyesült Államok: míg az 1990-es évtized második felében mindkét gazdaságban évi 1–5 százalékos volt a növekedés, az ezredforduló után lassabb, de kisebb szórású növekedési időszak következett. 2002 és 2008 között 2–3 százalék körül mozgott a GDP/fő értékének éves változása, ám 2010 óta egyre inkább a csökkenő tendencia jellemző. Habár Mexikó kilencszer szárnyalta túl az USA növekedési ütemét, mégsem állapítható meg a feltételes konvergencia.

3. ábra

Az amerikai és a mexikói egy főre jutó GNI dollárban számított éves különbsége vásárlóerő-paritáson, 1990–2014¹⁸

A vásárlóerő-paritáson (dollárban megadott 2011-es átlagáron) mért egy főre jutó GDP-nek az országok közötti különbsége szempontjából megállapítható, hogy arra – a pénzügyi és gazdasági világválságot követő időszakon kívül, amikor is kissé csökkent – folyamatos növekedés jellemző (2. ábra). Átlagosan 32.317,97 USD a különbség; a legkisebb eltérés 1994-ben (25.200,68 USD), a legnagyobb 2016-ban (36.441,39 USD) volt kimutatható. Mivel tehát az országok közötti különbségek az évek során folyamatosan nőttek, egyértelmű, hogy e tekintetben a NAFTA nem eredményezett β -konvergenciát.

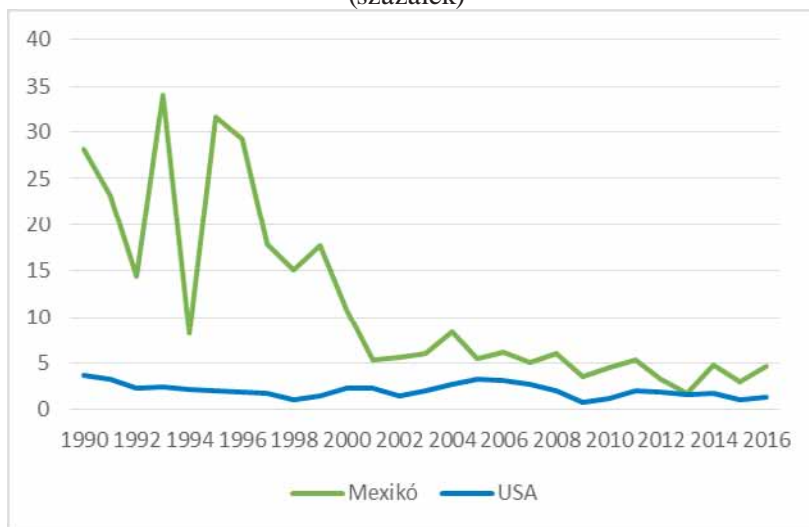
A vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI/fő) alakulása alapján megállapítható, hogy az Mexikóban nem növekedett jelentősen 1994 óta: 2011-es konstans

USD-árfolyamon számolva az átlagos értéke 14.876,23 dollár. A külföldön munkát vállaló mexikóiak nagy aránya következtében az általuk hazautalt jövedelemből eredően magasabb GNI/fő érték lenne elvárható, ám annak átlagos nagysága még a GDP/főét sem haladja meg – bár lassan, de folyamatosan növekedett az évek során. Az Egyesült Államok a PPP-n számolt GNI/fő tekintetében 1994 óta óriási növekedést ért el: az akkori 39.115,67 dollárról 2015-re 50.000, 1994–2015 között átlagosan 47.697,7 dollárra emelkedett.

A vásárlóerő-paritáson számolt GNI/fő éves alakulását elemezve a GDP/fő-éhez hasonló következtetések vonhatók le: a mexikói gazdaság jelentősebb visszaesést tapasztalt meg a válságok idején (1994, 2008), mint az amerikai; az

4. ábra

Mexikó és az USA inflációjának GDP-deflátorral meghatározott értéke, 1990–2016 (százalék)¹⁹

utánuk következő évben a mexikói egy főre jutó GNI emelkedett jobban; ez a lendület azonban 1996-ban, illetve 2011-ben már alábbhagyott. Így 2012-től az USA magasabb éves növekedést ért el az egy főre jutó GNI terén is.

A PPP-n számolt amerikai és mexikói GNI/fő különbségének a vizsgálatok megállapítható, hogy a NAFTA létrejötte óta – a 2008/2009-es gazdasági válságot leszámítva, amikor valamelyest csökkent – folyamatosan növekszik a szakadék a két ország között e tekintetében is (3. ábra). Azaz a GNI/fő mutató esetében sem jött létre 1994 óta a β -konvergencia, hiszen összességében nem állapítható csökkenő tendencia a különbségek terén.

Bár a GDP-deflátor jellemzően inkább alulbecsüli az inflációt, más adatok

hiányában ezzel a módszerrel kell elemeznünk annak alakulását (4. ábra). A mexikói infláció meglehetősen változékonyan alakult az 1990-es években. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult a tequilaválság néven emlegetett valuta- és adósságválság. 2001-től egyre inkább közeledik a mexikói az amerikai infláció szintjéhez, amely 1994 óta a 0–5 százalékos sávon belül mozog. 2013-ban alig 0,1 százalékos volt az eltérés közöttük, ami pozitívként értékelhető, ám ugyanakkor az árszintek ismét távolodni kezdtek egymástól. 1994 és 2016 között tehát összességében csökkentek a különbségek, így kijelenthető, hogy a GDP-deflátorral kalkulált infláció tekintetében létrejön a β -konvergencia.

A Mexikó és az USA között fennálló σ -konvergencia vizsgálata során a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP és GNI szórása a kiindulási alap, a módszertan azonban annyiban eltérő lesz, hogy nem az egyes évekre vonatkozó országos adatok, hanem azok szórása, azaz az egyes értékeknek a átlagtól való eltérése a vizsgálat tárgya. Ha az egyes mutatók szórása csökkenő tendenciát ír le, akkor megállapítható a két ország közti konvergencia, növekvő tendencia esetén divergenciáról lehet beszélni.

A vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP és GNI szórása és annak logaritmusa alapján is divergenciára lehet következtetni, hiszen a szórás csak a pénzügyi és gazdasági világválság éveiben csökkent kissé, majd újra növekedésnek indult. Ezek szerint a NAFTA a σ -konvergencia kialakulásához sem segítette hozzá Mexikót.

Az ismertetett forrásokban meglehetősen nehéz az USA és Mexikó határán és annak közelében fekvő tíz tagállam összehasonlítására alkalmas adatokat találni, ezért kevesebb gazdasági mutató kerül be a köztük levő konvergencia elemzésébe, és azokhoz az OECD szolgáltat megfelelő 2003–2015-ös statisztikai adatokat. Az ismertetendő adatok millió USD-ben, konstans áron, konstans vásárlóerő-paritáson, 2010-es bázisúként értendők. Mint korábban már említettük, az amerikai szövetségi államok közül Arizona, Kalifornia, Új-Mexikó és Texas, a mexikóiak közül pedig Alsó-Kalifornia, Chihuahua, Coahuila, Új-Léon, Sonora és Tamaulipas képezi a konvergenciaelemzés alapját.

Először Mexikó északi, az USA határán fekvő tagállamait vettük a konvergenciaelemzés fókuszába, amelyekről kijelenthető, hogy az egy főre eső bruttó hazai termék tekintetében az országosnál jobb eredményeket értek el. Chihuahua elmarad ugyan a mexikói átlagtól, de Alsó-Kalifornia és Tamaulipas némileg felülmúlja azt, Sonora, Coahuila és Új-Léon pedig jóval a fölött, sőt az utóbbi kiemelkedően teljesít. Levonható az a következtetés is, hogy az észak-mexikói tagállamok fejlődése csak 2009-ben és 2013-ban esett vissza egy kicsit, ám utána az egy főre jutó GDP újra lassú növekedésbe kezdett. Ez alól talán csak Sonora kivétel, annak értéke 2015-ben a 2014-es adattal összevetve inkább stagnál.

Az észak-mexikói tagállamok GDP/fő-re vonatkozó átlaga tehát jóval magasabb az egész országénál. Megfigyelhető, hogy 2003-tól 2009-ig egyre távolodott egymástól a két érték, 2009-ben kissé közelebb került egymáshoz, majd ismét nőtt az eltérésük. Az alacsonyabb értékkel rendelkező tagállamok (Alsó-Kalifornia, Chihuahua és Tamaulipas) az országos értékhez konvergálnak, míg Coahuila és Új-Léon egyre inkább távolodik attól, messze meghaladva azt. Ezért a mexikói tagállamok között nem jön létre β -konvergencia.

Az USA déli tagállamainak egy főre eső GDP-jéből az a konklúzió vonható le, hogy míg Arizona és Új-Mexikó e tekintetben szinte teljesen együtt mozog, és elmarad az országos átlagtól, addig Kalifornia és Texas a feletti értékekkel rendelkezik. Az országos átlaghoz az utóbbi közelít a leginkább. Míg Kalifornia a

2009-es éven kívül folyamatos lassú fejlődésen ment keresztül, Texasra időszakos változékonyság jellemző, Arizona és Új-Mexikó pedig a GDP/fő tekintetében stagnál.

Az USA egy főre jutó GDP-jének az országos, illetve a déli tagállamaira számított átlaga arra enged következtetni, hogy 2006 és 2008 között konvergáltak egymással leginkább az értékek, azt követően pedig egyre nagyobbak bizonyult az eltérésük, tehát 2008 óta inkább divergencia figyelhető meg, így a β -konvergencia az amerikai tagállamok tekintetében sem valósult meg az évek során.

A vizsgálat alá vont összes szövetségi államnak a 2003 és 2015 közötti egy főre jutó GDP-je alapján belátható, hogy Coahuila és Új-Léon szintje egyre inkább közeledik Arizonáéhoz és Új-Mexikóéhoz, ami mögött a két mexikói állam lassú növekedése, valamint a két amerikai stagnálása, lassú visszaesése együttesen járult hozzá. Emellett fontos megjegyezni, hogy Kalifornia és Texas kiugróan magas egy főre jutó GDP-vel rendelkezik a többi érintett tagállamhoz képest, s mivel azok között a GDP/fő tekintetében meglehetősen nagy a különbség, e szempontból sem jön létre az abszolút konvergencia a tagállamok között.

Az országos és szövetségi tagállami egy főre jutó reál GDP (2007-es bázisévből kiinduló) alakulását vizsgálva azt a következtetést lehet levonni, hogy az 2009 előtt hasonló ütemben nőtt, utána inkább csak az USA-é mozgott együtt a vizsgált amerikai tagállamoké átlagával, Mexikóé pedig az ország északi határán

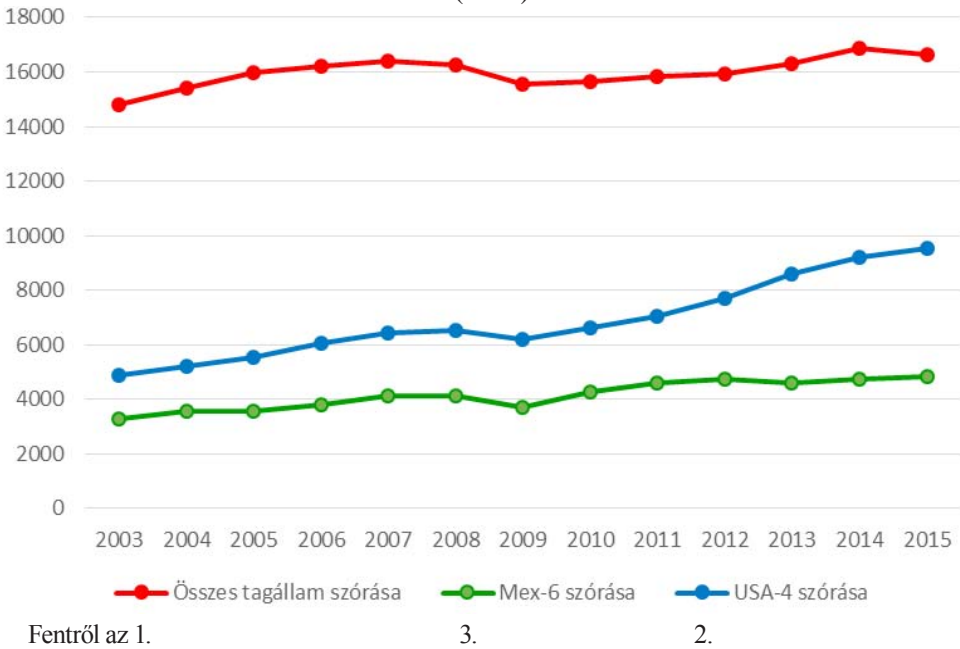
található tagállamokéval. Bár 2009 és 2014 között a GDP/fő országos értéke az északi tagállamok átlaga fölött helyezkedett el, úgy tűnik, azoké azóta meghaladta a mexikói egy főre eső GDP növekedési ütemét.

2014-ig hasonló együttmozgás jellemezte az USA és a déli tagállamai átlagának az alakulását, ám attól kezdődően a déliek átlagosan stagnálni látszanak, míg az ország egy főre jutó reál GDP-je nagyobb ütemű növekedésnek indult. Az észak-mexikói szövetségi államok átlaga hasonlóan indult, mint az országos növekedési ütem, a 2012 és 2014 közötti kisebb visszaesést követően azonban jelentős fejlődésnek indultak a tagállamok. A déli határon fekvő amerikai tagállamok átlagát az országos növekedéshez hasonlóan lassú, de töretlen növekedés jellemezte 2014-ig, azóta kisebb visszaesés tapasztalható. A tagállamok növekedési üteme alapján az egy főre jutó reál GDP esetében nem állapítható meg egyértelműen a β -konvergencia, mivel 2007 előtt a négy amerikai déli tagállam rendelkezett többnyire magasabb növekedési ütemmel, 2007 után viszont a hat mexikói.

Az aggregált GDP szórása kapcsán óriási különbségek figyelhetők meg. Míg a mexikói tagállamok szórása 20–35 milliárd dollár között, az amerikaiaké a 780–1.050 milliárdos sávban mozog, és 2009 óta egyre inkább növekszik. Ezek az eltérések jóval meghaladják az USA és Mexikó gazdasága közöttit, tehát Mexikó északi és az USA déli régióját tekintve sem jött létre 2003 és 2015 között a σ -konvergencia.

5. ábra

Az egy főre jutó GDP szórása a 6 mexikói, 4 amerikai és a 10 tagállamban összesen (USD)²⁰

A népesség nagyságából eredő eltéréseket viszont kiszűri az egy főre jutó GDP szórása (5. ábra). Az amerikai tagállamok szórása 4800 és 9600 dollár között mozgott 2003–2015-ben, míg a mexikói GDP/fő-re vonatkozó egyes adatok átlagosan 3300–4800 dollárral térnek el a mexikói tagállamokétól.

Az egy főre jutó GDP szórásának a logaritmusa alapján arra lehet következtetni, hogy az egyes szórásokra lassú növekedés jellemző, továbbá az USA-4-é egyre inkább az összes államéhoz közelít az utóbbi években, míg a Mex-6-étól egyre távolodik. A szórások nem csökkennek, így nem érvényesül a σ -konvergencia.

Összehasonlítva a határ menti amerikai és mexikói tagállamok GDP-jének és egy főre jutó GDP-jének a szórását, belátható, hogy a köztük levő eltérés 2003-tól 2009-ig lassan növekedett, 2010-ben volt a legalacsonyabb a különbségük, majd 2011-től újra távolodni kezdtek egymástól. Ezek alapján kijelenthető, hogy az USA-4 és a Mex-6 jövedelemszintje nem konvergál egymáshoz, hiszen a mutatók szórásainak és logaritmusainak az értéke folyamatosan növekszik, tehát nem jön létre a σ -konvergencia a tíz államalkotta régióban.

Következtetések

Az elemzés módszertana a β - és a σ -konvergencia vizsgálatára épül, amely a Világbank és az OECD statisztikai adatait veszi alapul. Az egyes gazdasági mutatók közti eltérések változását, illetve a szórásuk alakulását vizsgálja a tanulmány Mexikóra és az USA-ra, illetve Mexikó hat északi és az USA négy déli tagállamára vonatkozóan.

Az országok közötti jövedelmi mutatók tekintetében a konvergenciavizsgálat bebizonyította, hogy a legtöbb esetben Mexikó és az USA között nem jön létre β -konvergencia, tehát az a feltételes konvergencia alapján felállított előfeltevés, miszerint Mexikó fejletlen, a vizsgált időszak kezdetén alacsonyabb jövedelemmel rendelkező országgént gyorsabb növekedésre képes, téves. Ezt támasztja alá az egy főre jutó GDP és GNI, valamint azok éves változása, mivel a NAFTA-évek több mint felében az USA magasabb egy főre jutó növekedési rátával rendelkezik, mint Mexikó. Habár az infláció kapcsán elismerhető a β -konvergencia létrejötte, vagyis e tekintetben helyes volt az előfeltevés, azonban ennek okát elsősorban a tequilaválság okozta kezdeti óriási eltérések jelentették, amelyek azonban az évek során lecsökkentek, mivel többnyire stabilizálódott a peso árfolyama. A két ország szórásainak, azaz a σ -konvergencia vizsgálata sem bizonyítja, hogy Mexikó jelentős mértékben felzárkózott volna 1994 és 2016 között, mivel a szórások és azok logaritmusa növekedett a NAFTA-évek folyamán.

A tagállamok közötti konvergencia vizsgálatának eredményeként megállapítható, hogy a Mexikó északi és az USA déli tagállamai esetén a β -konvergenciára vonatkozó vizsgálódás nem járt kielégítő eredménnyel, hiszen az sem az egyes érintett tagállamok, sem külön a Mex-6-ra és külön az USA-4-re nézve nem mutatták ki a β -konvergenciát, ahogy a tíz tagállam összességére sem jellemző az, hiszen nem csökkentek jelentősen a különbségek az egy főre eső mutatók terén. Ezért ki lehet jelenteni, hogy az érintett régióban jövedelmi divergencia jellemző. A tíz tagállam esetén a σ -konvergencia vizsgálata sem vezetett az elvárt eredményre, mivel a mutatók szórásai, illetve a szórások logaritmusa nem eredményezett csökkenő tendenciát a 2003–2015-ös időszakban.

A tanulmány során kapott és az empirikus irodalom eltérő módszerekkel számított eredményeinek az összevetésekor több hasonlóságot is felfedezhetünk, hiszen az egyes mutatók egyezőségén kívül – ahogy Easterly és szerzőtársai is megállapították²¹ –, a feltételes konvergenciát vizsgálatokor kiderült, hogy az adott országon belül divergenciához vezetett a kereskedelmi liberalizáció. Díaz-Bautista eredményeivel²² is megegyeznek a mieink, mivel a regionális konvergencia viszonylag alacsonynak mondható, ám jól látható, hogy a határ két oldalán fekvő régiók eltérő növekedési ütemmel rendelkeznek, hiszen a Mex-6 egy főre jutó GDP-átlaga magasabb volt, mint az országos mexikói, viszont az USA-4-é alacsonyabb volt, mint az országos

amerikai érték. Tehát az észak-mexikói régióra pozitív hatást fejt ki az USA földrajzi közelsége, míg az Egyesült Államok déli régiója esetén ennek az állításnak épp a fordítottja áll fenn.

Az eddig felsorolt eredményekből érzékelhető, hogy bár Mexikó gazdasági mutatói javultak az évek során, az ország növekedési üteme a legtöbb esetben mégsem haladja meg az USA-ét, így a feltételes konvergenciának azon esete következik be, amikor a gazdag ország (jelen esetben az USA) magasabb növekedési ütemmel rendelkezik, mint a szegény (Mexikó). A vizsgálat során kiderült, hogy sem a Mex-6-ra, sem az USA-4-re számított mutatók nem közelítenek egyértelműen egy saját állandósult állapothoz, ahogy a tíz tagállam összességében sem konvergál ahhoz, így az abszolút konvergencia nem jön létre az egyes régiók között.

Összességében kijelenthető, hogy bár a két ország kereskedelme a sokszorosára bővült a NAFTA ratifikálása óta, és a kereskedelmi liberalizáció jelentősen hozzájárul az egyes országok fejlődéséhez, a jövedelem tekintetében Mexikó mégsem tudott felzárkózni az USA-hoz, illetve nem sikerült meghaladnia annak növekedési ütemét. Bár (a követő ország) Mexikó földrajzilag az Egyesült Államok (vezető ország) közvetlen közelében helyezkedik el, 1994 óta mégsem sikerült megvalósítania a jövedelemkonvergenciát.

A vizsgálat önmagában nem ad ugyan lehetőséget olyan következtetések levonására, amelyek magyaráznák az

integráció ellenére (vagy épp azért) tapasztalható divergenciát, érdemes erre vonatkozóan problémafelvetésként feltevéseket megfogalmazni. Előfordulhat, hogy Mexikó csupán mennyiségi bővülésre, foglalkoztatásnövekedésre képes használni a NAFTA adta lehetőségeket, viszont azok termelékenységjavulást nem eredményeznek. Mindeközben az Egyesült Államok kifejezetten az innovatív iparágakra, illetve a technológiai fejlődésre épít. Mexikó meg tudja szerezni magának az összeszerelő üzemeket és a feldolgozóipari kapacitásokat, ám az USA úgy képes versenyképes gazdaság és világgazdasági nagyhatalom maradni, hogy a termelékenység javulásával folyamatosan ellentételezi a helyi magas abszolút bérszínvonalat.

Mi történt tehát az integráció (NAFTA) keretében Mexikó és az USA között? Egyrészt az iparágak földrajzi átrendeződésével bekövetkezett a várt hatékonyságjavulás, másrészt viszont ennek eredményeképpen Mexikóba vándoroltak a vállalatok által integrált értékláncokból az alacsony hozzáadott értékű tevékenységek (pl. autóösszeszerelés, acélgyártás stb.), míg az USA-ban maradtak és ott koncentrálódnak a magas hozzáadott értékű tevékenységek (pl. K+F, termékfejlesztés, értékesítés, marketing), sőt maga a felvevőpiac jelentős része is.²³ Ez magyarázat lehet arra, hogy a költséghatékonyabb nemzetközi munkamegosztás ellenére Mexikó miért nem képes felzárkózni az USA-hoz, sőt jövedelemszintben inkább lemarad attól.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a NAFTA 2018. októberi módosításai (NAFTA 2.0)²⁴ inkább az Egyesült Államokat hozzák kedvező helyzetbe. Igaz, hogy az acéltermékekre kivetett amerikai vámok alól mentesül Mexikó, ám a számára érzékenyebb kérdésben – az új gépjárművek előállítására kapcsán – az egyezmény megnövelte a termék vámmentességéhez szükséges hazai hozzáadott értékre vonatkozó minimumelvárást. Ez pedig azt jelenti, hogy elvileg szűkíti a Mexikóban gyártott és az USA-ban vámmentesen értékesíthető gépjárművek körét, hiszen 62,5 helyett 75 százalékban kell NAFTA-országból származó alkatrészt tartalmaznia a járműnek ahhoz, hogy vámmentes státuszba kerüljön. Egy másik gépjárműkvóta pedig 2023-tól lényegében amerikai szintű minimálbért (16 dollár/óra) követel meg (a jármű hozzáadott értékének 40–45 százalékára). Ehhez kapcsolódóan viszont szociális dömpingre – azaz a munkavállalók jogának korlátozására – hivatkozva szankcionálhatja a kereskedelmet a partnerország.

Olyan változás viszont nem történt az egyezményben, amely Mexikót a magasabb hozzáadott értékű iparágakra specializálódás irányába tolná. A szellemi termékekről és a digitális kereskedelemről szóló új részek is inkább a fejlettebb USA-nak kedveznek inkább, és kevésbé Mexikónak. Így összességében a NAFTA 2.0-tól sem várható érdemi konvergenciahatás a jövedelmi szintekben.

Jegyzetek

- 1 Alan Woods: „A mexikói forradalom: a múlt, a jelen, és a jövő”. *Latin-Amerika Társaság*, <http://www.latin-amerika.hu/index.php/elemezsek-uj/tortenelem/543-a-mexikoi-forradalom-a-mult-a-jelen-es-a-joev>, 2011. január 7.
- 2 Forrás: *Maps of World*, www.mapsofworld.com.
- 3 Palánkai Tibor, Benczes István, Kengyel Ákos, Kutasi Gábor és Nagy Sándor Gyula: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011.
- 4 Halmai Péter: *Krisis és növekedés az Európai Unióban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2014.
- 5 Uo.; Robert M. Solow: „A Contribution to the Theory of Economic Growth”. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70. No. 1. (1956). 65–94. o.; Trevor W. Swan: „Economic Growth and Capital Accumulation”. *Economic Record*, Vol. 32. No. 2. (1956).
- 6 Halmai: i. m. 13–20. o.; Paul M. Romer: „Increasing Returns and Long-Run Growth”. *Journal of Political Economy*, Vol. 94. No. 5. (1986). 1002–1037. o.; Robert Barro – Xavier Sala-i-Martin: „Convergence”. *Journal of Political Economy*, Vol. 100. No. 2. (1992). 223–251. o.
- 7 Halmai: i. m.; Nazrul Islam: „Growth Empirics: A Panel Data Approach”. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 110. No. 4. (1995). 1127–1170. o.
- 8 Nicholas Gregory Mankiw, David Romer és David N. Weil: „A Contribution to the Empirics of Economic Growth.” *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107. No. 2. (1992). 407–437. o.
- 9 Benczes István: „Az euróövezet válságrendezése a liberális kormányköziség elméletének értelmezésében”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 65. No. 9. (2018). 923–948. o.
- 10 Elekes Andrea – Halmai Péter: „Az új tagállamok növekedési modellje: Kihívások és kilátások”. *Külgazdaság*, Vol. 57. No. 7–8. (2013). 32–36. o.

- 11 William Easterly, Norbert Fiess, Daniel Lederman, Norman V. Loayza és Patricio Meller: „NAFTA and Convergence in North America: High Expectations, Big Events, Little Time”. *Economía*, Vol. 4. No. 1. (2003). 1–53. o.
- 12 Alejandro Díaz-Bautista: „Economic Integration, Regional Convergence and Growth in North America”. *Análisis Económico*, Vol. 23. No. 54. (2008). 31–51. o.
- 13 Robert A. Blecker: „The Mexican and U.S. Economies After Twenty Years of NAFTA”. *International Journal of Political Economy*, Vol. 43. No. 2. (2014). 5–26. o.
- 14 „Indicators”. *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator>. Letöltés ideje: 2017. szeptember 10.
- 15 „Regional Demography”. *OECD. Stat*, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REGION_DEMOGR#. Letöltés ideje: 2017. szeptember 23.
- 16 Kertész Krisztián: „A nemzetgazdasági és a regionális konvergencia mérése az EU-ban”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 61. No. 12. (2014). 1447–1462. o.
- 17 Forrás: a Világbank vonatkozó adatai. data.worldbank.org.
- 18 Forrás: a Világbank vonatkozó adatai. data.worldbank.org.
- 19 Forrás: a Világbank vonatkozó adatai. data.worldbank.org.
- 20 Forrás: saját számítás OECD-adatokból.
- 21 Easterly *et. al.*: i. m.
- 22 Díaz-Bautista: i. m.
- 23 Bővebben lásd: mosolygörbe modell: Richard E. Baldwin – Simon J. Evenett: „Value Creation and Trade in 21st Century Manufacturing: What Policies for UK Manufacturing?”. In: *The UK in a Global World. How Can the UK Focus on Steps in Global Value Chains that Really Add Value?* (szerk. David Greenaway). London: London Centre for Economic Policy Research, 2012.
- 24 „United States–Mexico–Canada Agreement”. *Office of the United States Trade Representative*, <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement>. Letöltés ideje: 2018. szeptember 20. Lényegre törő összefoglaló: Jen Kirby: „USMCA, Trump’s New NAFTA Deal, Explained in 500 Words”. *Vox*, <https://www.vox.com/2018/10/3/17930092/usmca-nafta-trump-trade-deal-explained>, 2018. október 3.

Visegrádi vasútpolitikák. Együttműködés vagy verseny?

Tóth Bálint László

A cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák vasútpályák az eltérő műszaki paraméterek és vállalati struktúrák miatt nem alkotnak egységes kötöttpályás rendszert, ugyanakkor a fejlesztések tekintetében hasonló a múltjuk és a várható jövőjük. A négyoldalú közlekedési együttműködés a regionális politikaformálás fontos területe lett. A V4 törekvései elősegítik a kelet-közép-európai vasúthálózat egységesülését, a megfelelő vonalsűrűségű észak–déli összeköttetések hiánya azonban azt mutatja, hogy a kelet–nyugati tehervasúti szolgáltatások támogatása nagyobb prioritást élvez, mint az egységes visegrádi vasúti térség létrehozása. A V4-ek stratégiai céljai sem mindig fedik egymást, és a kelet–nyugati szállítások piacán sok tekintetben egymás versenytársai lettek. Az Ázsia és Európa közti vasúti forgalom élénkülése azonban az egész régió számára gazdasági előnyökkel jár.

As far as certain technical parameters and corporate structures are considered, the Czech, the Hungarian, the Polish, and the Slovakian railway lines do not form an integrated network. However, the Visegrad Countries have gone through similar railway development procedures and they share analogous visions. The quadripartite transport cooperation has become an important area of regional policy-making. The four governments' endeavors might contribute to the building up of an interconnected railroad network, the lack of sufficient north–south routes, however, demonstrates that the main scope of the V4 states is to exploit better the Eurasian freight business opportunities. Such ambitions have not only pulled these countries together, but also have given rise to growing competition among them. Nevertheless, the increasing Asia–Europe rail traffic is economically beneficial for the entire Visegrad Region.

* * *

Az Európán belüli központi elhelyezkedésük miatt a visegrádi államok számos közös stratégiai, gazdasági, kulturális és történelmi adottsággal rendelkeznek, ami szilárd alapot biztosít számukra a közös érdekeken alapuló, együttes közlekedéshálózati fejlesztésekhez. A hasonló jellemzők miatt azt feltételezhetnénk, hogy a négy kelet-közép-európai ország kötöttpályás hálózatai integrált vasúti rendszert alkotnak, azaz létezik egy

úgynevezett „visegrádi vasúti térség”. A hivatalos egyetértési nyilatkozatok, a V4-es elnökségi programok, a szakértői értekezleti jegyzőkönyvek, a panelbeszélések, az európai uniós dokumentumok, valamint a statisztikai adatok elemzése során azonban nem sikerült megfelelő bizonyítékot találni a homogén visegrádi vasúti térség meglétére. A cseh, a lengyel, a magyar, valamint a szlovák kormány vasútpolitikai együttműködésének jelen-

leg még nem elsődleges célja, hogy egy műszakilag és a forgalomszabályozás jellegét tekintve egységes kötőtpályás közlekedési régió jöjjön létre Európa közepén. A nemzetközi vasútpolitikák kapcsán a visegrádiak mégis sokszor közös álláspontot képviselnek, mert a transzeurópai folyosók rendszerébe integrált vasúthálózataik hasonló fejlesztéspolitikai, gazdasági és diplomáciai kihívások elé állítják őket.

Mind a négy állam az Európai Unió regionális fejlesztési politikáinak a nettó kedvezményezettje, tehát a strukturális alapok és az egyéb pénzügyi mechanizmusok által finanszírozott infrastruktúra-fejlesztési projektek koordinálásában nélkülözhetetlen a kormány- vagy vállalkozói együttműködés a térségben. A nemzetközi szállítások és a külföldi működő tőke bevonása ugyanakkor sokszor fokozódó piaci versenyt generál a négy ország között. A jelen tanulmány átfogó képet kíván nyújtani a Visegrádi Csoport EU-csatlakozása óta megfigyelhető legjellemzőbb cseh, lengyel, magyar és szlovák vasútpolitikai irányvonalakról. A felsorakoztatott adatok és következtetések pedig a közlekedési folyosók metszéspontjában található régió közlekedésfejlesztési igényeinek a jobb megértését hivatottak szolgálni.

A V4-államok közötti vasúti kapcsolatok történeti áttekintése

Kelet-Közép-Európa (KKE)² vasúthálózata máig magán viseli az Osztrák–Magyar Monarchia hajdani közlekedési rendszerének egyes jellemvonásait, hiszen a régió kötőtpályás infrastruktúráit a 19. század második felében egységes tervek szerint kezdték kiépíteni. Prága, Bécs és Budapest a balti, valamint az adriai kikötőkhöz vezető kereskedelmi útvonalak kiemelt forgalmi csomópontjává vált. Pozsony fontos belföldi közlekedésszervezési szerephez jutott, míg az osztrák–magyar, az orosz és a német birodalom ölelésében elhelyezkedő Varsó a nemzetközi szállítások stratégiai jelentőségű állomása lett.³ Így alakult ki a régióra máig jellemző, viszonylag sűrű közlekedéshálózat. Az első világháborút követően a Kárpát-medence belsejében meghúzott államhatárok új kereteket adtak a vasúti infrastruktúrák további fejlődésének. Ausztria–Magyarország szétválása után az utódállamok államosították a frissen megrajzolt országhatáraikon belül maradt vasútvonalakat.⁴

A hidegháború idején (1947–1990) a csehszlovák, a magyar és a lengyel szocialista tervutasításos politikai–gazdasági rendszerben elsősorban a Szovjetunióval összeköttetést teremtő vasútfejlesztésekre volt igény, míg a nyugat-európai országok felé történő közlekedést és szállítást biztosító vasútvonalak szerepe másodlagossá vált. A világháborúk során súlyosan károsodott vasúti infrastruktúrákat már Moszkva érdekei szerint építették

1. ábra
 Ausztria–Magyarország vasúti térképe (1913)⁵

újjá. Az egykori monarchiabeli vasúti összeköttetések nagy része sokat veszített a jelentőségéből, miközben a nagy forgalmat lebonyolító vasútvonalak többsége a Szovjetunió irányába vezetett.⁶

A vasfüggöny leomlása után a visegrádi térség valamennyi főbb közlekedési útvonalát az Európai Közösségek és a keleti-európai országok közötti áruforgalmazási folyosók igényei szerint, egy kelet–nyugati tengely mentén fejlesztették tovább. Következésképpen egy, a főbb páneurópai közlekedési folyosókkal összeköttetésben álló, sűrű vasúthálózat épült ki a régióban. Az elmúlt 100–150 év során az imént felsorolt három *a priori* tényező szolgált a visegrádi országok⁷ vasútpolitikáinak a háttéréül, és az említett adottságok mindmáig hatással vannak az ágazat fejlődésére.

Strukturális változások a V4-országok vasúti közlekedésében

A nyugat-európai trendekkel ellentétben, a vasúti közlekedés a visegrádi térség valamennyi országában háttérbe szorult. 1989 és 2004 között a távolsági vasúti személyszállítás Csehországban 36, Magyarországon 26, Lengyelországban pedig 54 százalékkal esett vissza, elsősorban a működési–üzemeltetési nehézségek mediatisáltsága, valamint a megváltozott utazási szokások miatt. A vasúti személyszállítási szolgáltatások piacán a Szlovák Köztársaságban 66, Lengyelországban 51, míg a Cseh Köztársaságban 48 százalékos csökkenés volt tapasztalható az 1990 és 2006 közötti időszakban.

Magyarországon 41 százalékos visszaesés mutatkozott 1970 és 2006 között.⁸

A Visegrádi Csoportot 1990-ben létrehozó országok vasútipara központosított, a nemzeti vasúttársaságuk pedig rugalmatlan volt, így nem tudtak átfogó strukturális reformokkal, gyorsan reagálni az ágazatban jelentkező új kihívásokra.⁹ Az 1990-es években Budapest, Pozsony, Prága és Varsó alacsony technológiai hatékonysági szinten működtette a nemzeti vasúttársaságát: azoknak a műszaki–infrastrukturális adottságokat figyelembe vevő vállalati töketermelékenységi mutatói nem érték el a nyugat-európai átlagot.¹⁰ A térségbeli kormányoknak

az EU-csatlakozásig nem sikerült hatékonyan fejleszteniük a kötöttpályás infrastruktúrákat és az állami gördülőállományt, így a vállalatok gazdasági teljesítményeinek a javulása is elmaradt. Az utasok számának növelése, a határokon átnyúló együttműködés fellendítése, a gazdaságok megnyitása, valamint az új kereskedelmi partnerek térségbe csábítása és a bevételnövelés érdekében valamennyi visegrádi országban igény mutatkozott a vasúti infrastruktúrák modernizálására.

A 2004-ben csatlakozott EU-tagállamok közül a Cseh Köztársaság, Magyarország és Lengyelország rendelkezett

1. táblázat

A villamosított vasútvonalak hossza a V4-országokban (km)¹¹

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Csehország	3.078	3.153	3.210	3.208,0	3.217	3.216,0	3.216	3.237	3.236
Lengyelország	11.924	11.956	11.916	11.880,0	11.920	11.868,0	11.830	11.865	11.874
Magyarország	2.738	2.792	2.929	2.981,5	2.982	2.968,6	3.014	2.963	3.018
Szlovákia	1.577	1.577	1.578	1.578,0	1.586	1.586,0	1.586	1.587	1.587

2. táblázat

Teljes éves vasúti személyszállítás (millió utaskilométer)¹²

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Csehország	6.472	6.559	7.669	7.196	7.512	7.644	8.125	8.738	9.403
Lengyelország	18.128	17.485	17.633	17.674	16.659	15.885	17.240	19.067	20.215
Magyarország	8.004	7.653	7.763	7.769	7.806	7.710	bizalmas	bizalmas	bizalmas
Szlovákia	2.264	2.309	2.431	2.459	2.485	2.583	3.411	3.484	3.754

a legkiterjedtebb vasúthálózattal: az új tagok vasútvonalainak 79 százaléka a területükön haladt.¹³ Műszaki szempontból azonban a visegrádi vasúti rendszer nem tekinthető homogénnek. Csehország 9.564 km hosszú vasúthálózatának 33,8 százaléka villamosított. Lengyelország 19.132 km-nyi vasútvonallal rendelkezik, 62 százalékban villamosított pályákkal, míg Magyarország 7.811, Szlovákia pedig 3.206 km-es vasútvonalat üzemeltet, 38,6, illetve 49,5 százalékos villamosítási szinttel.¹⁴ A négy állam eltérő vasút-villamosítási rendszereket használ. Hazánkban az 50 Hz/25 kV-os váltakozó feszültségű tápellátás a jellemző, míg a lengyel vasúti áramellátó rendszerben a 3 kV-os egyenfeszültség dominál, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában pedig vegyes villamosítási szisztémákat találunk.¹⁵

A normál és a széles nyomtávú¹⁶ vasúti rendszerekkel való ellátottság tekintetében szintén eltérő képet mutat a négy ország.¹⁷ A Kelet-Közép-Európa-szerte újonnan létesült üzleti központok, gyárak, ipari területek, illetve logisztikai telephelyek számára létfontosságú volt, hogy azok megfelelő közlekedési létesítmények közelében helyezkedjenek el. A kiterjedt, ám műszakilag viszonylag elavult V4-es vasúti infrastruktúrák időszerűvé vált korszerűsítése külföldi befektetőket vonzott a térségbe az 1990-es

évek folyamán. Az Európai Unió huszonöt tagúvá bővülése 2004-ben újabb lendületet adott a kelet–nyugati gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlődésének.¹⁸

Míg az elmúlt tíz év során az Európai Unión belüli teljes árufuvarozás 17–18 százaléka zajlott vasúti síneken, a visegrádi államok szállítmányozási rendszereiben legalább 30 százalék körüli részesedéssel képviseltették magukat a kötöttpályás szolgáltatások. A V4-es térségben 2016-ban Szlovákia vezetett a vasút árufuvarozási kihasználtsága tekintetében, mivel a szállítmányozásai 34,5 százaléka a kötöttpályás rendszereken keresztül történt, bár az elmúlt években az arány folyamatosan csökkent. Prága 2005-ben 31,5 százalékos vasúti részesedést könyvelt el az országos árufuvarozásban, egy évtizeddel később azonban ez az arány 26,4 százalékra csökkent. Varsóban is jelentős visszaesést tapasztaltak e területen: 2005–2006-ban a vasúti ágazat modális jelenléte az országos teherfuvarozásban 37 százalék volt, 2016-ban azonban 25 százalék alatt teljesítettek a kötöttpályás expedíciós szolgáltatások. A három országtól eltérően, a magyar teherszállítás vasúti részesedése nem követett egyértelműen lineáris tendenciát: 2006 és 2014 között a tehervasúti szolgáltatások közlekedéságazati aránya 28-ról 24,1 százalékra csökkent, de azóta ez a szám folyamatosan nőtt.¹⁹

3. táblázat

A konténeres és a csereszekrényes vasúti árufuvarozás éves volumene (1.000 tonna)²⁰

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Cseh-ország	6.060	5.410	6.589	7.321	7.852	8.793	9.165	10.212	10.804	10.284
Lengyel-ország	4.679	3.232	4.403	5.760	7.970	8.510	9.060	9.504	11.718	14.073
Magyar-ország	3.882	4.132	5.010	4.557	3.360	4.757	4.016	5.816	5.907	5.157
Szlovákia	2.280	1.985	2.779	2.243	-	2.018	1.864	4.709	4.955	4.516

Az elmúlt két és fél évtizedben a vi-segrádi államokban mélyreható gazda-sági liberalizáció és politikai átalakulás zajlott az euroatlanti szervezetekbe való belépésük érdekében. A négy ország uniós csatlakozását követően a vasúttal kapcsolatos reformok és jogalkotási intézkedések a közösségi minták szerint valósultak meg, a négy vasútfejlesztési modell között ugyanakkor szervezeti különbségeket találhatunk. Prága a vegyes struktúrájú, intézményi szétválasztási formát követte, amelyben különálló, de erős monetáris és üzemeltetési kapcsolatokkal rendelkező vasúttársaságok működtetik

a pályahálózatot és a vasúti forgalmat.²¹ A cseh vasúti üzletág vertikális szerkezetátalakítása 1994-ben vette kezdetét, az állami tulajdonú társaság pénzügyi értelemben vett függetlenségének a kialakításával. A folyamat 2003-ban a jogilag önálló társaságok létrehozásával folytatódott.²² 2002-ben alakult meg a cseh vasúti pályahálózat-üzemeltető, az SŽDC (*Správa železniční dopravní cesty*), amely szerződések komplex rendszerén keresztül kapcsolódik a fő állami vasúti szolgáltatóhoz, a Cseh Vasutakhoz (*České dráhy, ČD*).²³

4. táblázat

A V4-országokban működő vasúttársaságok számának alakulása²⁴

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Cseh-ország	20	23	24	24	28	30	32	34	43	47
Lengyel-ország	39	43	47	48	57	58	69	69	72	75
Magyar-ország	2	2	2	16	-	47	52	52	52	52
Szlovákia	9	12	15	16	14	14	17	16	16	16

A lengyelországi állami vasút-üzemeltetés vertikális szerkezetátalakítása 2001-ben kezdődött, a Lengyel Államvasutak (*Polskie Koleje Państwowe*, PKP) gazdasági, majd jogi függetlenedésével. Napjainkban a *PKP Polskie Linie Kolejowe* felelős a normál nyomközű vasúti pályák üzemeltetéséért és karbantartásáért. A kötöttpályás személyszállítást a *PKP Intercity* és a *PKP Szybka Kolej Miejska* nevű leányvállalat mellett a cégcsoportból 2009-ben kivált – és a regionális önkormányzatok fenntartása alá vont – *Przewozy Regionalne (Polregio)* bonyolítja le. Az általános teherszállításért a *PKP Cargo*, míg a széles nyomtávolságú fémkohászati iparvágányon haladó áruforgalomért a *PKP Linia Hutnicza Szerokotorowa* felel.²⁵

A Szlovák Köztársaságban 1994-től vált önállóan gazdálkodó vállalattá az állami vasúttársaság, amelyet 2002-ben kezdtek jogilag különálló entitásokra bontani.²⁶ A szlovák vasúti hálózat két nemzeti vállalat tulajdonában van. A pályahálózat üzemeltetése a *ŽSR (Železnice Slovenskej republiky)* feladata, a személyszállítást a *ŽSSK (Železničná spoločnosť Slovensko)* végzi, a *ŽSSK Cargo* pedig árufuvarozási szolgáltatásokat nyújt.²⁷ A magyar vasút-üzemeltetési rendszer vertikális szerkezetátalakítása 2003-ban kezdődött, az állami tulajdonú Magyar Államvasutak önálló gazdasági szervezetté alakításával, amit a jogilag elkülönülő, eltérő feladatkörökért felelős vasúttársaságoknak a MÁV-csoporton belüli létrehozása követett 2004–2005-ben. A MÁV-csoport és a regionális, főként nemzetközi vasúti

szolgáltatásokat nyújtó – szintén vertikálisan integrált – Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút (GYSEV) kölcsönösen hozzáférést biztosít egymás pályahálózatához.²⁸

A visegrádi vasúti együttműködés intézményi keretei

Az uniós vasútpolitikai érdekegyeztetés céljából a visegrádi kormányok bevezették a rendszeres és az *ad hoc* szakminiszteri konferenciákat, szakértői csoportüléseket.²⁹ A közlekedési ügyekért felelős miniszterei 2004-ben kijelentették, hogy a továbbiakban kölcsönösen segítik egymást a vasúti közlekedés európai szintű átjárhatóságának a fokozatos megteremtésében, a teherszerelvények határátlépési procedúráinak a felgyorsításában, valamint az Európai Bizottság vasúti joganyagának a kodifikálását megelőző vitafolyamatokban. A V4-ek az integrált európai vasúti térség létrehozását célzó uniós irányelvek elfogadását megelőzően helyezkedtek először közös álláspontra a közösségi vasútpolitikákat illetően: a négy ország szakemberei úgy vélték, hogy a gazdaságilag viszonylag gyenge államok versenyhátrányból indulnak a kötöttpályás árufuvarozási szolgáltatások piacának 2007. januári megnyitásakor, ezért az átmeneti időszak elnyújtása mellett érveltek.³⁰

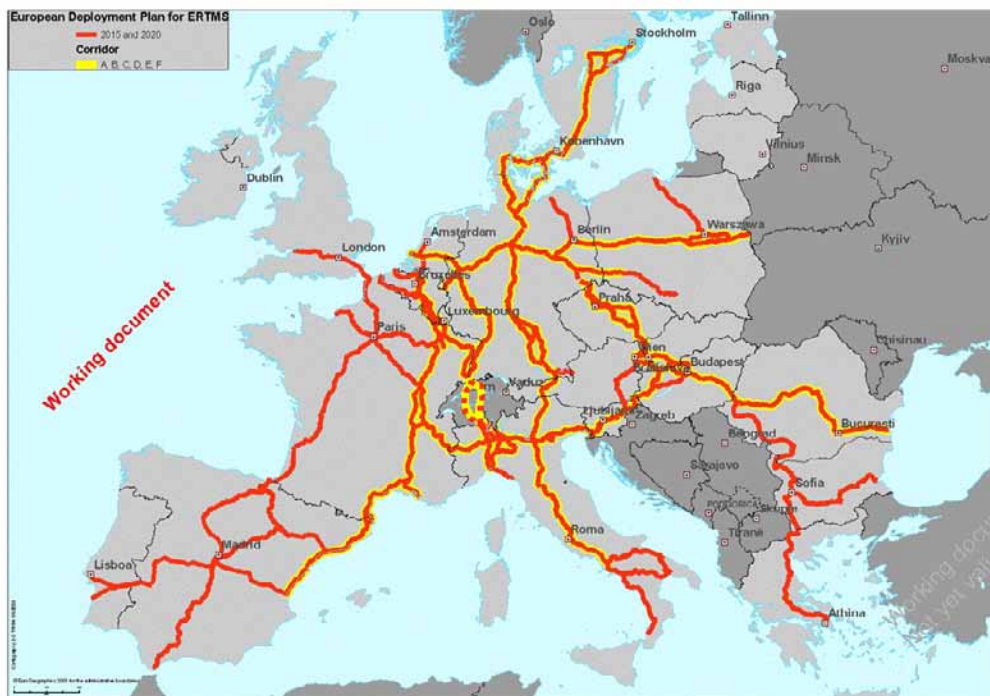
A pályahálózat-üzemeltetéssel és kapacitáselosztással foglalkozó kelet-közép-európai vasúti társaságok rendre csatlakoztak a *RailNetEurope*-hoz, amely az európai üzleti tevékenységek

koordinálásában nyújt segítséget a vasúti vállalkozások számára.³¹ Az EU strukturális alapjainak nettó kedvezményezettjeként Budapest, Pozsony, Prága és Varsó aktív szereplői a „Kohézió barátai” nevű uniós érdekcsoportnak, és a 2014–2020-as költségvetési időszakban sikerült elérniük, hogy a legmagasabb egy főre jutó közösségi támogatás a visegrádi országokba irányuljon. Az uniós kohéziós alapok segítségével lényegesen javultak a régió közösségi közlekedési szolgáltatásai: új járművek álltak forgalomba, korszerűsödtek a vasúti infrastruktúrák, új pályaszakaszokat adtak át. Az EU-s finanszírozási eszközök

által támogatott visegrádi infrastruktúra-fejlesztési stratégiák leginkább a műszakilag átjárható vasúti folyosók építési projektjeire összpontosítottak. A pályahálózatokon elkezdődött az egységes európai vonatbefolyásoló rendszer (*European Train Control System, ETCS*) második szintjének telepítése, és sorra újultak meg az elavult pályaszakaszok.³² A visegrádi kormányok felismerték, hogy a vasúti szolgáltatások versenyképességéhez elengedhetetlen a vonalak közötti átjárhatóság biztosítása és a szűk keresztmetszetek megszüntetése.³³

Valamennyi V4-ország részt vesz az Európai Bizottság, valamint az uniós

2. ábra
ERTMS-kiépítési terv (2009)³⁴

tagállamokban tevékenykedő vasútipari vállalatok és pályahálózat-üzemeltetők által 2005-ben indított együttműködésben, amelynek célja, hogy az EU főbb vasúti folyosóin egységesen alkalmazzák az európai vasúti közlekedésirányítási rendszert (*European Rail Traffic Management System*, ERTMS).³⁵ Az EU gazdasági, szociális és regionális kohéziós stratégiai pénzügyi, továbbá koordinációs segítséget nyújtottak, illetve nyújtanak a visegrádi térség vasúti műszaki és biztonsági előírásainak az összehangolását célzó kezdeményezésekhez.³⁶ A négy állam vezetése 2009-ben megállapodott a régió belüli ERTMS-telepítések fokozott támogatásáról.³⁷

A visegrádi térségen áthaladó európai maghálózati folyosókon öt-hat éven belül kiépülhet az egységes közlekedésirányítási rendszer. A balti–adriai korridor egyes lengyel és szlovák szakaszelemein már élesítették az ERTMS-t, a folyosó kelet-közép-európai részén pedig 2023-ig tervezik kiépíteni a rendszert. Hasonló céldátumok vonatkoznak a Rajna–Duna-, az északi-tengeri–balti, valamint a mediterrán korridorra. 2018-ban haladást értek el az ERTMS-rendszer telepítésében a keleti/kelet–mediterrán korridoron is. A V4-országok kormányai és vasúttársaságai szakmai kérdésekben az Európai Vasúti Ügynökségen (*European Railway Agency*, ERA) belül működő szakosodott szervek segítségével számíthatnak, amelyek tanácsadással támogatják az uniós vasúti joganyagok tagállami átültetését.³⁸

A V4-országokban bejegyzett számos vasúttársaság tagja a Nemzetközi

Vasútegyletnek (*Union Internationale des Chemins de fer*, UIC), amelyet 1922-ben hoztak létre a vasúti közlekedés – különös tekintettel a szabványosítás és az interoperabilitás – nemzetközi támogatása érdekében.³⁹ A Cseh Köztársaság, Magyarország, a Lengyel Köztársaság és a Szlovák Köztársaság emellett tagja a varsói székhelyű, posztszocialista, nemzetközi vasúti platformnak, a Vasutak Együttműködési Szervezetének (*Организация Сотрудничества Железных Дорог*, OSZZSD). A Varsói Szerződés egykori tagállamai által mindmáig életben tartott érdekegyeztetési fórumon a tagországok közlekedési ügyekért felelős miniszterei, a tagvasutak vezetői és a különféle szakértői bizottságok együtt dolgoznak a nemzetközi kötőtpályás és kombinált közlekedés fejlesztésén.⁴⁰ Hasonló földrajzi lefedettséggel működik a svájci bejegyzésű, de leginkább orosz dominanciájú, nem kereskedelmi célú nemzetközi szállítmányozási-közlekedési szervezet, a Transzszibériai Szállítások Koordinációs Tanácsa (*Координационный Совет по Транссибирским перевозкам*, TSZKT), amely a transzszibériai fővonalon folytatott árufuvarozási tevékenységek összehangolásában segíti a tagvasújtait.⁴¹

A cseh közlekedési minisztérium, a magyar Innovációs és Technológiai Minisztérium, a lengyel infrastrukturális és fejlesztési tárca, valamint a szlovák közlekedési, építésügyi és területfejlesztési minisztérium képviseli a V4-országokat a Nemzetközi Vasúti Fuvarozásügyi Államközi Szervezetben (*Organisation*

intergouvernementale pour les transports internationaux ferroviaires, OTIF). Az ötven tagállamot számláló OTIF a jogi és műszaki egységesítés, valamint a határon átmenő forgalom megkönnyítése révén biztosít együttműködési kereteket a nemzetközi vasúti közlekedés fejlesztéséhez.⁴¹

Általában elmondható, hogy ha egy állam két vagy több hasonló funkciójú szakosított regionális nemzetközi szervezethez is tartozik egyszerre, az nemcsak több pénzügyi kötelezettséggel (tagdíj), hanem fokozott diplomáciai és szervezésbeli kihívásokkal (csúcstalálkozók, többoldalú politikai döntéshozatal, eltérő eljárási rendek, dokumentáció stb.) is járhat. A részt vevő államok pedig könnyen a kapcsolatok szövevényes hálójában találják magukat, és mivel a regionális blokkok különböző időpontokban alakulnak meg, és eltérő lépésekben haladnak előre, a politikaformálás lineáris és következetes végigvitele is problematikusá válhat. Számos tanulmány szerint az átfedő csoporttagságok (*overlapping membership/multi-membership*) ahelyett, hogy erősítenék egymást, kölcsönösen gyengítik az államközi együttműködések adott régióon belüli potenciálját, hiszen a több tagság végső soron az egyes részes államok lojalitásának a megosztását is eredményezheti.⁴² Ugyanakkor az eleve heterogén trendeket követő európai integráció folyamatosan egyre differenciáltabbá válik, így a tagállami csoportosulások területi eloszlása is természetesen eltérő képet mutat.⁴³

A felsorolt szakosított nemzetközi vasúti szervezetek jelentős része szervezen (szervezetileg vagy funkcionálisan) kötődik az Európai Unióhoz, és eltérő, egymást kiegészítő – vagy csak részben befolyásoló – célokkal jöttek létre, valamint a részes felek jogi képviselői szervezetenként (államok, tagvasutak, szakértői csoportok) eltér. Mindezt kijelenthető, hogy a visegrádi államok esetében az egymást fedő vasúti szervezeti tagságok praktikus megfontolásból keletkeztek, és nem gyakorolnak egymásra negatív hatást, ugyanakkor a különböző szakterületek bevonásával hozzájárulnak az eurázsiai vasúti folyosók egységesüléséhez, sűrűsödéséhez és jobb átjárhatóságához.

Páneurópai közlekedési folyosók (a TEN–T- és az RFC-hálózat)

Az innovatív közlekedési technológiákkal felszerelt, kombinált fuvarozási megoldásokat nyújtó transzeurópai közlekedéshálózat (TEN–T) hozzájárul az Európai Unió belső piacának kohéziójához. A V4-államok az uniós csatlakozásuk óta szoros együttműködésben támogatják a TEN–T-rendszerek fejlesztését, hiszen azok megoldást kínálnak a forgalmi csomópontok szűk keresztmetszetei által jelentett kihívásokra, növelik a közlekedésbiztonságot és a szállítási sebességeket, fokozzák a piaci versenyt, továbbá az új beruházások révén hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez.⁴⁴

A Visegrádi Csoport 2009-től a nyugat-balkáni és a kelet-európai országok európai uniós integrációjának az elkötelezett

támogatója. A V4-kormányok közös nyilatkozata szerint a megbízható közúti, vasúti és energiahálózatok kiépítése elősegítheti a nyugat-balkáni és az európai posztszovjet térség uniós integrációját.⁴⁵ A visegrádiak egyetértettek abban, hogy a tagjelölti státuszú államokat gyors és megbízható közlekedési útvonalakkal kell az EU országaihoz kapcsolni, ezért intézkedési terveket javasoltak a TEN–T-hálózaton belüli nemzetközi árufuvarozási folyosók fejlesztésének a fokozása érdekében.⁴⁶ A V4-es közlekedési miniszterek 2010 novemberében azt hangsúlyozták, hogy nagyon fontos a régi és az új tagállamok között meglévő gazdasági és infrastrukturális fejlettségi szintbeli különbségek, valamint a földrajzi-stratégiai megfontolások figyelembevétele az Európai Unió TEN–T-beruházásainak a megtervezésekor.⁴⁷ A felek szerint annak érdekében, hogy földrajzi és gazdasági szempontból egyaránt kiegyensúlyozott közlekedéshálózat jöhessen létre az Unióban, a TEN–T-projektek meghatározásakor tiszteletben kell tartani a szubsidiaritás elvét, továbbá biztosítani kell a tagállamok elmaradottabb régióin belül a minőségi és biztonságos közúti, illetve vasúti összeköttetéseket.⁴⁸

A külföldi kereskedelmi partnerektől és piacoktól való függésük miatt a V4-országoknak korszerű és megbízható szállítási hálózatokra van szükségük. Mivel a régiót belülről is sűrű kereskedelmi kapcsolatok jellemzik, az érintett államoknak érdekükben áll a vasúti szolgáltatások gyorsaságának a növelését, az eljutási idők csökkentését, valamint a

megbízható járatpontosság elérését célzó beruházások támogatása.⁴⁹

Az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa által kiadott 913/2010. sz. rendelet a versenyképes európai vasúti árufuvarozási hálózat kiépítését tűzte ki célul. Kezdetben a rendszer öt, a fennálló pályaiüzemeltetési és piaci igényeknek megfelelő vasúti árufuvarozási folyosóval (RFC) rendelkezett a V4 térségében. Az RFC-k határokon átnyúló üzemeltetési struktúrái minisztériumokat, pályahálózat-működtető vállalatokat, vasútársaságokat és logisztikai központokat foglalnak magukban. Az RFC-hálózat a TEN–T-rendszeren kívüli útvonalakra is kiterjed.⁵⁰

A V4-es elnökségi programok között 2012-től kezdődően folyamatosan szerepelnek a térség nagysebességű vasúti építkezéseiről folytatott általános egyeztetések.⁵¹ A magyar és a lengyel miniszterelnök a 2016. februári kétoldalú tárgyaláson megállapodott a két ország közötti vasúti szolgáltatások minőségének a javításában és az egymáshoz eljutási idők csökkentésében.⁵² Mivel jelenleg Budapest és Varsó között nem létezik olyan közvetlen kötőpályás összeköttetés, amely a Cseh Köztársaság helyett a szlovákiai Tátra hegyláncai között haladna át – ami lényegesen lecsökkentené a távolságot és a menetidőket –, a lengyel és a magyar fővárost összekötő nagysebességű vasúti személyszállítási szolgáltatás a Budapest–Pozsony–Brno–Varsó útvonalon indulhat meg.⁵³ Az észak–déli kötőpályás közlekedési lehetőségek régióbeli fejletlenségét tükrözi, hogy jelenleg

a 625 km hosszú Budapest–Krakkó-útvonalon 9–10 órás átlagos menetidővel közlekednek a szerelvények, míg a csaknem azonos hosszúságú Budapest–Prága-viszonylatot (611 km) 6 óra alatt teljesítik a vonatok.⁵⁴

A V4-találkozókon 2014 óta különös figyelmet szentelnek a térség közlekedési hálózatán megfigyelhető szűk keresztmetszetek által okozott forgalmi fennakadások kezelésének. A 2014–2015-ös szlovák V4-elnökség alatt a határokon átnyúló vasúti forgalom megkönnyítését célzó korábbi V4-es megállapodások végrehajtása érdekében a kormányok egy magas szintű munkacsoport felállításával igyekeztek összehangolni és közösen irányítani az országaik közötti közlekedésszervezési politikákat.⁵⁵ A lengyelországi Kryniciában tartott 28. Gazdasági Fórumon a litván, lengyel, cseh, szlovák, ukrán és magyar közlekedési ügyekért felelős miniszter közös nyilatkozatot fogadott el a fontosabb kelet-közép-európai infrastruktúra-fejlesztési beruházásokról. A felek elhatározták, hogy a jövőben kiemelten kezelik a határokon áthaladó vasúti és közúti fővonalak fejlesztéseit.⁵⁶

A fentebb felsorakoztatott politikai megnyilvánulások és kezdeményezések ismeretében arra a következtetésre juthatunk, hogy az integrált kelet-közép-európai vasúti térség kiépítése valójában nem a V4-es vasúti együttműködés eredeti célja, az csupán a térségben megvalósuló nemzetközi vasútfejlesztési programok járulékos eredménye. A megbízható, kölcsönösen átjárható, illetve műszaki szempontból egységes vasútvonalak kiépítésére irányuló erőfeszítések összehangolása

nem pusztán erre a régióra jellemző, hanem általános európai uniós jelenség, amelynek a visegrádi térség országai épp úgy a részesei, mint az EU bármely más tagállama.

A viszály almája: harc az új „selyemutakért”

A visegrádi vasútpolitikákról kialakult kép árnyalása érdekében fontos említést tennünk azon centrifugális erőkről, amelyek megnehezítik az állandó, szerves és szoros cseh–lengyel–magyar–szlovák vasúti együttműködést. Amikor – éppen a közös tulajdonságaik következtében – nem érhetők el kölcsönösen előnyös megállapodások, a stratégiai céljaik megvalósítása érdekében a visegrádi kormányok egymással versengő politikai irányvonalakat fogalmazznak meg.⁵⁷ 1989 óta a V4-országok egymás versenytársai lettek a külföldi működő tőke bevonásában, s egyes gazdasági ágazatok tekintetében (acélgyártás, gépjárműipar, mezőgazdaság stb.), valamint a keleti–nyugati áruforgalmi piacokon konkurenssé váltak.⁵⁸ A kedvező földrajzi elhelyezkedésük miatt a főbb kelet-közép-európai vasútpályák az európai maghálózat és a szállítási piac meghatározó részeivé nőttek ki magukat. A visegrádi országok többsége nem rendelkezik tengeri kikötőkkel, így a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok pozitív alakulása szempontjából előnyös kihasználniuk a növekvő Ázsia–Európa-vasúti forgalom lehetőségeit, s ezért igyekeznek fejleszteni a kelet-ázsiai országok felé irányuló kötőpályás összeköttetéseiket.

A kínai vállalatok egyre fokozódó jelenléte, valamint a pekingi diplomácia „egy övezet egy út” kezdeményezése (*One Belt, One Road, OBOR*) szárazföldi áruforgalmi hídfőállások, azaz jelentős vasúti–közúti terminálok létrehozásához vezetett a térségben, amelyek könnyű eljutási lehetőséget biztosítanak a távolkeleti termékek számára a nyugat-európai célpontok felé. A 30–40 napos hajóutakkal szemben a vasúton szállított áru kevesebb mint a fele idő alatt teheti meg a Kína és Európa közti távolságot.⁵⁹ Ráadásul az ún. kötöttpályás „selyemutak” üzemeltetése a küldő és a fogadó államok mellett a tranzitországok számára is gazdaságilag előnyös befektetésnek bizonyul.

A lengyel, szlovák és magyar nyomtávú állomások kulcsszerepet játszanak a FÁK-országok széles nyomtávú pályahálózatai és az európai normál sínnyel rendelkező kötöttpályás rendszerek közötti vasúti teherforgalom lebonyolításában. Következésképpen a kelet–nyugati irányú interkontinentális szállítmányozásban rejlő gazdasági lehetőségek egymás versenytársaivá tették e három országot. A Belarusz–Oroszország–Kazahsztán-vonalon 2013 áprilisától közvetlen tehervasúti összeköttetés áll fenn a lengyelországi Łódź és a kínai Csengtu között. Ez a kapcsolat egyre vonzóbb szállítmányozási alternatívává teszi a lengyel vasúti pályahálózatot a szlovák vállalkozások számára, hiszen az az óceáni hajóutaknál lényegesen rövidebb, a légi teherszállításhoz pedig szignifikánsan nagyobb kapacitású és olcsóbb fuvarozási megoldást kínál. Továbbá az ország területén metszi

egymást az északi-tengeri–balti folyosó és a balti–adriai korridor.⁶⁰ A lengyel vasúti pályák nagy előnye még a szlovák vagy a magyar hálózatokkal szemben, hogy azok a feszült orosz–ukrán diplomáciai helyzet miatt az Orosz Vasutakkal (*Российские железные дороги, RZSD*) barátságtalan viszonyban álló Ukrán Vasutak (*Укрзалізниця/Ukrzaliznicja*) megkerülésével biztosítanak közvetlen eljutási lehetőséget a távolkeleti célpontok felé. Varsó ennek köszönhetően kiemelten kezeli a Belarusz felé tartó vasútvonalai fejlesztését.⁶¹

A szlovák ŽSSK Cargo teljes éves áruforgalmának a legnagyobb részét, 42,5 százalékát teszik ki az ukrán relációban megvalósuló tehervasúti szállítások. A kelet-szlovákiai áruátrakódó állomások és vasúti csomópontok – Matyóc/Maťovce, Kisdobra/Dobrá és Tiszacsernyő/Čierna nad Tisou – összeköttetést biztosítanak a széles és a normál nyomtávú pályahálózatok között. Pozsony vezető szerepet szeretne játszani az Oroszországból Ausztriába és Csehországba irányuló áruforgalomban, ezért a vasúti korridorok hazai szakaszainak a fejlesztésével igyekszik növelni a tranzitszállítmányok számát. A szlovák vasúthálózat napjainkra már az Oroszországból Ukrajnán keresztül nyugat-európai célpontok felé haladó kötöttpályás teherforgalom egyik legmeghatározóbb elemévé vált,⁶² ezért a mindenkori szlovák kormányok 2015 óta erőteljesen támogatják a Moszkva–Kijev–Pozsony–Bécs közti széles nyomtávú vasúti összeköttetés kiépítését, amely révén meg

lehetne spórolni az időigényes átrakási procedúrákat a szlovák–ukrán határon.⁶³

Magyarország az északi szomszédjánál diverzifikáltabb nemzetközi tehervasúti kapcsolatrendszerrel bír: a fekete-tengeri és az adriai kikötők irányába is biztosít összeköttetést, így a pályahasználati díjakból származó bevételek alakulása kevésbé függ az ukrán–orosz útvonalon végbemenő szállítások volumenétől.⁶⁴ A KGST-időkben kifejlesztett Záhony–Csap/Чон nemzetközi vasúti csomópont a szlovákiai nyomtávútváltó létesítmények legfőbb riválisának számít a FÁK-térség és a nyugat-európai országok közötti vasúti áruforgalomban. A túlnyomórészt síkvidéki magyar területeken keresztül kevesebb energiafelhasználással lehet a vontatást megoldani, mint a változatos domborzatú Szlovákiában, ezért 1989 előtt a magyar útvonal fejlesztését részesítette előnyben a Moszkva érdekeit tükröző nemzetközi közlekedéstervezés. Napjainkban azonban az RZSD döntően a szlovák vasúti infrastruktúrákat veszi igénybe a nyugat-európai szállítmányozásai során, ami visszaesést produkál a magyarországi kelet–nyugati tranzit áruforgalomban.⁶⁵

Szlovákia és Magyarország számára egyaránt kedvezőtlen, hogy az ukrán–orosz konfliktus miatt a Nyugat-Európa és a Távol-Kelet között zajló transzszibériai szállítások főbb útvonalai északabbra tolódtak. A kelet–nyugati interkontinentális tehervasúti szolgáltatások továbbra is fontos elemei a szlovák és a magyar vasúti tranzitforgalomnak: 2017 novemberétől heti rendszerességgel közlekedik

export irányvonal Budapest és Csangsa, illetve 2018 áprilisától – Szlovákia érintésével – Bécs és Csengtu között.⁶⁶

A lengyel–belorusz határon fekvő Małaszewicze/Breszt határállomás a Távol-Keletet Nyugat-Európával összekötő vasúti korridor legforgalmasabb európai nyomtávútváltó létesítménye. A terminál áteresztőképességének szűk keresztmetszete miatt azonban a szállítmányozók az utóbbi időben komoly forgalmi fennakadásokkal, várakozási időkkel szembesülnek. Ezt sokszor az európai gördülőállomány hiánya okozza, de a lengyel pályahálózaton zajló jelentős számú építkezés és vágányzár is nehézkessé teszi az áthaladást, ami átmenetileg versenyelőnybe hozhatja Szlovákiát és Magyarországot a kelet–nyugati vasúti szállítások piacán. Varsó azonban 2022-re megnégyszerezné a małaszewiczei létesítmény áteresztőképességét.⁶⁸ Ráadásul a térségben megjelent egy újabb versenytárs az Európa és a FÁK-országok közötti kötőtpályás szállítmányozás piacán: a Litvánia és Lengyelország közötti orosz exklávé, Kalinyingrád is rendelkezik nyomtávútváltó terminállal, amelynek érintésével 2018 májusától közlekednek rendszeresen (heti két alkalommal) járatok a kínai Csungking és a németországi Duisburg között.⁶⁹

Összegzésül

A cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák vasúti rendszerek a műszaki paraméterek és a vállalati struktúrák szempontjából eltérő adottságokkal rendelkeznek.

Mindazonáltal mindegyikük pályahálózata az európai kötőtpályás közlekedési rendszer szerves részét képezi, ezért azok a fejlesztések tekintetében hasonló múlttal és jövővel rendelkeznek (interoperabilitási és multimodális fejlesztések, jogharmonizáció, liberalizáció stb.). A visegrádiak közös érdeke a kelet-közép-európai vasúti infrastruktúrák fejlesztése, a négyoldalú közlekedési együttműködés ennek megfelelően a kormányközi politikaformálás fontos területévé nötte ki magát. A Visegrádi Csoport kormányai számítanak egymás segítségére az uniós érdekérvényesítési pozíciójuk megerősítésében. Budapest, Pozsony, Prága és Varsó – a közösségi irányelveknek megfelelően – a régió vasúthálózatának a vonzerejét összehangolt és intermodális fejlesztésekkel tervezi növelni. A négy állam az EU strukturális alapjainak a nettó kedvezményezettjeként együttműködésre kényszerül a brüsszeli mechanizmusok által finanszírozott infrastruktúra-fejlesztési projektek prioritásainak a meghatározásában.

A visegrádi országok stratégiai céljai ugyanakkor nem mindig fedik egymást, és a kelet–nyugati szállítások piacán a négy gazdaság sok tekintetben egymás versenytársává vált. Mindazonáltal az Ázsia és Európa között egyre élénkülő vasúti forgalom a gazdasági növekedés szempontjából az egész régió számára előnyös. A vasútpolitikák kapcsán a visegrádiak a legtöbb esetben közös álláspontot képviselnek, mert a páneurópai folyosók rendszerébe integrált vasúthálózataik hasonló fejlesztéspolitikai,

gazdasági és diplomáciai kihívások elé állítják őket. Budapest, Pozsony, Prága és Varsó törekvései a kötőtpályás közlekedési útvonalak kiépítésére és a meglévő vonalak korszerűsítésére kétségtelenül elősegítik a kelet-közép-európai vasúthálózat műszaki és közlekedésirányítási értelemben vett egységesülését. A megfelelő vonalsűrűségű és minőségű észak–déli vasúti összeköttetések térségbeli hiánya azonban azt mutatja, hogy a V4-es vezetők elsőként a kelet–nyugati eurázsiai tehervasúti szolgáltatások piacán szándékoznak előnyösebb pozíciókat szerezni az országuk és a vasúttársaságaik számára, s az egységes, minden eljutási igényt kielégítő visegrádi vasúti térség létrehozása egyelőre még csak másodlagos célként jelenik meg a regionális kormányközi politikákban.

Jegyzetek

- 1 A szövegben felsorakoztatott megállapítások a szerző saját következtetései, azok nem tekinthetők a MÁV Zrt. hivatalos álláspontjának. A kutatás az EFOP-3.6.3.-VEKOP-16-2017-00007 program támogatásával valósult meg.
- 2 A tanulmányban a Kelet-Közép-Európa kifejezést az Európai Bizottság logikáját követve alkalmazom, amely a következő országokat sorolja oda: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia. European Commission: „Quarterly Report on European Electricity Markets”. *DG Energy. Market Observatory for Energy*, Vol. 5. No. 1. (2012). https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/qreem_2012_quarter1.pdf, 21. o.
- 3 Az 1840-es évektől Budapest vált a mai Szlovákia területét is magában foglaló

- egykori Magyar Királyság legfontosabb vasúti csomópontjává. Stefano Bianchini: *Eastern Europe and the Challenges of Modernity, 1800–2000*. Abingdon-on-Thames: Routledge, 2009. 2–9. o.
- 4 Peter M. Garber – Michael G. Spencer: *The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire – Lessons for Currency Reform*. Princeton: Princeton University Press, NJ: 1994. 3. o.
 - 5 „Eisenbahnkarte Österreich–Ungarn 1913”. *BahnMedien Bahnhistorische Publikationen, bahnmedien.at/new_2017-08-09/wp-content/uploads/2017/08/karte_gesamt_600px.jpg*. Letöltés ideje: 2018. október 10.
 - 6 Az 1989–1990-es rendszerváltás előtt Magyarországon és Csehszlovákiában is jelentős vasúti gépgyártás folyt, és a kifinomult technológiai *know-how*-val rendelkező két állam vasúti járművei a „keleti blokk” többi országában keresett importcikkékké váltak. Trevor Griffin: „Survey of Competitiveness of the EU Rail Supply Industry – Final Report. ITLR-T17297-003”. *Derby Interfleet Technology*, 2007. május 4. 64. o.; Ivan G. Savchuk: „Ukraine’s Window to the West: The Role of International Railway Connection in Transcarpathia (Zakarpattia)”. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 63. No. 2. (2014). 166. o.
 - 7 A tanulmányban a következő névvariációkkal utalok a Visegrádi Csoportra (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia): V4, visegrádi országok, visegrádi államok, valamint visegrádi térség.
 - 8 Moshe Givoni – David Banister: *Reinventing the Wheel – Planning the Rail Network to Meet Mobility Needs of the 21st Century*. Oxford: Transport Studies Unit, Oxford University Centre for the Environment, 2008. 4. o.
 - 9 Griffin: i. m. 79. o.
 - 10 Heike Wetzels: „European Railway Deregulation. The Influence of Regulatory and Environmental Conditions on Efficiency”. *Working Paper Series in Economics*, Vol. 86. (2008). 21. o.
 - 11 „Railway Transport – Length of Electrified Lines, by Type of Current”. *Eurostat*, ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/rail_if_electri. Letöltés ideje: 2018. október 10.
 - 12 „Railway Transport – Total Annual Passenger Transport”. *Eurostat*, appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rail_pa_total&lang=en. Letöltés ideje: 2018. október 10.
 - 13 A pályahálózat sűrűsége – az egy főre jutó vonatkilométerek tekintetében – az Európai Unión belül Csehországban az egyik legmagasabb, 120-121 km/1000 km². Lengyelországban 68, Magyarországon 82–83, míg Szlovákiában átlagosan 75 km vasúti pálya jut 1000 km²-re, szemben az EU-átlag 50 km/1000 km²-rel. *Energy, Transport and Environment Indicators. 2004 Edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2004. 78–79. o.; Steer Davies Gleave: „Study on the Cost and Contribution of the Rail Sector – Final Report”. *European Commission*, <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/modes/rail/studies/doc/2015-09-study-on-the-cost-and-contribution-of-the-rail-sector.pdf>, 2015. szeptember. 21. o.
 - 14 „Railway Transport – Length of Lines”. *Eurostat*, ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/ttr00003. Letöltés ideje: 2018. október 10.; „Railway Transport – Length of Electrified Lines...”.
 - 15 Csehország déli vasúti rendszere (1381 km) 50 Hz/25 kV-os, míg az északi régiók pályahálózata (1817 km) 3 kV DC feszültség szerint villamosított. Hasonlóképpen Szlovákia délnyugati részére az 50 Hz/25 kV-os váltakozó áramú hálózat a jellemző (761 km), az északkeleti zónát pedig 3 kV-os egyenáramú vezetékek fedik le (778 km). „Railway Transport – Length of Electrified Lines...”.
 - 16 A tanulmányban széles nyomtávú vasútpályák alatt azon kötőpályás rendszereket értjük, amelyekben adott vágányon belül a két sínfej belső felületei közötti távolság meghaladja az 1435 mm-es, európai normál nyomtávolságot.
 - 17 Lengyelország 537 km hosszúságú széles nyomtávolságú vasútpályával rendelkezik,

- amely a vasúti rendszere 2 százalékának felel meg. Szlovákiában 99 km (3%), Magyarországon pedig összesen 37 km (0,5%) a nagy sávolságú vasútvonalak hossza, míg a 2016-os adatok szerint a Cseh Köztársaság területén ilyen vasúti pálya nem található. „Railway Transport – Length of Lines, by Track Gauge”. *Eurostat*, ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/rail_if_line_ga. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 18 A 2016–2017-es vasúti minőségi mutató Csehországban 4,41, Szlovákiában 4,43, Magyarországon 3,60, Lengyelországban pedig 3,56 ponton állt, szemben az EU-átlag 4,30-dal. „EU Transport Scoreboard”. *European Commission*, ec.europa.eu/transport/facts-fundings/scoreboard_mt. Letöltés ideje: 2018. október 10.]
- 19 2016-ban a teljes magyarországi szállítmányozás 28,5 százalékát tehervonatok bonyolították le. „Study on Strategic Evaluation on Transport Investment Priorities Under Structural and Cohesion Funds for the Programming Period 2007–2013”. *Country Report Poland*. Rotterdam: ECORYS Netherland BV, 2006. 15–21. o.; „Modal Split of Freight Transport”. *Eurostat*, https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/TRAN_HV_FRMOD. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 20 „Goods Transported in Intermodal Transport Units”. *Eurostat*, appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rail_go_contwgt&lang=en. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 21 Wetzel: i. m. 2. o.
- 22 Guido Friebel, Sergei Guriev, Russell Pittman, Elizaveta Shevyakhova és Anna Tomová: „Railroad Restructuring in Russia and Central and Eastern Europe: One Solution for All Problems?”. *Transport Reviews*, Vol. 27. No. 3. (2007). 260. o.
- 23 A vasúti infrastruktúrák az SZDC tulajdonát képezik, a hálózatot azonban a vertikálisan integrált monopólium, a ČD üzemelteti, éves kezelési költség felszámításával. Uo. 261. o. A Cseh Köztársaság első, személyszállítással foglalkozó magán vasúttársasága, a LEO Express 2010-ben alakult. 2011 óta egy másik cseh magánvállalkozás, a RegioJet is rendszeresen nyújt vasúti személyszállítási szolgáltatásokat Csehországban és Szlovákiában.
- 24 „Railway Enterprises – by Type of Enterprise”. *Eurostat*, appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rail_ec_ent&lang=en. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 25 „Raport roczny 2017”. Grupa PKP, http://www.pkp.pl/images/download/Raport_Grupy_PKP_2017_POL_rozkladowki.pdf. 2018. szeptember 1.
- 26 Friebel *et. al.*: i. m. 260. o.
- 27 „Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe”. *Allen & Overy*, <http://www.allenoverly.com/SiteCollectionDocuments/Foreign%20direct%20investment%20in%20Central%20and%20Eastern%20Europe.PDF>. 2011. november 9. 8. o.
- 28 Friebel *et. al.*: i. m. 260–268. o. A MÁV-Start 2007 júliusában kezdte meg működését jogilag önálló vasúti személyszállító társaságként. 2007-től a teljes magyar vasúti áru fuvarozási rendszer nyitottá vált a külföldi vasúttársaságok számára. A „Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe”, 8. o.; Alex Chirmiciu – Franklin Steves: „Progress in Transition and Macroeconomic Performance”. In: *EBRD Transition Report 2007 – People in Transition* (szerk. Alan Rouso – Simon Commander). Washington, DC: Office of the Chief Economist of the EBRD. 2007. 4. o.
- 29 „2004/2005 Polish Presidency”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/documents/presidency-programs/2004-2005-polish-110412. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 30 „Joint Declaration of the Ministers Responsible for Transport in the States of the V4 (5–6 February 2004)”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/2004/jointdeclarationofthe. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 31 A 2004-ben alapított szervezetnek mára már huszonöt ország 34 különböző vasúttársasága a tagja. A Cseh Köztársaságból az SZDC; Magyarországról a MÁV, a GYSEV és a VPE; Lengyelországból a PKP; míg Szlovákiából a ŽSR tagja az RNE-nek. „RNE

- Network Members”. *RailNetEurope*, rne.eu/organisation/rne-network-members. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 32 Ministry of Foreign and European Affairs of the Slovak Republic: „Report of the Slovak Presidency of the Visegrad Group (July 2014 – June 2015)”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/documents/annual-reports/annual-report-sk-v4-pres. Letöltés ideje: 2018. október 10.; „2013–2014 Hungarian Presidency”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/documents/presidency-programs/20132014-hungarian. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 33 „Danube Transnational Cooperation Programme: „A Stream of Cooperation – 2014TC16M6TN001”. *Interreg Danube Transnational Programme*, <http://www.interreg-danube.eu/uploads/media/default/00/01/27/46684a661634136eec6f7e5ee7a9b7f9fa2c6aca.pdf>. Letöltés ideje: 2018. október 10. 23–29. o.
- 34 „EC Sets out ERTMS Deployment Deadlines”. *Railway Gazette*, railwaygazette.com/news/single-view/view/ec-sets-out-ertms-deployment-deadlines.html, 2009. július 31.
- 35 Az Európai Vasútipari Unió (UNIFE) az EU szakosított szerveivel, valamint a vasúti és a GSM ipar képviselőivel szorosan együttműködve dolgozta ki az ERTMS-t a különböző nemzeti vasúti forgalomirányítási és üzemvezetési rendszerek kiváltása, egységesítése céljából. Az ERTMS két részből áll. Az egyik a mobiltelefonok által is használt GSM-szabványon alapuló, de a vasút saját frekvenciáit használó rádiókommunikációs hálózat, a másik pedig az európai vonatellenőrző (vonatbefolyásoló) rendszer (ETCS), amely lehetővé teszi a megengedett sebességre vonatkozó információknak a vonatvezető részére történő továbbítását, illetve ellenőrzi, hogy a vezető betartja-e az utasításokat. „ERTMS in Brief”. *ERTMS*, ertms.net/?page_id=40. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 36 „Danube Transnational Cooperation Programme”.
- 37 „2009/2010 Hungarian Presidency”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/documents/presidency-programs/2009-2010-hungarian-110412. Letöltés ideje: 2018. október 10.; „2010/2011 Slovak Presidency”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/documents/presidency-programs/2010-2011-slovak-110412. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 38 2019-től az ERA integrált európai vasúti hatósággá válik, amely egységes, uniós szintű biztonsági tanúsítványokat bocsát ki, műszaki engedélyeket szolgáltató az egynél több országban közlekedő járműveknek; valamint előzetes jóváhagyásokat bocsát ki az ERTMS-infrastruktúrák kiépítése során. „About Us”. *European Union Agency for Railways*, era.europa.eu/The-Agency/About-us/Pages/Home.aspx. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 39 A visegrádi térségből a következő vasúttársaságok a tagjai a Nemzetközi Vasútegyletnek: Cseh Köztársaság: ČD (1922), SŽDC (2006), valamint a személyszállító magánvállalat, a RegioJET (2012); Magyarország: MÁV (1922), GYSEV (1976), VPE (2005), GYSEV Cargo (2009), Innovációs és Technológiai Minisztérium (2012), valamint a magán tehervasút-társaság, a FoxRail (2013); Lengyelország: PKP (1922) és az Instytut Kolejnictwa, az Infrastrukturális és Építésügyi Minisztérium vasúti kutatóintézete (2002); Szlovákia: ŽSR (2002), ŽSSK (2002), ŽSSK Cargo (2004) és az idegenforgalmi szolgáltatásokkal foglalkozó magánvállalat, a WagonService Travel (2012). „Vademecum (List of UIC Members)”. *UIC*, vadecum.uic.org/en. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 40 „OSJD Members”. *Organisation for Cooperation Between Railways*, en.osjd.org/statico/public/en?STRUCTURE_ID=5113. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 41 A TSZKT-nak a V4-országokból a cseh ČD Cargo, a magyar MÁV Zrt, a lengyel PKP és a szlovák ŽSSK Cargo a részese. „Structure”. *Coordinating Council on Trans-Siberian Transportation*, en.icctt.com/structure. Letöltés ideje: 2018. október 10.

- 42 „Mission”. *OTIF*, otif.org/en/?page_id=3. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 43 Sylvanus Kwaku Afesorbor – Peter A. G. van Bergeijk: „Measuring Multi-Membership in Economic Integration and Its Trade Impact: A Comparative Study of ECOWAS and SADC”. *Economics Working Papers*, Vol. 82. No. 4. (2014).
- 44 Koller Boglárka: „Klubtagságok az EU-ban. A differenciált integráció gyakorlati és elméleti vonatkozásai”. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21. No. 1. (2012). 34–35. o.
- 45 „2008/2009 Polish Presidency”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/documents/presidency-programs/2008-2009-polish-110412. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 46 „The Visegrad Group Stands Ready to Promote the Integration of the Countries of the Western Balkans”. *Visegrad Group*, visegradgroup.eu/2009/the-visegrad-group, 2009. október 6.; „Foreign Ministers of the Eastern Partnership Countries Meeting in Budapest”. *Visegrad Group*, visegrad.info/enp---eastern-dimension/fe_event/foreign-ministers-of-the-eastern-partnership-countries-meeting-in-budapest.html. Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 47 „2010/2011 Slovak Presidency”; „Annual Implementation Report of the Program of the Presidency of the Slovak Republic in the Visegrad Group”. *Visegrad Group*, www.visegradgroup.eu/presidency-programs/v4-annual-report-2010. Letöltés ideje: 2011. június 19. 11. o.
- 48 Visegrádi egyetértési nyilatkozat született 2011-ben az uniós polgárok mobilitásának és határokon átnyúló kapcsolati rendszereinek megerősítését célzó erőfeszítések fokozásáról. Uo. 12–13., 51. o.
- 49 2016-ban indult a lengyel–horvát politikai-gazdasági Három Tenger Kezdeményezés a kereskedelmi, infrastrukturális, energetikai és politikai együttműködés megerősítése céljából, Ausztria, Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia részvételével. A projekt különös hangsúlyt fektet az európai közlekedési folyosókon belüli kiemelt fontosságú kötőpályás összeköttetések fejlesztésére. Julia Louppova: „Polish and Romanian Ports and Rail Operators Proceed with Three Seas Initiative”. *Port.Today*, port.today/polish-romanian-ports-proceed-three-seas, 2017. július 28.
- 50 A *Nations Encyclopedia* adatai szerint 2016-ban a következő államokba exportáltak a legtöbbet a V4-országok: Cseh Köztársaság: Németország, Lengyelország, Kína, Szlovákia és Hollandia; Magyarország: Németország, Ausztria, Kína, Lengyelország és Szlovákia; Lengyelország: Németország, Kína, Hollandia, Oroszország és Olaszország; Szlovákia: Németország, Cseh Köztársaság, Ausztria, Lengyelország és Magyarország. A behozatal tekintetében pedig az alábbi országok jelentik a visegrádiak legfőbb külkereskedelmi partnereit: Cseh Köztársaság: Németország, Szlovákia, Lengyelország, Franciaország és az Egyesült Királyság; Magyarország: Németország, Románia, Szlovákia, Ausztria és Olaszország; Lengyelország: Németország, Egyesült Királyság, Cseh Köztársaság, Franciaország és Olaszország; Szlovákia: Németország, Cseh Köztársaság, Lengyelország, Franciaország és az Egyesült Királyság. „Europe”. *Nations Encyclopedia*, nationsencyclopedia.com/Europe/index.html. Letöltés ideje: 2018. október 10. A vasúti személyszállítási szolgáltatások javítása az üzleti kapcsolatok és az idegenforgalom ösztönzése révén hozzájárul a gazdasági növekedéshez. Szlovákia és Lengyelország között mégis hosszú évekig szüneteltek azok, majd 2017-ben újraindítottak néhány járatot, elsősorban turisztikai megfontolásból. A nyári szezonban a lengyel PolRegio vasúttársaság hétfégi járatokat üzemeltet Rzeszówból és Sanokból Mezőlaborcba (*Medzilaborce*) azon a 15,6 km-es nemzetközi vasútvonalon, amelyen 2011 májusában szüntették meg a vasúti személyszállítást. Tizennégy év kihagyás után a Szlovák ŽSSK is visszaállította a rendszeres személyszállítási szolgáltatásokat a lengyelországi Zohor és a szlovákiai Detrekővárjál (*Plavecké Pohradie*) közötti 30 km-es viszonylatban, ahol a nyári időszakban a hétfégi napokon immár két

- vonatpár közlekedik. [„Passenger Services to Return”. *Railway Gazette*, railwaygazette.com/news/news/europe/single-view/view/passenger-services-to-return.html, 2017. március 4.
- 51 Daniela Carvalho, João Vieira, Vasco Reis és Chiara Frencia: *New Ways of Financing Transport Infrastructure Projects in Europe*. Brüsszel: STOA – Science and Technology Options Assessment, 2018. 29. o. A 2015-től működő RFC 5 korridor Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Ausztriát, Olaszországot és Szlovéniát köti össze. Az Almeriát Záhonnal összekötő RFC 6 korridor 2013-tól üzemel a Spanyolország–Franciaország–Olaszország–Szlovénia–Magyarország-útvonalon (Szlovéniából horvátországi leágazással). Az RFC 7 árufuvarozási folyosó üzemirányítási láncolatát 2013-ban hozták létre cseh, szlovák, osztrák, magyar, román, bolgár és görög együttműködéssel. Az RFC 8, az úgynevezett északi-tengeri–balti folyosó 2015 óta üzemel, és több mint 6000 km vasúti pályaszakaszt foglal magában, amelyek a legfontosabb északi-tengeri kikötőket kapcsolják össze holland, német, lengyel, belorusz és litván átrakodó állomásokkal (csehországi és svédországi leágazásokkal). Az 1224 km hosszú RFC 9, azaz a cseh–szlovák vasúti árufuvarozási korridor 2013 novemberétől működik a Prága és Tiszacsernyő (*Čierna nad Tisou*) közötti útvonalon. A magyar, a lengyel, a szlovák és a szlovén kormány a koperi kikötő és a lengyelországi nyomtáv-váltó állomás, Małaszewicze között hozott létre kötőtpályás árufuvarozási folyosót, amelyhez a tervek szerint a szerb vasúthálózatot is hozzákapcsolhatják. Ez a „Borostyán” fantázianevű korridor (RFC 11) a napjainkban még igencsak szerény vonalsűrűségű európai észak–déli tehervasúti tengelyt erősíti. „Hungary: Establishment of the Executive Board of Amber Rail Freight Corridor”. *UIC*, uic.org/com/uic-e-news/578/article/hungary-establishment-of-the-executive-board-of-amber-rail-freight-corridor?page=thickbox_eneus, 2017. december 19.
- 52 Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland: „Programme of the Polish Presidency of the Visegrad Group (July 2012–June 2013)”. www.visegradgroup.eu/pl/v4-pres-2012-2013-130620, 2012. július 1. 22. o.; „2010/2011 Slovak Presidency...”.
- 53 „The Alliance Between Poland and Hungary Is a Historic One”. *Miniszterelnök*, miniszterelnok.hu/the-alliance-between-poland-and-hungary-is-a-historic-one, 2016. február 8.
- 54 Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia közlekedési ügyekért felelős tárcavezetője együttműködési nyilatkozatot írt alá 2018 októberében a három visegrádi fővárost és Brnót (Brünn) összekötő, legalább 250 km/óra végsebességű vonatközlekedésre alkalmas új vasútvonal kiépítésére vonatkozó megvalósíthatósági tanulmány közbeszerzési eljárásának a kiírásáról, a tervek kiértékelését végző négyoldalú vasúti munkacsoport felállításáról, valamint az Európai Beruházási Banknak a projektben való esetleges részvételéről. „Krajiny V4 chcú svoje hlavne mestá prepojiť vysokorychlostnou sieťou” [A V4-országok nagysebességű hálózattal kívánják összekötni a nagyvárosaikat]. *SME Ekonomika*, ekonomika.sme.sk/c/20927004/krajiny-v4-chcu-svoje-hlavne-mesta-prepojit-vysokorychlostnou-sietou.html, 2018. október 1.
- 55 A magyar főváros és a második legnagyobb lengyel város közötti leggyorsabb közúti eljutási lehetőség alig 400 km hosszú, és gépkocsival a vonatoknál jelentősen rövidebb idő, átlagosan hat-hét óra alatt megtehető. „Hungária EuroCity (Budapest–Hamburg–Budapest)”. *MÁV-csoport*, https://www.mavcsoport.hu/sites/default/files/res/ec_170_171_hungaria_14.pdf, 2017. november 29.; „Metropol EuroNight” *MÁV-csoport*, https://www.mavcsoport.hu/sites/default/files/res/en_476_477_metropol_13.pdf, 2018. január 9.; ViaMichelin Route Planner: „Budapest–Krakow”. viamichelin.com/web/Routes?departure=Krakow%2C%20Poland&arrival=100%20Budapest%2C%20Hungary&arrivalId=32NDFkY2s0MTAw

- [NzEwY05EY3VORGs0TVRRPWNNVGt1TURRd05UVT0=&index=0&vehicle=0&type=0&distance=km¤cy=EUR&highway=false&toll=false&vignette=false&orc=false&crossing=true&caravan=false&shouldUseTraffic=false&withBreaks=false&break_frequency=7200&coffee_duration=1200&lunch_duration=3600&dinner_duration=3600&night_duration=32400&car=hatchback&fuel=petrol&fuelCost=1.477&allowance=0&corridor=&departureDate=&arrivalDate=&fuelConsumption=.](https://www.researchgate.net/publication/311111111) Letöltés ideje: 2018. október 10.
- 56 2015 óta számos HLWG-ülést tartottak a közös kelet-közép-európai közlekedéstervezésben elért eredmények (új járatok, könnyebb határátkelések, kölcsönösen átjárható előjelentő rendszerek stb.) kiértékelése céljából. „2010/2011 Slovak Presidency...”; Michal Kořan, Bártha Daniel, Vladimír Bartovic, Jakub Groszkowski, Milan Nič, Tomasz Stepniewski, Tomáš Strážay és Ugrósy Márton: „V4 Trust – The Czech Presidency of the Visegrad Group (2015–2016)”. *Think Visegrad*, https://think.visegradfund.org/wp-content/uploads/Think-Visegrad_Czech-V4-Presidency-Mid-term-review.pdf, 2016. február 12. 6. o.
- 57 A jelentős piaci kereslet kielégítésére 2018 decemberében megindult a közvetlen, nyomtáváltás nélküli vasúti közlekedés Munkács és Budapest között. „Vasárnap reggel elindult az első Budapest–Munkács közvetlen járat”. *MÁV-csoport*, mavcsoport.hu/mav-start/nemzetkozi-utazas/vasarnap-reggel-elindult-elso-budapest-munkacs-kozvetlen-jarat, 2018. december 9.
- 58 Tóth Bálint László: „A Visegrádi Négyek. Állandó szövetség vagy eseti koalíció?”. *Szabolcs-Szattmár-Beregi Szemle*, Vol. 52. No. 1. (2017). 5–7. o.
- 59 Bársony András: „Central European Free Trade Agreement (CEFTA)”. *Parliamentary Assembly*, assembly.coe.int/nw/xml/XRef/, 1998. július 9.
- 60 A mintegy 10.000 km-es Peking–Hamburg-távolság megtétele átlagosan 15 napot vesz igénybe Mongólia (vagy Kazahsztán), Oroszország, Belarusz és Lengyelország érintésével. Z. Andrew Farkas, Pap Norbert, Reményi Péter: „Hungary’s Place on Eurasian Rail Land Bridges and the Eastern Opening”. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 65. No. 1. (2016). 4–8. o.
- 61 Louis Chan: „Poland: Profiting from Increasing Asia–Europe Rail Traffic”. *HKTDC Research*, economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/Poland-Profiting-from-Increasing-Asia-Europe-Rail-Traffic/rp/en/1/IX000000/IX0AABEP.htm, 2017. június 8.
- 62 A két állam közötti vasúti forgalom növelése szempontjából Varsó nélkülözhetetlenek tartja az ottani Terespolt a határ túloldalán fekvő Breszt városával összekötő, a Bug folyó felett átívelő vasúti hid megépítését. A határon átnyúló kötőpályás közlekedés áteresztőképességének növelése a személyszállítási szolgáltatások javítása mellett a menetidők csökkenése révén a nemzetközi árufuvarozásra is pozitív hatással lenne. Az elemzők ráadásul a két állam közti vasúti forgalom növekedésére számítanak, többek között az Övezet és Út Kezdeményezésnek köszönhetően. „Poland and Belarus Could Build a New Rail Bridge Across Bug River”. *RailwayPro*, railwaypro.com/wp/poland-and-belarus-could-build-a-new-rail-bridge-across-bug-river, 2018. szeptember 14. Lengyelország az Ukrajnával 2016 óta fennálló közvetlen vasúti kapcsolatokat is továbbfejlesztené. A tervek között szerepel az egykori Przemysl–Malhowice–Nyizsankovicsi-vasútvonal helyreállítása, valamint a Lemberg (Lviv) és Lublin közti rendszeres vasúti személyszállítás beindítása is. „More Rail Links Between Poland and Ukraine”. *RailwayPro*, railwaypro.com/wp/more-rail-links-between-poland-and-ukraine, 2018. szeptember 12.
- 63 2012-ben az összes európai ország közül Szlovákiába érkezett a legtöbb (3,42 millió tonna) orosz áru az ukrán útvonalon. Savchuk: i. m. 170–171. o.
- 64 „Project: 1520 mm Broad Gauge-Connection Košice–Vienna. Executive Summary”.

- Breitspur Planungsgesellschaft*, [breitspur.com/pdf/Executive_Summary_Results_of_the_Feasibility_Studies.pdf](https://www.breitspur.com/pdf/Executive_Summary_Results_of_the_Feasibility_Studies.pdf), 2017. augusztus; „Extension of Trans-Siberian Railway to Vienna to Cost 6.5 bln Euros”. *TASS*, tass.com/economy/961239, 2017. augusztus 21.
- 65 Magyarországon három fő, nemzetközi jelentőségű logisztikai központ van. A Budapesti Intermodális Logisztikai Központ (BILK) számos transzeurópai közlekedési folyosó metszéspontjában helyezkedik el; a Pozsony–Győr-tengely a Kárpát-medence nyugati kapuját jelenti a gépjárműipari társaságok számára; a Záhony-Port pedig a kelet-nyugati irányú vasúti szállítás fontos láncszeme. „Interreg V-A Slovakia–Hungary Cooperation Programme, 2014–2020”. *Interreg*, <http://www.skhu.eu/cmsadmin/asset/preview?id=582b32db4a795925488b4567&0.47814833499555154>, 2015. október 20. 17. o.
- 66 Savchuk: i. m. 171–172. o.
- 67 „First Budapest–Changsha Cargo Train Departs from Hungary to China”. *Chinadaily*, europe.chinadaily.com.cn/business/2017-11/28/content_35090791.htm, 2017. november 28.; Majorie van Leijen: „New Vienna–Chengdu Railway Link Launched”. *RailFreight*, railfreight.com/beltandroad/2018/04/13/new-vienna-chengdu-railway-link-launched, 2018. április 13.
- 68 Majorie van Leijen: „Why Malaszewicze is the Most Debated Place on the New Silk Road”. *RailFreight*, railfreight.com/specials/2018/09/11/why-malaszewicze-is-the-most-debated-place-on-the-new-silk-road, 2018. szeptember 11.
- 69 A kalinyingrádi kikötői terminál igénybevételével a távol-keleti áruk Lengyelország megkerülésével, tengeren is folytathatják útjukat az egyéb európai célállomások felé. Majorie van Leijen: „Kaliningrad: a Multimodal Solution to Connect China with Europe”. *RailFreight*, railfreight.com/beltandroad/2018/09/17/kaliningrad-a-multimodal-solution-to-connect-china-with-europe, 2018. szeptember 17.

A brexit hatása a munkaerő-áramlásra. A magyar helyzet értékelése

Kajdi László, Palotai Jenő és Jarjabka Ákos

Az Egyesült Királyságnak a 2016. évi népszavazáson született azon döntése, hogy kilép az Európai Unióból (brexit) a migráción keresztül nagymértékben befolyásolhatja Európában nem csupán a gazdasági, de a társadalmi-demográfiai folyamatokat is. Az alábbiakban bemutatjuk a migráció szerepét a brexitben, a lehetséges kilépési forgatókönyvek hatását az EU és a szigetország közötti munkaerő-áramlásban, valamint két kutatás eredményeit összegezve felmérjük, hogy milyen hatása lehet a kilépésnek az Egyesült Királyságban élő magyarok szempontjából. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a gyakorlatban bármilyen jellegű bevándorlási korlátozást nehéz lesz megvalósítani, többek között a megfelelő nyilvántartások és az azok vezetéséhez szükséges adminisztratív rendszer hiánya miatt. A kint élő magyarok szerint nem lesznek jelentős változások; a legnagyobb kockázatként az árfolyam-ingadozást jelölték meg, ugyanakkor annak a magyar gazdaságra várható hatása elhanyagolható.

The United Kingdom's decision in the 2016 referendum to leave the European Union – the Brexit – can heavily influence not only economic, but also socio-demographic processes through migration. Within this study we intend to introduce the role of migration in the Brexit process, the effect of possible scenarios to labor-force flows, and with the synthesis of the results of two recent surveys we try to estimate how Hungarian nationals residing in the UK will be affected. According to the results, it can be highlighted that any constraints on migration will be hard to put into effect among others due to the lack of appropriate registers and administrative systems. The affected Hungarian nationals do not expect major changes, their largest concern is the possible volatility of exchange rates; however, on the macro-level the effect of this on the Hungarian economy seems negligible.

* * *

A migráció komplex társadalmi folyamat, tömören népességmozgást vagy -vándorlást jelent, amely történhet egy országon belül, de más országokba is – tehát röviden földrajzi helyváltoztatásként lehet definiálni. A vándorlást ugyanakkor az egyszerű helyváltoztatáson túl számos egyéb jellemző alapján is meghatározhatjuk, csoportosíthatjuk. Például: a más országban

tartózkodás időtartama, a helyváltoztatás célja (munkavállalás, tanulás stb.), annak jogi háttere (legális vagy illegális határátlépés). Fontos vizsgálni továbbá a migrációs potenciált, valamint azt – hiszen lényeges tényező –, hogy miért döntenek hazájuk elhagyása mellett az emberek. „Migrációs potenciálnak nevezzük azt a szándékot, hogy valaki külföldön vállaljon munkát vagy kivándoroljon.”¹

A migráció kiváltó okai kapcsán számos teória született az elmúlt évtizedekben. Ilyen elméletek például a jövedelmkülönbségeken alapuló makro-² és mikroszintű³ neoklasszikus modellek, a duális munkaerőpiacok elmélete vagy a világrendszer-elmélet.⁴ A jelen tanulmány szempontjából a migráció új közgazdaságtanának a tételeit gondoljuk a leginkább relevánsnak, mivel az egyrészt jól artikuláltan emeli be a keretrendszerébe az általunk is vizsgált hazautalások kérdését, másrészt – az általunk ismertető felméréshez hasonlóan – alapvetően a háztartások szintjén vizsgálja a vándorlási folyamatokat. Az elmélet egyik legfontosabb alapelve, hogy a családok vagy azok egyes tagjai nem feltétlenül csak a magasabb bérek elérése érdekében vándorolnak külföldre, hanem a saját és hozzátartozóik életkörülményeinek a javítása céljából is.⁵ Ez magyarázatot ad arra a neoklasszikus elméletekben található ellentmondásra, hogy akkor is tetten érhető a nemzetközi vándorlás, ha egyébként a jövedelmi különbségek mértéke elenyésző.⁶ E keretrendszer tehát önálló egységnek tekinti a háztartást, amely nem csupán a kockázatokat próbálja minimalizálni és a hasznokat maximalizálni, de az erőforrások diverzifikációja révén a munkaerőpiacon kívül fennálló kudarcokat is kezelni akarja. E gondolkodásmód szerint jellemző továbbá, hogy a férfiak nagyobb számban hagyják el a hazájukat.⁷

A külföldre vándorlás és a helyben történő munkavállalás vagy termelés egymást nem kölcsönösen kizáró folyamatok,

hiszen a háztartások erősen érdekeltek abban, hogy a migrációs folyamatokba és a hazai gazdaságba egyaránt bekapcsolódjanak. A háztartások gazdasági tevékenységének fokozódása és jövedelmének emelkedése növeli a migráció vonzerjét, mivel az segítséget nyújthat a helyi befektetésükhöz szükséges tőke hiányának és a kockázatoknak a leküzdéséhez. Vagyis a gazdasági fejlődés nem mérsékli a nemzetközi kivándorlást.⁸ A bérkülönbségek megszűnése sem szolgál elegendő okként a migráció megszűnésére: az elvándorlás folytatódik, ha a küldő országokban az egyéb piacok hiányoznak, tökéletlenek vagy kiegyensúlyozatlanok.

A keresetnövekedés nem ugyanolyan hatással van a különböző nagyságú jövedelemmel rendelkező családokra, illetve az eltérő gazdasági helyzetben lévő közösségekben élőkre. A kormányok ugyanis nemcsak a munkaerőpiac befolyásolásán keresztül gyakorolhatnak hatást a migrációs ráta alakulására, hanem az olyan politikákon keresztül is, amelyek a biztosítási, a tőke- és a határidős piacokat befolyásolják; ilyen elsősorban a munkanélküliek biztosítása. A jövedelmek eloszlását formáló kormányzati politikák és gazdasági átalakulások következtében megváltozik az egyes háztartások hiányérzete (relatív depriváció), tehát a migrációs érdekeltségük is módosul – azaz e tényezők fontos szerepet játszanak a nemzetközi migráció alakulásában. Azok a kormányzati politikák ugyanis, amelyek során megnövelik az átlagos jövedelmet, de az a szegényebb családokat nem érinti, növelhetik az elvándorlást; viszont

azzal mérsékelhető a migráció, ha a gazdagabb háztartások nem részesülnek a jövedelemgyarapodásból.⁹ A jövedelemnek a vándorlási folyamatokban betöltött szerepe azonban egyéni szinten is sokat változhat: alapvetően mindenki tart a határok átlépésétől, de ezt az érzést jelentősen befolyásolhatja az egyén anyagi jóléte vagy a környezetében kialakult piaci, gazdasági helyzet is, amelynek következtében már hajlandó elhagyni a hazáját. A kutatások azt mutatják, hogy a különböző önkéntes vándorlási folyamatokban részt vevők mobilitását növeli például a nemzetközi vállalatoknál foglalkoztatott vezetőgárda összetétele vagy a transznacionális jellegű családegyesítés.¹⁰

A brexit és hatása a migrációra, valamint a magyar gazdaságra

Az Egyesült Királyságban 2016 júniusában tartottak népszavazást arról, hogy az ország továbbra is az Európai Unió tagja maradjon-e. Mivel az elutasító szavazatok kerültek többségbe, az ország kormánya 2017. március 29-én megkezdte a kilépéssel – közkeletű nevén: a brexittel – kapcsolatos tárgyalásokat az EU-val. Bár annak a feltételei még nem véglegesek, a legfontosabb okai között szerepelt a migrációnak, azon belül is elsősorban a kelet-európai uniós tagállamokból bevándorló munkavállalóknak a negatív megítélése. Az angol lakosság körében közkeletű vélemény lett, hogy a bevándorló olcsó munkaerő elveszi a munkát a helyiektől, azaz az EU alapelveinek megfelelően biztosítandó szabad munkaerő-áramlás

károsan hat az ország gazdaságára és az életszínvonalra.

Ezzel kapcsolatban egyrészt fontos látni, hogy az Egyesült Királyságba történő bevándorlás mértéke már a népszavazás előtt csökkenni kezdett, amit alapvetően három okra lehet visszavezetni:¹¹

- Miközben az Egyesült Királyságban egyre lassabb a foglalkoztatottság növekedésének az üteme, addig az EU többi államában folyamatosan csökken a munkanélküliség, azaz az utóbbi években egyre könnyebbé vált elhelyezkedni más országokban is.
- A román és a bolgár munkaerő fokozott bevándorlása valószínűleg csak a munkaerőpiaci korlátozások feloldásának volt köszönhető, így az idővel egyébként is visszaesne.
- A potenciális bevándorlók a brexittől függetlenül is számolnak a hosszú távú bizonytalansággal, azaz már az is csökkentheti a bevándorlást, ha felmerül a munkavállalás korlátozásának a lehetősége.

A kilépésre vonatkozóan négy forgatókönyv vázolható fel:¹²

- A *hard brexit*, amely kilépést jelentene a közös piacból és a vámunióból; a britek nem fizetnének be az EU fejlesztési alapjaiba, a munkavállalók szabad mozgását korlátoznák, és csak az maradhatna az Egyesült Királyságban, aki legalább 5 éve már ott él.
- A *soft brexit* esetén az ország az Európai Gazdasági Térség (EGT) tagja maradna, de egyes szabályozási

kérdéseket – köztük a munkaerő szabad áramlásának lehetőségét – nemzeti szinten tartanának.

- Ha nem tudják 2019. március végéig lezárni a tárgyalásokat, az utána kialakuló átmeneti állapot során előfordulhat, hogy egyszerűen a Világkereskedelmi Szervezet (*World Trade Organization*, WTO) szabályai lépnek életbe, és semmilyen szabályozás nem lesz a munkaerő szabad áramlására vonatkozóan.
- Visszavonják a kilépési szándékot – ez a forgatókönyv politikai okok miatt nem valószínű.

A probléma alapvetően abban áll, hogy míg a britek szempontjából a munkaerő-áramlás nemzeti szintű korlátozása elemi politikai követelmény – azaz a közvéleményt a népszavazás során hozott döntésben jelentős mértékben ez a tényező befolyásolta (ahogy az a fenti forgatókönyvekből is látszik) –, addig az Európai Unió e téren sem gazdasági, sem politikai okokból nem kíván engedményeket tenni. (Itt jegyzendő meg, hogy a kérdés természetesen nemcsak az Egyesült Királyságban munkát vállaló uniós munkaerőt, de az EU-ban munkát vállaló briteket is érinti.) Azonban fontos látni, hogy még ha politikai szempontból elképzelhető is lenne az, hogy a brit kormány korlátozza a bevándorlást, azt a gyakorlatban számos tényező nehezítené:¹³

- Annak eldöntése, hogy mi legyen az a dátum, ami a határt jelenti (azaz azok az uniós állampolgárok, akik még az előtt vállaltak munkát az országban,

ott maradhatnak, a később érkezetek már nem): a szavazás napja, a kilépési szándék hivatalos közlése az EU-val, esetleg a tényleges kilépés időpontja.

- Hogyan lehet meghatározni, hogy ki mikor érkezett az országba? Milyen regiszterek alapján lehetne eldönteni, hogy valaki az adott időpontban az Egyesült Királyságban tartózkodott vagy sem? Mivel az Európai Unióban szabad munkaerő-áramlás van, a britnél pedig nincs központi népeség-nyilvántartás, nehéz lenne erre vonatkozóan bármilyen megoldás technikai kivitelezése.
- Kell-e majd vízum az uniós állampolgároknak? Az amerikaiak és az ausztrálok számára például jelenleg vízummentes a belépés. A szabad munkavállalás megszűnése esetén nagy az esélye, hogy nőne az illegálisan foglalkoztatottak száma.
- Dolgozhatnak-e továbbra is szabadon az uniós állampolgárok? Ha nem, akkor milyen korlátozások lennének rájuk érvényesek? Szektoriális, végzettségi alapú vagy csak egy általános létszámkvótát határoznának meg?
- Végül figyelembe kell venni azt is, hogy bármely korlátozás csak azt kezeli, hogy mit szeretne az Egyesült Királyság, de nem veszi figyelembe, hogy az a potenciális bevándorlók döntéseire hogyan hat, azaz a brexit után hányan szeretnének egyáltalán bevándorolni az országba. Többek között ebből a szempontból is fontos

a migrációs potenciál vizsgálata (a jelen tanulmányban többek között ez is a célunk).

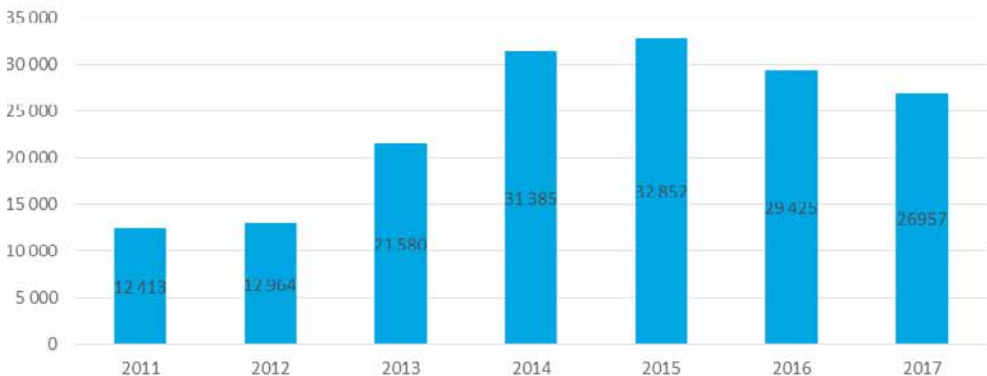
Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Királyságba

Kelet-Közép-Európában (KKE), így Magyarországon is egyre komolyabb problémát jelent a munkaerőnek a fejlettebb országokba történő elvándorlása, különösen azért, mert e folyamat gyakran a legképzettebbeket érinti (ezt a szakirodalom többnyire agyszívásnak [*brain drain*] nevezi).¹⁴ A történelem során Európából, illetve a kontinensen belül több migrációs hullám is indult. A legutolsó az Európai Unió (és a globalizáció) adta szabad munkaerő-áramlásból fakadt, amelynek következtében a KKE térségéből jelentős (összességében milliós nagyságrendű) tömegek vándoroltak el az EU 2004-es és 2007-es bővítése óta, ami a magyar népességet is egyre inkább érintette/érinti.¹⁵

Amennyiben a különböző statisztikai hivataloknak a hazánkra vonatkozó adatait megvizsgáljuk, igazolható ez az állítás. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) legfrissebb adatai alapján 2017-ben 26.957 fő hagyta el az országot (ez több, mint például Jászberény lakossága).¹⁶

Fontos megjegyezni, hogy a KSH adatai mind az ideiglenesen kivándorlókat, mind pedig az országot a visszatérés szándéka nélkül elhagyókat magukban foglalják. A vizsgált időszakban a férfiak némileg nagyobb arányban vándoroltak el, mint a nők, ami megfelel a migrációra vonatkozó új közgazdaságtanban megfogalmazott, korábban már ismertetett hipotéziseknek. A férfiak nagyobb mértékű elvándorlása mögött valószínűsíthetően az áll, hogy családfenntartóként külföldön „próbálnak szerencsét”, hogy – családjuk ideiglenes hátrahagyásával – az ottani munkavállalással, jobb anyagi feltételeket biztosítsanak szeretteik számára. Fontos szempont lehet a döntésükben

1. ábra¹⁷
A Magyarországról kivándorlók száma, 2011–2017 (fő)

az is, hogy ne kelljen felesleges kockázatot vállalnia az egész családnak azzal, hogy a lakhelyükön feladnak mindent, vagy nem találják meg a számításukat a kint tartózkodás alatt, illetve ne kelljen kiszakadniuk a komfortzónájukból.

Számokban ez úgy mutatkozik meg, hogy átlagosan a kivándorlók 53,35 százaléka férfi, 46,65 százalékuk pedig nő, annak ellenére, hogy a teljes népességben éppen fordított a nemek aránya. Az életkor szerinti megoszlást vizsgálva elmondható, hogy a 25–39 évesek aránya kimagasló, 52,6 százalék volt a kivándorló népességben, ami azt mutatja, hogy ebben a korban a legmagasabb a vállalkozó kedv és a nemzetközi mobilitási hajlandóság. Érdekes adat, hogy az országot regisztráltan elhagyók között a vizsgált évek mindegyikében volt 95 évesnél idősebb személy.

A magyar kivándorlók esetében megfigyelhető, hogy jellemzően Nyugat-Európát, azon belül is Ausztriát, Németországot és az Egyesült Királyságot választják az ideiglenes vagy végleges letelepedésre. Természetesen más célrégióik is vannak: kisebb számban ugyan, de megtalálhatóak magyarok többek között Hollandiában, Svédországban, valamint Európán kívül az Amerikai Egyesült Államokban és Ausztráliában is.

A külföldön élő magyarok számáról és tartózkodási helyéről több becslés is készült. A KSH *Mikrocensus 2016* című kiadványa szerint 259 ezren töltöttek legalább 1 évet külföldön, míg annál kevesebbet 48 ezren. A nemzetközi vándorlásra vonatkozó legfontosabb releváns

információk ismertetéséhez az említett kötet adatai nyújtottak segítséget.¹⁸

A kivándorló magyarok legfontosabb célállomásának – a külföldön tartózkodás idejétől függetlenül – Németország tekinthető, utána Ausztria és az Egyesült Királyság következik. Ausztria inkább az átmenetileg külföldön élők – és a határ menti ingázók – számára népszerű célpont, az oda vándorlók aránya 19, míg az ideiglenesen az Egyesült Királyságba távozóké 18 százalék. Az egy évnél hosszabb ideig kint tartózkodók esetében azonban már sokkal nagyobb szerepe van a szigetországnak: az e kategóriába tartozó összes kivándorló 26 százaléka költözik oda. A választás oka a jó kereseti lehetőség mellett egyéb tényező is lehet, mint például a közoktatásban tanult első idegen nyelv (az Egyesült Királyságba történő vándorlást erősíti), illetve a földrajzi és kulturális közelség (jellemzően a német és osztrák régiókba irányuló migrációt fokozza). Fontos kiemelni, hogy az Ausztriában munkát vállalók 19 százaléka havonta legalább egyszer hazalátogat Magyarországra, így őket inkább ingázóknak lehet tekinteni.¹⁹

A *Mikrocensus 2016*-banban a kivándorlási tervekkel kapcsolatosan is tettek fel kérdéseket, így a migrációs potenciálra vonatkozóan is kinyerhetők adatok. Az Egyesült Királyságba szándékozik költözni a kivándorlást tervezők 21 százaléka – ez nagyjából annyi, mint az Ausztriába (23%), de lényegesen kevesebb, mint a Németországba (32%) igyekvők aránya. A válaszok azért érdekesek, mert 2016 októberében, azaz a brexitről döntő

népszavazás után, az eredmény ismeretében adták őket a megkeresettek. A migrációs potenciált mérő korábbi adatfelvételek közül a Tárkiéban²⁰ a három legfontosabb célország aránya közel azonos volt: Ausztriába 34, Németországba 30, az Egyesült Királyságba 29 százalék távozna. A két felmérés eredménye közötti eltérés egyrészt az eltérő módszertannak és mintanagyságnak, másrészt a migrációs szándékok bizonytalanságának tudható be, ugyanakkor elképzelhető, hogy a brexit is hozzájárult a célországok közötti hangsúlyeltolódáshoz és az Egyesült Királyság népszerűségének a Németországhoz viszonyított visszaeséséhez.

Kutatás az Egyesült Királyságban

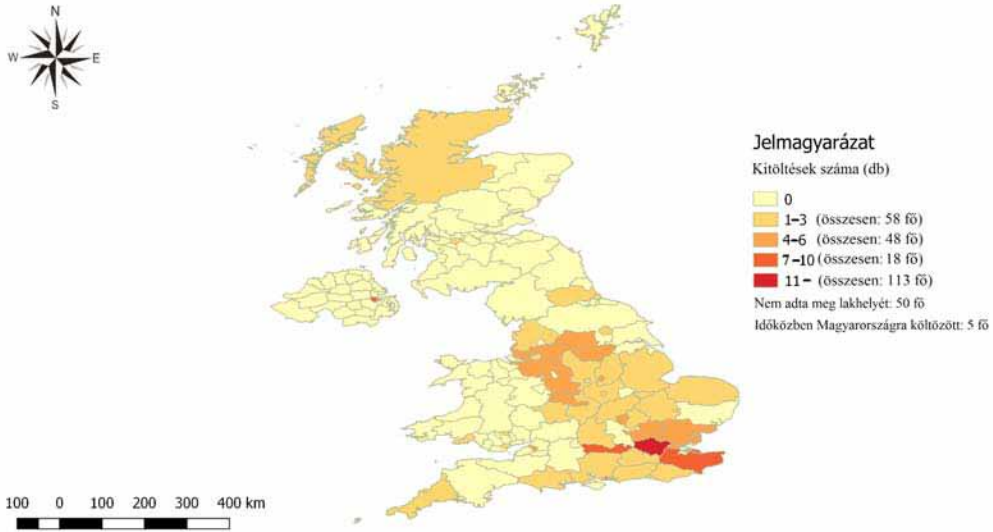
Az Egyesült Királyságnak az EU-ból történő kilépése közvetlen vagy közvetett hatással van azon magyar munkavállalókra, akik az Európai Unió adta szabad munkaerő-áramlásnak köszönhetően az országban dolgozhatnak. A külföldön élő magyarok körében nehézkes volt a megfelelő mintavételi keret kialakítása. E probléma témánk kapcsán alapvetően a megfelelő brit adminisztratív nyilvántartások vagy nagymintás felmérések (pl. népszámlálás) adatainak a rendelkezésre állása esetén lenne megoldható. Mivel ilyen nyilvánvaló okokból nem volt elérhető, a kérdőíves módszert és az interjú alkalmaztuk. Bár ezek a reprezentatív megállapítások megtételére nem alkalmasak, az alapvető trendek felfedésére és a brexittel kapcsolatosan vizsgálandó problémák azonosítására jól használhatóak.

Az Egyesült Királyságban élő magyaroknak a brexit megszavazása utáni attitűdjének a vizsgálatára tehát olyan kutatást folytattunk, amelynek alapvető módszere az interjú és a kérdőív volt.²¹ Az adatközlők kiválasztásakor és a válszok elemzése során így nem a társadalomkutatási szempontú reprezentativitást tartottuk szem előtt, hanem arra törekedtünk, hogy egy összefüggő szöveganyag jöjjön létre, amelynek elemzésével átfogó képet kaphatunk a kutatásunk tárgyáról. Kvalitatív adatgyűjtés lévén, nem lehet statisztikailag összesíteni valamennyi kint élő munkavállaló tapasztalatait és a brexithez való viszonyulását, azonban az interjúk mélységének köszönhetően az egyes témákról részletesebb és behatóbb minőségi ismereteket szerezhettünk, így árnyaltabb képet fogalmazhattunk meg.

A kutatás során a félig strukturált interjúztatási módszerrel vizsgáltuk a kint élő munkavállalókat és saját céggel rendelkező személyeket. A kérdőíves információgyűjtés során az online kérdőív kitöltését választottuk, hiszen a nagy földrajzi távolság miatt ez a módszer volt a leginkább kivitelezhető. Az online kérdőív az attitűdkutatás módszertanával készült, és 32 kérdésből állt (közülük tíznek a válaszait ismertetjük e tanulmányban). Az űrlapot e-mailben juttattuk el a kinti magyar szervezetekhez, illetve a közösségi médián keresztül elérhető csoportok oldalára töltöttük fel, és az 2017. február 8. és március 12. között volt elérhető. Ez idő alatt 294 válasz érkezett.

2. ábra

A kérdőív kitöltőinek a NUTS 3-as régióinkénti megoszlása²²

A nemenkénti megoszlás szerint a kitöltők 38,44 százaléka volt férfi, 61,56 százaléka nő. A korcsoportonkénti megoszlás alapján kijelenthető, hogy a kitöltésre a legnagyobb hajlandóságot a 25 és 54 év közöttiek mutatták (90,14%), 14 évesnél fiatalabb és 65 év feletti nem volt a válaszadók között, négyen pedig nem adták meg az életkorukat. A kitöltők átlagosan 6,03 éve élnek az Egyesült Királyságban, 3,51-es szórással. A kitöltők NUTS 3-as régióinkénti megoszlását az 2. ábra szemlélteti, amelyen jól látszik, hogy az Egyesült Királyság mind a négy országból (Anglia, Észak-Írország, Skócia és Wales) érkezett válasz, illetve az is, hogy a legtöbben Londonban és környékén töltötték ki a kérdőívet. A kitöltők közül 50 fő nem adta meg a jelenlegi lakhelyét, 5 fő pedig időközben Magyarországra költözött.

Arra a kérdésre, hogy hallottak-e a brexitről, a kitöltők 98,6 százaléka válaszolt igennel. Annak az eredményeit, hogy miként vélekednek a kilépésnek a munkavállalásra várható hatásáról, az 3. ábra mutatja be.

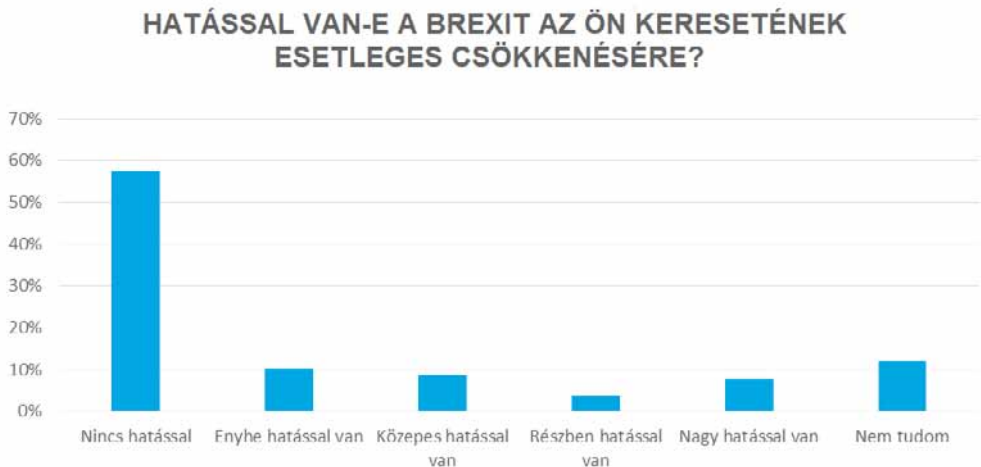
Az ábrán jól látható, hogy a kitöltők a legnagyobb arányban azt választották, hogy nem lesz hatással a munkavállalásukra a brexit, azonban a válaszadók szintén jelentős része (38,43%) számít a kilépést követő valamilyen változásra. Mint kiderült, azok, akik azt választották, hogy nagy hatással lesz a jövőjükre, illetve részben befolyásolja azt a kilépés, jellemzően a szolgáltatóiparban dolgoznak.

Annak vizsgálatakor, hogy az Európai Unióból történő kilépés befolyásolja-e a keresetüket (4. ábra), a válaszadók jelentős része (57,48%) szerint az nem lesz negatív hatással a fizetésére, míg 30,6 százalék

3. ábra
A brexit hatása a munkavállalásra²³

4. ábra
A brexit hatása az esetleges keresetcsökkenésre²⁴

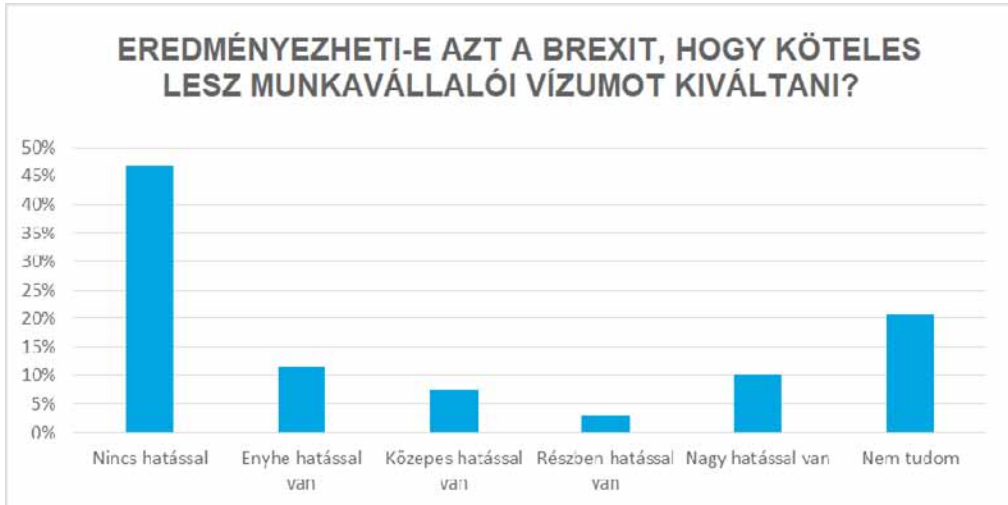

valószínűsítenek valamilyen mértékű csökkenést. Azoknak a válaszadóknak, akik keresetcsökkenésre számítanak, 58,89 százaléka Londonban töltötte ki a kérdőívet, így feltételezhető, hogy a Nagy-Londonban

élők pesszimistábban viszonyulnak a kérdéskörhöz, mint a más régióban élők.

A válaszadók arra a kérdésre, hogy számítanak-e valamilyen megkülönböztetésre, némileg nagyobb arányban feleltek

5. ábra
A brexit hatása a munkavállalói vízumokra²⁵

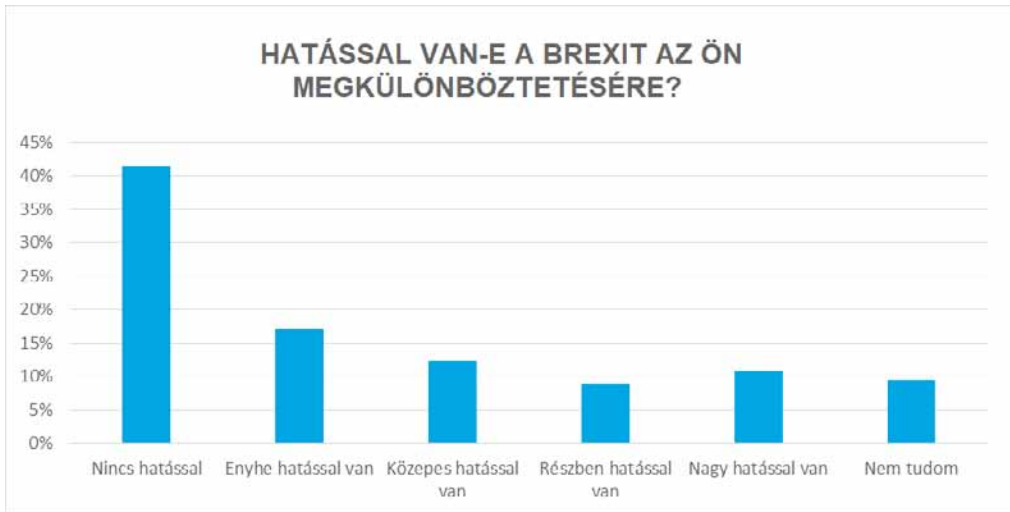
igennel (49,31%), mint nemmel, illetve úgy, hogy nem tudják, azonban a megkülönböztetés mértékét illetően jelentősen eltértek a vélemények. A feltett kérdések közül ez volt az, amelynek a válaszai azt mutatták, hogy nem feltétlenül optimista a kint élőknek a brexittel kapcsolatos hozzáállása. Hogy miért van ez így, a kérdőívre adott válaszokból nem derült ki, azonban a későbbiekben bemutatandó mélyinterjúk részletesebb információval szolgáltak e tekintetben.

Azzal kapcsolatban is kíváncsiak voltunk a kint élők véleményére, hogy ismét ki kell-e váltaniuk a munkavállalói vízumot az uniós állampolgároknak, amennyiben az Egyesült Királyságban kívánnak dolgozni. A válaszadók alig fele gondolja azt, hogy ez nem így lesz, míg 32 százalék azoknak az aránya, akik

különböző mértékben tartják az lehetségesnek, esetleg kétségbe is vonják, hogy újra bevezetik a munkavállalói vízumot. Jelenleg is jelentős a bizonytalanság e kérdésben, azonban a szigetország előrejelzései szerint a bevándorlás várhatóan mindenképpen magas lesz a következő években.²⁶ Azonban a vízum esetleges bevezetése hatással lehet az európai uniós állampolgárok más uniós országba történő elvándorlására, ahol élni tudnak a szabad munkaerő-áramlás lehetőségével.²⁷

A kérdőívek elemzése során megvizsgáltuk azt is, hogy milyen arányt képviselnek azok, akik optimistán viszonyulnak a brexithoz. Erre vonatkozóan az előbb ismertetett három kérdésre adott azon válaszok szolgálhatnak információval, amelyek írói szerint a brexitnek jelenleg nincs, és alapvetően a jövőben

6. ábra
A brexit hatása a megkülönböztetésre²⁸

sem lesz hatása az életkörülményeikre. Az összes válaszadó 30,6 százaléka tartozott azok közé, akik mindhárom kérdésre így válaszoltak. Ebből indirekt módon arra lehet következtetni, hogy a kint dolgozók jelentős része szerint változni fognak az ottani munkavállalásuk feltételei az eddigiekhez képest. A kérdőívben arról is érdeklődtünk, hogy az Egyesült Királyságban élő magyarok a brit kilépést követően tervezik-e a hazaköltözést. A válaszadók 78 százaléka nemleges felelt, akik közül is csupán 6,1 százalék költözne másik országba. A válaszadók 10 százaléka bizonytalan a hazaköltözést illetően, míg 12 százalékuk tervezi a visszavándorlást – közülük azonban 23,5 százalék a brexittől függetlenül is ezt tervezi.

A mélyinterjúk – amelyek során a félig strukturált interjú módszertanát

alkalmaztuk – 2017. január 31. és február 5. között készültek Londonban és környékén. A számuk tekintetében nem volt mód a szociológiai értelemben vett reprezentativitás elérésére: 11 fővel sikerült interjút készíteni, akik közül ketten saját vállalkozást vezetnek az Egyesült Királyságban. A beszélgetés időtartama minden esetben körülbelül egy óra volt, s ez idő alatt a kinti életükről, a munkájukról és a brexit esetleges hatásairól érdeklődtünk az interjúalanyoktól.

Azok, akik nem vállalkozóként dolgoznak a szigetországban, jóval optimistábbnak mutatkoztak a kérdések megválaszolásakor: nem tartanak attól, hogy megszűnik a munkájuk vagy elveszítik azt. Nem gondolják, hogy el kell hagyniuk az Egyesült Királyságot, ugyanakkor kockázatként tekintenek arra, hogy esetleg

munkavállalói vízumot kell kiváltaniuk a brexitet követően, és azzal kapcsolatban pluszkiadásai (adók, a vízumhoz szükséges adatok megszerzésével járó költségek) merülnek majd fel. A válaszadók a legnagyobb problémát egyöntetűen az esetleges árfolyamkockázatokban látják, hiszen rendszeresen utalnak haza pénzt Magyarországra, így ha fenn akarják tartani a családtagjaik megszokott mértékű támogatását, akkor az angol font ingadozása miatt előfordulhat, hogy olykor jelentősebb összeget kell küldeniük. A vállalkozók is elsősorban az előzőekben felsorolt veszélyekre tértek ki, további negatív hatásként említették, hogy csökkenhet a megbízásaik száma, illetve nem tudnak magyar munkavállalót felvenni. A legnagyobb problémának ők is az esetleges árfolyam-ingadozás okozta kockázatot tartják, mivel az az üzleti tevékenységüket is nagyban befolyásolhatja.

A kutatás eredményeinek áttekintése alapján elmondható, hogy a kvantitatív adatokat szolgáltató kérdőíves módszer és kvalitatív adatokat nyújtó interjúztatás együttesen, ha nem is reprezentatív, de komplex eredményeket adott. Kérdőíveinkkel több, az Egyesült Királyságban élő magyart elértünk, akik megosztották velünk a brexit várt hatásaival kapcsolatos véleményüket. Az interjúk során sikerült részletesebben kibontani az alanyokkal a kutatási témát és minőségi adatokat gyűjteni a vizsgálathoz. A kutatás jól mutatja, hogy az Egyesült Királyságban élő magyarok optimisták az ottani jövőjükkel illetően, azonban változásokat, illetve korlátozásokat sejtjenek. A kutatás

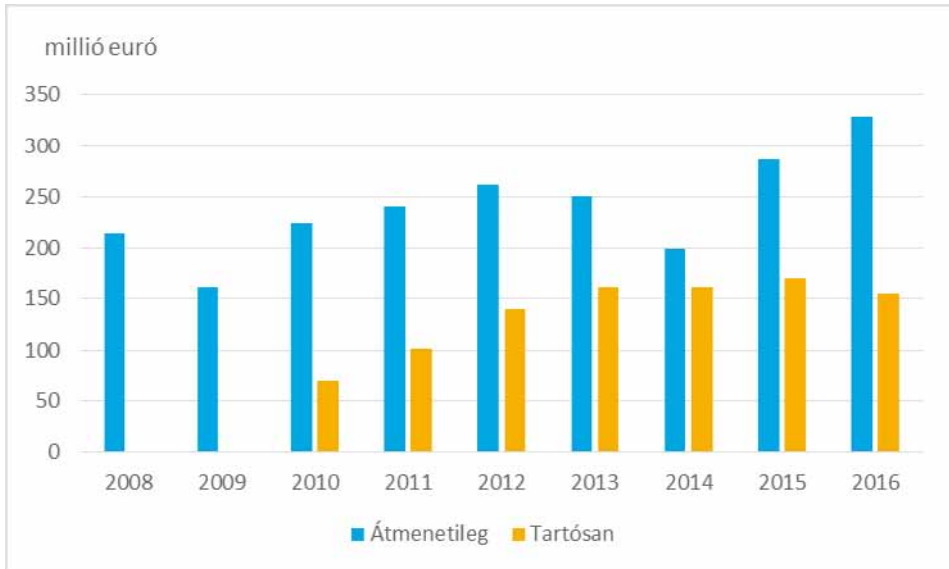
során a válaszadók a legnagyobb problémaként az angol font és a magyar forint közötti hosszú távú árfolyam-ingadozást említették, amely komoly kockázatot és egyben költségtöbbletet jelent számukra a hazautalásaik során.

Az Egyesült Királyságban tartózkodó magyarok hazautalásai

Az átmenetileg vagy tartósan az Egyesült Királyságban tartózkodó magyarok ottani jövedelméről és a küldött hazautalásokról elsősorban a fizetési mérleg adataiból nyerhetünk információkat. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy – ahogy azt több tanulmány is bemutatja –,²⁹ a fizetési mérlegben megjelenő munkavállalói jövedelem adatok nem kizárólag a külföldön megkeresett jövedelmet, hanem egyéb (pl. adó és járulék, fogyasztás) tételeket is tartalmaznak.³⁰ Meg kell továbbá említeni, hogy a fizetési mérleg sorainál, akárcsak az európai vándorlási statisztikákban, kiemelt szerepe van a rezidensség fogalmának. A fizetési mérlegre vonatkozó nemzetközi módszertan³¹ szerint nem az adott személy nemzetisége, állampolgársága vagy jogi státusza a lényeges, hanem a külföldön tartózkodás ideje: amennyiben egy éven túl, azaz tartósan él külföldön, vagy a kiköltözéskor az a szándéka, hogy egy évnél tovább maradjon ott, akkor már nem a származási, hanem a tartózkodási országában válik rezidenssé. Míg a rövid ideig kint tartózkodók jövedelme esetében folyamatos növekedés tapasztalható, és az

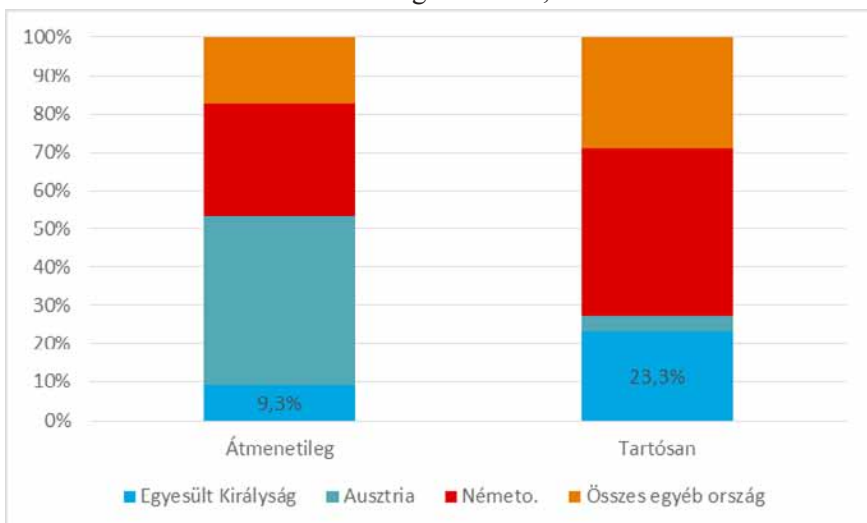
7. ábra

Az Egyesült Királyságban átmenetileg dolgozó magyar munkavállalók jövedelme és a nem rezidensektől (tartósan külföldön tartózkodóktól) érkező hazautalások, 2008–2016³²

8. ábra

Az átmenetileg külföldön dolgozó magyar munkavállalók jövedelme és a tartósan külföldön tartózkodóktól érkező munkavállalói átutalások a küldő országok szerint, 2016³³

2016-ra megközelítette a 330 millió eurót, addig a tartósan az Egyesült Királyságban dolgozó magyar munkavállalók által küldött támogatások növekedése 2013-ban megállt, és a 150 millió euró körüli szinten állandósult.

A fizetési mérleg adatai alapján az Egyesült Királyság csupán a harmadik legfontosabb országnak tekinthető e téren (Ausztria és Németország után). Az átmenetileg külföldön tartózkodók által 2016-ban keresett, összesen több mint 3500 millió eurónak kevesebb mint 10 százaléka köthető az angliai magyarokhoz. A tartósan külföldön élők átutalásai esetében némileg nagyobb szerep jut az Egyesült Királyságnak: az összesen 663 millió euró átutalás közel negyede (23,3 százaléka) származott onnan.

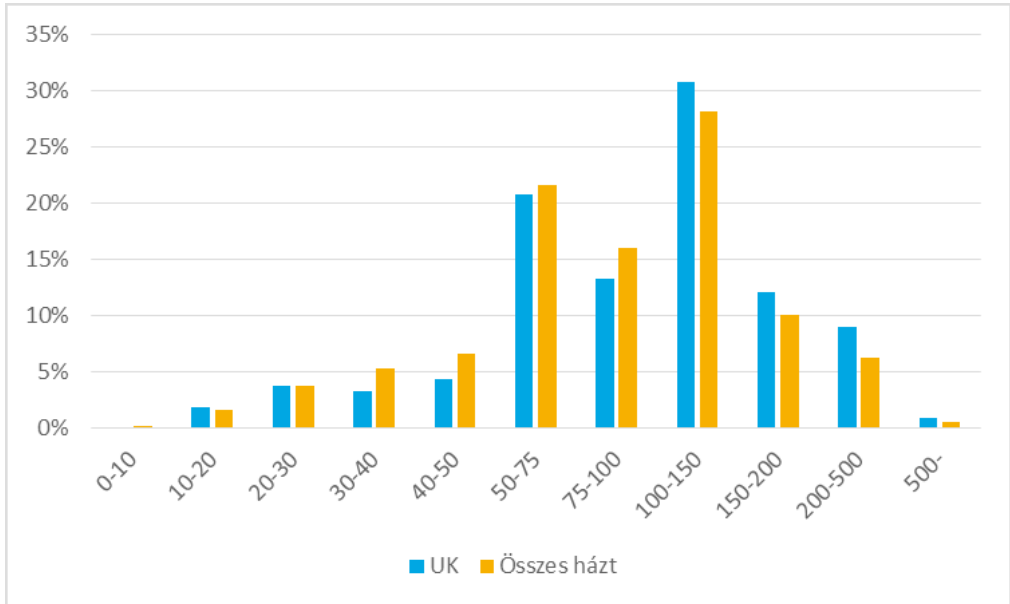
Mivel a hazai kivándorlás fokozatos erősödésével a külföldön élő magyarok által hazaküldött támogatások szerepe is egyre nagyobb jelentőségre tehet szert, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) a KSH-val együttműködve 2017-ben felmérést végzett a lakosság körében a hazautalások témájában. E kutatások azért lényegesek, mert lehetőséget nyújtanak arra, hogy ne csupán a küldött összegekről, de a fogadó háztartások és a küldő személyek mögöttes szociodemográfiai jellemzőiről is részletesebb képet kapjunk.³⁴ A felmérésbe bevont háztartások 38 milliárd forintnyi, azaz körülbelül 123 millió eurónyi hazautalásról számoltak be, ugyanakkor fontos látni, hogy az eltérő definíciók és módszertan miatt ez az összeg nem hasonlítható közvetlenül a fizetési mérlegben szereplő adatokhoz.

Az Egyesült Királyságban tartózkodók kapcsán 2,8 milliárd forintnyi hazautalást regisztráltak, amelynek 55 százaléka származott az átmeneti jelleggel ott élőtől. Az összes hazautalás közel kétharmada érkezett pénzbeli támogatás formájában, míg valamivel több mint 1 milliárd forintot egyéb támogatásként (elsősorban élelmiszer és ruhanemű formájában) küldtek a magyar családtagoknak.

Az Egyesült Királyságból küldött támogatásokat a hazautalásban részesülő összes háztartásnak körülbelül a 20 százaléka, mintegy 14 ezer család kapja. Esetükben is jellemző – mint általában a külföldön dolgozó személyek hazautalásait fogadóknál –, hogy a középkorú és idősebb korosztályhoz tartoznak a háztartásfők: 86 százalékuk 45, 28 százalékuk 65 év feletti. Azaz a hazautalások révén feltehetően elsősorban a szüleiket támogatják az Angliában dolgozó fiatal felnőttek. Jellemző továbbá, hogy a háztartásfők középfokú végzettségűek, érettségivel vagy valamilyen szakmával: ez az angliai támogatást fogadó összes háztartás 54 százalékára igaz. Az Egyesült Királyságból támogatott családok jövedelmi viszonyaiban nincs jelentős eltérés sem a külföldi hazautalást kapó háztartások átlagához, sem általában a magyar háztartásokhoz képest: a legjellemzőbb a 100 és 150 ezer forint közötti egy főre jutó jövedelmi szint.

A felmérés idején a külföldi hazautalást küldők (72 ezer fő) 21 százaléka, 15 ezer személy tartózkodott az Egyesült Királyságban. Ez azt is jelenti, hogy az ott dolgozók között az átlagosnál alacsonyabb a

9. ábra
A fogadó háztartások egy főre jutó jövedelmének eloszlása³⁵

hazautalási hajlandóság, mivel a számbeli részarányukhoz képest értékben kevesebbet, a Magyarországra hazautalt teljes összeg körülbelül 7,4 százalékát küldték. Közülük 53 százalék volt a csupán átmenetileg, legfeljebb egy évig a szigetországban dolgozók aránya, ez hozzávetőlegesen összhangban van az általuk küldött hazautalások súlyával, azaz ebből a szempontból nincs lényeges különbség a rövidebb ideig vagy tartósan Angliában tartózkodó személyek között.

A férfiak az Egyesült Királyságból hazautalók 58 százalékát teszik ki, ez kismértékben elmarad az összes külföldi támogató körében mért, 62 százalékos átlagtól. A többi országhoz képest ugyanakkor magasabb a fiatalok aránya közöttük:

a szigetországban dolgozók közel fele (48 százalék) 25 és 34 év közötti, s a 35 és 44 év közötti korosztály részaránya is 32 százalékos. Az Egyesült Királyságban dolgozó és onnan hazautalást küldő magyarok jelentős részben (39 százalék) mezőgazdasági, ipari, építőipari területen dolgoznak, de szintén nagy arányban (36 százalék) a közép- vagy felsőfokú végzettséget igénylő irodai pozíciókban. A harmadik legjelentősebb munkavállalási területüket a kereskedelmi és szolgáltató szektor jelenti. Iskolai végzettség tekintetében elmondható, hogy az összes kivándorló magyar körében számított és a magyarországi átlagnál is magasabb végzettségűek: 80 százalékuk rendelkezik érettségivel, illetve valamilyen felsőfokú

végzettséggel. A részletes adatokat elemezve ugyanakkor az is látható, hogy a fiatal és képzett munkavállalók jellemzően az alacsonyabb – képzettséget esetleg nem is igénylő, főleg fizikai jellegű – pozíciókban dolgoznak nagy arányban.

Az Eurostat³⁶ adatai szerint 2016-ban 14.641 font – a családi segítségnyújtásra vonatkozó adatfelvételnél használt 350 forintos árfolyammal számolva mintegy 5,1 millió forint – volt az egyszemélyes háztartások medián nettó jövedelme az Egyesült Királyságban. A magyar válaszadók körülbelül fele adta meg a külföldi jövedelmének az összegét, de a rendelkezésre álló adatok alapján az ott dolgozó magyarok kicsit magasabb, 5,7 millió forintos éves átlagkeresettel rendelkeznek.

Konklúzió. Milyen hatása lehet a brexitnek a kivándorlásra és a hazautalásokra?

A fentiekben arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk a brexitnek a migrációra és azon belül az Egyesült Királyságban tartózkodó, ott munkát vállaló magyarokra gyakorolt hatását. A szigetországba bevándorlók száma már a brit kilépésről szóló népszavazás előtt csökkenésnek indult, azonban az EU elhagyása ezt tovább fokozhatja. A jogi státusz és a munkavállalási lehetőségek bizonytalansága nagymértékben csökkentheti a potenciális bevándorlók azon szándékát, hogy ott vállaljanak munkát, ez pedig az angol gazdaságra is komoly hatással lehet. Fontos ugyanakkor látni, hogy bármilyen,

az uniós állampolgárok bevándorlására, illetve munkavállalására vonatkozó adminisztratív korlátozást nehéz lesz bevezetni: egyrészt politikai okokból, mivel az EU egy olyan sarkalatos pontnak tekint a szabad munkaerő-áramlás elvét, amelyből nem valószínű, hogy engedne, másrészt gyakorlatilag is számos problémával járna, többek között az ahhoz szükséges, megfelelő nyilvántartások hiánya miatt.

A magyar állampolgárok egyesült királysági munkavállalása kapcsán elmondható, hogy mivel az egyik legfontosabb migrációs célszázgról van szó, bizonyos korlátozások esetleges bevezetése a hazai kivándorlásra is nagy hatással lenne. Egyrészt ugyanis az Egyesült Királyságba jellemzően hosszabb időre költöznek a magyarok, ami feltehetően alaposabb megfontolást és előkészítést igényel, azaz nem várható rövid időn belül olyan jellegű „helyettesítési hatás”, amelynek következtében inkább más országot választanának a potenciális kivándorlók. Másrészt viszont, míg a másik két legfontosabb célország, Ausztria és Németország nyelvi szempontból alternatívát jelent egymásnak, addig a csak angol nyelvismerettel rendelkezők számára a kiköltözés akadályát jelentheti. A brexit jelentette bizonytalanság, illetve egy esetleges *hard brexit*, azaz a munkaerő szabad áramlását is korlátozó kilépés azonban akár lehetőséget is jelenthet Magyarországra számára: az Egyesült Királyságban élő fiatal és viszonylag magas végzettségű, ám gyakran a képzettségüknél alacsonyabb szintű munkákat végző magyarok hazatérése az

itthoni munkaerőpiacon az egyes szektorok esetén tapasztalható munkaerőhiányon is enyhíthetne.

A kérdőíves kutatás alapján ugyanakkor az is elmondható, hogy az Egyesült Királyságban élő magyarok jellemzően nem számítanak a kilépést követő gyökeres változásokra. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a kutatás még a kilépési tárgyalások korábbi szakaszában készült, azaz előfordulhat, hogy a mostani bizonytalan helyzetben már többen látnának kockázatot a várható politikai-gazdasági változásokban. A legfontosabb bizonytalansági tényezőként a font esetleges leértékelődéséből fakadó árfolyamkockázatokat említették a válaszadók. Ez azonban inkább az adott háztartás vagy vállalkozás számára lehet számottevő hátrány, a hazautalásokra vonatkozó, e tanulmányban ismertetett felmérés és a korábbi elemzések³⁷ is azt mutatják, hogy a magyar nemzetgazdaság szempontjából nem várható lényeges mértékű kedvezőtlen hatás a migráció és a külföldön élők támogatásai terén.

A kézirat lezárásának időpontja:
2018. november 7.

Jegyzetek

- 1 Blaskó Zsuzsa, Ligeti Anna Sára és Sik Endre: „Magyarok külföldön: Mennyien? Kik? Hol?“. *Társadalmi Riport*, Vol. 12. No. 1. (2014). 351–372. o.
- 2 Megemlíthető többek között: John R. Harris – Michael P. Todaro: „Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis“. *The American Economic Review*, Vol. 60. No. 1. (1970). 126–142. o.; W. Arthur Lewis: „Economic Development with Unlimited Supplies of Labour“. *The Manchester School*, Vol. 22. No. 2. (1954). 139–191. o.
- 3 Többek között: Larry A. Sjastaad: „The Costs and Returns of Human Migration“. *Journal of Political Economy*, Vol. 70. No. 5. (1962). 80–93. o.; Michael P. Todaro: „A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries“. *The American Economic Review*, Vol. 59. No. 1 (1969). 138–148. o.
- 4 Douglas S. Massey, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino és J. Edward Taylor: *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- 5 Oded Stark, J. Edward Taylor és Shlomo Yitzhaki: „Migration, Remittances, and Inequality: A Sensitivity Analysis Using the Extended Gini Index“. *Journal of Development Economics*, Vol. 28. No. 3. (1988). 309–322. o.; Sik Endre: *A migráció szociológiája I*. Budapest: ELTE TáTK, 2012. 144. o.
- 6 Eliakim Katz – Oded Stark: „Labor Migration and Risk Aversion in Less Developed Countries“. *Journal of Labor Economics*, Vol. 4. No. 1. (1986). 134–149. o.
- 7 Palotai Jenő – Jarjabka Ákos: „Migrációs attitűdök a ki- és bevándorlási tendenciák tükrében“. *Közép-európai Közlemények*, Vol. 10. No. 2. (2017). 169–181. o.
- 8 Sik: i. m. 144. o.
- 9 Palotai-Jarjabka: i. m. 169–181. o.; Sik: i. m. 144. o.
- 10 Dennis Conway: *Return Migration of the Next Generations: 21st Century Transnational Mobility*. London: Ashgate, 2009. 236–237. o.; Hegedűs Gábor – Lados Gábor: „A visszavándorlás és az identitásváltozás kapcsolatának vizsgálata“. *Területi Statisztika*, Vol. 20. No. 5. (2017). 512–536 o.; Illés Sándor – Kincses Áron: „Hungary as Receiving Country for Circulars“. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 61. No. 3. (2012). 197–218 o.; John Salt: „A nemzetközi vándorlás összetétele és

- változása Európában”. *Demográfia*, Vol. 46. No. 4. (2003). 319–331. o.; Nan M. Sussman: *Return Migration and Identity: A Global Phenomenon, a Hong Kong Case*. Hongkong: Hong Kong University Press. 2011.
- 11 Jonathan Portes – Giuseppe Forte: „The Economic Impact of Brexit-Induced Reductions in Migration”. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 33. No. 1. (2017). 31–44. o.
 - 12 Horváth Diána, György László, Kiss István, Kutasi Gábor és Regös Gábor: „A brexit hatása a magyar gazdaságra”. *Külügyi Szemle*, Vol. 16. No. 4. (2017). 147–164. o. A cikk kéziratának leadása után, 2018. november 14-én fogadta el a brit kormány az EU-val korábban megtárgyalt megállapodást, ugyanakkor ezt a brit képviselők 2019. januárjában elutasították. Fontos ugyanakkor, hogy az Egyesült Királyságban élő uniós állampolgárok szempontjából az is csak átmenetileg, 2020. december 31-ig biztosította volna a szabad mozgást.
 - 13 Jonathan Portes: „Immigration After Brexit”. *National Institute Economic Review*, Vol. 238. (2016). 13–21. o.
 - 14 William A. Glaser – G. Christopher Habers: „The Migration and Return of Professionals”. *International Migration Review*, Vol. 8. No. 2. (1974). 227–244. o.; Robert Nadler, Kovács Zoltán, Brigit Glorius és Thilo Lang (szerk.): *Return Migration and Regional Development in Europe: Mobility Against the Stream*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2016.
 - 15 Boros Lajos, Hegedűs Gábor, Lados Gábor és Kovács Zoltán: „Kivándorlás okozta társadalmi és gazdasági problémák kezelése Kelet-Közép-Európában”. *A Falu*, Vol. 28. No. 4. (2013). 21–32. o.; Egedy Tamás – Kovács Zoltán: „Budapest as a Destination of Migration: The View of Transnational Creative Workers”. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 60. No. 2. (2011). 162–168. o.
 - 16 Palotai–Jarjabka: i. m. 169–181. o.
 - 17 Palotai–Jarjabka: i. m. 172 o. és a KSH adatai alapján saját szerkesztés.
 - 18 Központi Statisztikai Hivatal: *Mikrocenzus 2016. 2. A népesség és a lakások jellemzői*. Budapest: KSH, 2016.
 - 19 Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén: „Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célszág-választás az »új migránsok« körében”. *Demográfia*, Vol. 57. No. 4. (2014). 271–307. o.
 - 20 Sik Endre – Szeidl Blanka: „Migrációs szándékok a mai Magyarországon”. In: *Munkaerőpiaci tükör 2015* (szerk. Blaskó Zsuzsa – Fazekas Károly). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, 2016. 54–58. o.
 - 21 Feischmidt Margit: „A megalapozott elmélet”. In: *Közösségtanulmányok. Módszertani jegyzet* (szerk. Kovács Éva). Pécs: PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék., 2007. 234–242. o.; Steinar Kvale: *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest: József Műhely. 2005.
 - 22 Forrás: saját adatgyűjtés alapján saját szerkesztés.
 - 23 Forrás: saját adatgyűjtés alapján saját szerkesztés.
 - 24 Forrás: saját adatgyűjtés alapján saját szerkesztés.
 - 25 Forrás: saját adatgyűjtés alapján saját szerkesztés.
 - 26 Carlos Vargas-Silva: „EU Migration to and from the UK After Brexit”. *Intercomics*, Vol. 51. No. 5. (2016). 251–255. o.
 - 27 Will Somerville: „When the Dust Settles: Migration Policy After Brexit”. *Migration Policy Institute*, <https://www.migrationpolicy.org/news/when-dust-settles-migration-policy-after-brexite>, 2016. június.
 - 28 Forrás: saját adatgyűjtés alapján saját szerkesztés.
 - 29 Bujnóczki Anett: „A külföldi munkavállalói jövedelem és a munkavállalói hazautalás statisztikai számbavétele”. *Statisztikai Szemle*, Vol. 95. No. 6. (2017). 599–620. o.; Csontos Orsolya – Kóczián Balázs: „A külföldön élő magyarok jövedelmeinek és folyó átutalásainak elemzése”. *Hitelintézet Szemle*, Vol. 16. No. 2. (2017). 5–27. o.
 - 30 A fizetési mérlegben alapvetően két sor adatai kapcsolódnak ide. Az egyik a munkavállalói jövedelem, ami a bruttó bérek és keresetek,

- valamint a munkaadók társadalombiztosítási hozzájárulásai tételek összege. Ez tehát a bruttó munkabér, amely tartalmazza a munkavállaló által fizetendő összes társadalombiztosítási járulékot, jövedelemadót és egyéb kifizetést, ideértve azokat is, amelyeket a munkavállaló helyett a munkáltató von le és fizet be közvetlenül a külföldi társadalombiztosítási rendszerbe, illetve adóhatóságnak. A fizetési mérlegben ezenkívül elszámolásra kerülnek azon folyó transzferek tartoznak, amelyeket egy külföldön rezidenssé vált munkavállaló küld haza a családjának annak érdekében, hogy segítse a megélhetésüket, függetlenül a jövedelem forrásától, a transzferben érintett háztartások viszonyától vagy a transzfer céljától.
- 31 IMF: *Balance of Payments and International Investment Position Manual*. Washington, DC: International Monetary Fund, 2009.
- 32 Forrás: „Balance of Payments – International Transactions. Personal Transfers and Compensation of Employees (bop_rem6)”. *Eurostat*, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=bop_rem6&lang=en. Letöltés ideje: 2018. szeptember 22.
- 33 Forrás: Uo.
- 34 Kajdi László: „Hazautalások Magyarországra – egy új adatfelvétel első eredményei”. *Hitelintézeti Szemle*, Vol. 17. No. 3. (2018).
- 35 Forrás: MNB, Családi segítségnyújtás adatfelvétel adatai alapján saját szerkesztés.
- 36 „Mean and Median Income by Household Type – EU-SILC Survey (ilc_di04)”. *Eurostat*, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di04&lang=en. Letöltés ideje: 2018. szeptember 22.
- 37 Békési László, Kovalszky Zsolt és Várnai Tímea: *Forgatókönyvek a Brexit lehetséges magyar makrogazdasági hatásaira*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 2017.; Kóczyán Balázs: „Kell-e aggódni a Brexit hazautalásokra gyakorolt hatásától?”. *Magyar Nemzeti Bank*, <https://www.mnb.hu/letoltes/koczian-balazs-kell-e-aggodni-a-brexit-hazautalásokra-gyakorolt-hatasatol.pdf>. Letöltés ideje: 2018. szeptember 22.

Újranyitott a belgiumi Afrika-múzeum. A gyarmatosítói múlt feldolgozásának egy újabb állomása

Manzinger Krisztián

Évekig tartó felújítás után, 2018. december 9-én újranyitott a korábban a „világ utolsó gyarmati múzeumának”¹ nevezett Királyi Közép-afrikai Múzeum a Brüsszel melletti Tervurenben. Az intézmény rendkívül gazdag gyűjteménnyel rendelkezik, amely az antropológia, az ásványtan, az állat- és növénytan, a szociológia, a nyelvészet és a történettudomány területei mellett például a fenntartható gazdaság kérdéskörét is igyekszik komplexen bemutatni. A jelen írás azonban kifejezetten a belga gyarmati múlt mának szánt interpretálására kíván fókuszálni.

A Kongói Demokratikus Köztársaság (KDK)² 1885 és 1908 között II. Lipót belga király magángyarmataként, 1908 és 1960 között pedig Belga-Kongó néven gyarmati területként létezett. A belga okkupációt megelőzően a terület legnagyobb része – a nehéz terepviszonyok miatt – érintetlen maradt, bár ásványkincsekben való gazdagsága már korábban is ismert volt.³ A mintegy 2 millió négyzetkilométeres ország – az EU 28 tagállama teljes területének a fele – feltérképezése a 19. század második felében történt, ám a földmérők nem a Kongó folyó mentén, hanem keletről nyugatra haladtak.

A belga gyarmati múlt sokáig tabutéma és egyoldalúan szemlélt kérdés volt a társadalomban;⁴ a megítélésével kapcsolatos viták megnyitásában fontos szerepet játszott egy 2005-ös, a gyarmati idők jogsértéseit bemutató időszaki kiállítás, amelyet épp a tervureni múzeumban rendeztek. Habár a jelen írásnak nem célja Belga-Kongó történetének részletes ismertetése és elemzése, a kérdés érzékenysége miatt azt mégis érdemes röviden bemutatni a téma további ismertetése előtt. Belgiumban élve ugyanis az ember lépten-nyomon beleszalad e múlt emlékeibe, és azok alatt nemcsak a brüsszeli Gyarmatok útjára (Rue des Colonies/Koloniënstraat) vagy a II. Lipótról⁵ elnevezett, szinte minden településen megtalálható közterekre kell gondolni, hanem az olyan utca- és térnevekre, szobrokra vagy emléktáblákra is, amelyek a gyarmatosítók nevét viselik, vagy azok kongói „civilizációs” tevékenységét dicsőítik.⁶

A belga társadalom az elmúlt években kezdte el árnyalni ez a képét.⁷ Ennek keretében 2017-ben közterületet neveztek el Brüsszel Ixelles városrészében a Kongót a gyarmati sorból kivezető Patrice Lumumbáról, az ország 1961-ben – belga

1. ábra

A Kongó civilizálásáért 1876 és 1908 között meghalt etterbeekiek emléktáblája
(Etterbeek ma Brüsszel egyik kerülete. *A szerző felvétele*)

közreműködéssel⁸ – meggyilkolt első miniszterelnökéről. Az erre irányuló kérelem teljesítését hosszú éveken keresztül megtagadták. 2018 novemberében Flandriában – Észak-Belgium holland nyelvű régiójában – elkezdtek sugározni a kongói származású belgákról szóló, „A gyarmatosítás gyermekei” című hatrészes dokumentumfilm-sorozatot, amelyben az érintettek a gyarmati idők szegregációja és a belgiumi kirekesztés során szerzett tapasztalataikat osztották meg a nézőkkel.⁹ A tervureni múzeum újranyitása kapcsán a legfőbb kérdés tehát éppen az volt, hogy a társadalomnak mennyire sikerül szembenéznie a történelemmel és az elkövetett bűnökkel.

Az Afrika-múzeum 1910-ben jött létre, és legutóbb 1957-ben – vagyis még Kongó

függetlensége előtt – történt egy jelentősebb átalakítása. Megalapításakor a célja a gyarmatosítók munkájának dicsőítése mellett a Kongóban fellelhető nyersanyagok bemutatása volt, annak érdekében, hogy belga cégeket kongói beruházásokra bírjanak rá – ahogy ez a most felújított kiállításból ki is derül. Az egyik ilyen kincs a 20. század elején az elefántcsont volt, amelyből – a feltüntetett információk szerint – 1900-ban 5.000 tonnát hajózott be Belgium Antwerpen kikötőjén keresztül – ehhez nagyjából 80.000 elefántot kellett leölni. Ugyanabban az évben kaucsukból 6.000 tonnát termeltek a kongóiak a gyarmatosítóknak – ez a múzeum adatait figyelembe véve mai értéken 186 millió eurónak, vagyis közel 60 milliárd forintnak felelne meg.

A múzeum mostani küldetése egészen más: világviszonylatban meghatározó kutató- és ismeretterjesztő központ kíván lenni, amely egyszerre törekszik az afrikai, különösen a közép-afrikai társadalmak és földrajzi környezetük múltjának és jelenének a bemutatására, valamint a régió jobb megismerésének elősegítésére és annak révén az ottani fenntartható fejlődés körülményeinek a biztosítására.¹⁰ Ez pedig megfelelő kiinduló alapot jelenthet a megbékélésre és együttérzésre, még a terhelt történelmi múlt ellenére is. Érdeemes megemlíteni, hogy maga a múzeum is hangsúlyozza: a feldolgozás továbbra is „európai szemszögű”, az „afrikai” perspektíva bemutatása még várat magára.

A felújítás során nemcsak a múzeum küldetése, de az arculata is megváltozott: immár nem a korábbi – a jelen írásban később bemutatandó – rotundába lép be a látogató, ahol az újjáépítés előtti szoborcsoport egy olyan jelenetet mutatott be, amikor az aranyba burkolt európaiak „civilizálták” az elesett és barbár afrikaiakat. A közvetlenül az új bejárat mögött elhelyezett mottó – „A múlt nem múlik el.” (*Tout passe, sauf le passé. Everything passes, except the past.*) – már a változást készíti elő. Ez a szárnya az épületnek teljesen új, és bevallott célja a kiállítás kontextusba helyezése. Az első terem, a „félretoltak” szobája – amelyben egyes, előzőleg a rotundában kiállított szobrok is helyet kaptak – azzal fogadja a látogatót, hogy 1960 előtt a múzeumot a gyarmatügyi minisztérium igazgatta, amelynek célja – Afrika és az afrikaiak bemutatása

mellett – a gyarmatosítás igazolása és a gyarmatosítók magasztalása volt, az ezt tükröző szobrok egy része azonban ma már nem képezheti a kiállítás anyagát. Eltűnt a múzeumból a kongói „civilizációs küldetésük” során életüket vesztett belgák név szerinti felsorolását tartalmazó tábla is – ami a kiegyensúlyozás felé való lépésnek tekinthető, főleg annak ismeretében, hogy milyen kevés szó esik a meghalt kongóiak millióiról.

Az épület műemlék, így e jellegű védettségéből fakadóan mégis „kísért” a múlt, és nem lehetett teljesen sikeres a kontextualizálás; az egyik teremben továbbra is II. Lipót 1910-ben felfestett szavai olvashatóak a falon: „A fejlődés jelenlegi századának dicső keresztesháborúja a civilizáció elvitele a föld olyan részére, ahova az még nem tette be a lábát.” A kiállítás korábbi első termében, az építéskor II. Lipót gyarmatosítási projektjének dedikált rotundában – amelynek a még ott lévő, 1910 és 1960 között készült szobrai örökségvédelmi okból nem távolíthatók el – újabb értelmező magyarázatot helyeztek el. E szerint a felújítás előtt sokszor kritizált szobrok úgy ábrázolják a belga gyarmatosítókat, mint akik csak jót adtak egy korábban civilizálatlan terület lakosai számára, míg az afrikaiakat tárgyiasították: a nőknek a nemiségüket, a férfiaknak pedig a foglalkozásukat hangsúlyozzák. A múzeum felújításakor egy Aimé Mpane kongói művész által készített szobrot helyeztek a rotunda közepére ennek ellensúlyozására.

Egy másik teremben egy dokumentumfilmet vetítenek, amelyben Chérie Rivers

Ndaliko, a gomai (KDK) Yole!Africa nevű kulturális központ ügyvezető igazgatója beszél a sztereotípiáknak a gyarmati időkben alkalmazott filmes megjelenéséről: az európai filmkészítők tudatosan állították szembe a „fehér civilizációt” az „afrikai barbársággal”, hogy igazolják az előbbieket afrikai, illetve kongói tevékenységét. (A belga gyarmati propaganda már 2014-ben is egy olyan időszak kiállítás témája volt Tervurenben, amelyet mások mellett a múzeum, Brüsszel főváros régió és Vallónia–Brüsszel Föderáció különböző intézményei szerveztek – Flandria nem vett benne részt.¹¹)

A történelmi tények ismeretében erősen kifogásolható, hogy kifejezetten rövidre sikeredett a kiállításnak a Kongói Szabadállam idejét (1885–1908) ismertető szakasza, ráadásul az anyag mellett található információ a korszakban okozott halálesetek számát erősen alábecsüli: „sok százezerre, esetleg néhány millióra” teszi. Ugyanakkor az is ott szerepel, hogy „egyesek szerint akár a lakosság harmada” is meghalhatott a hódítás, kizsákmányolás, kényszermunka, kitelepítés, járványok és a mezőgazdaság összeomlása következtében. Habár a tényleges számuk természetesen ma már nem állapítható meg, többnyire elfogadott az a becslés, hogy 10 millió körül lehetett.¹² Ez a szám már önmagában is hatalmas, de különösen akkor felkavaró, ha tekintetbe vesszük, hogy Belga-Kongó lakossága 10–15 millió fő lett az 1920-as évek végére,¹³ a 20. század elejei Afrika teljes lakosságát pedig 133 millió körülire becsülik.¹⁴

A felfoghatatlan mértékű pusztítás mellett a kiállítás – helyesen – a gyarmatosítás vívmányairól is szót ejt. Az oktatás a katolikus egyház kezében volt a gyarmati időkben, és az külön folyt az európaiak számára – akiknek a száma a beköltözés miatt 1959-ig folyamatosan emelkedett –, viszont biztosították az őslakosság anyanyelven történő alapfokú iskoláztatását, illetve az 1950-es években a legjobbak számára lehetővé tették, hogy a középiskolától kezdődően együtt tanulhassanak az európaiakkal. Sőt, nemcsak a Leuveni Egyetemen folyó képzésekben vehettek részt, de 1954-ben megnyílt Kongóban a jezsuita Lovanium Egyetem is, amely 1960-ig közel két tucat kongóinak adott diplomát.¹⁵ A kiállítás az oktatási rendszerre jellemző szegregáció mellett bemutatja az egészségügy terén folytatott elkülönítést is, továbbá az infrastruktúra és általában a gazdaság fejlődését, hangsúlyozva ez utóbbinak az 1920-as és az 1950-es évekre eső súlypontjait.

Az 1950-es években készült filmfelvételek „láthatóvá” teszik az életet – így a szegregációt is, amelyet sokszor megjelenítenek a kiállítás során. Explicite nem mondják ki, de számos dolog utal arra, hogy a belga gyarmatosítók tudatosan alkalmazták a diszkriminációt a hatalmuk fenntartása érdekében. A rendvédelmi egységekben például maximum 20 százalék lehetett az afrikaiak aránya, és ők is csak egy népcsoportból származhattak – azért, hogy a gyarmat területén bárhol bevethetőek legyenek. Azt is „félénken” emeli ki a kiállításon olvasható magyarázó szöveg, hogy Ruandában

és Burundiban a „belga uralom idején a hutuk és tuszik közötti társadalmi és kulturális különbségek faji töltetet kaptak”. Nehéz lenne itt másra gondolni, mint a gyarmatosítók tudatos tevékenységére – de az erre vonatkozó egyértelmű kijelentés elmaradása mégis komoly hiány.

Az 1950-es évek azonban – elsősorban a második világháborút követően megváltozott kontextus miatt – a korábbi évtizedekétől eltérő jellegű politikát eredményeztek Kongóban: a gyarmatbirodalmak széthullásának idején Belgium úgy látta a terület megtartását a leginkább kivitelezhetőnek, ha a belga és a kongói középosztály kapcsolatait erősíti, vagyis ha a kongói vezető réteget minél jobban az európai országhoz kapcsolja. Megkésztet és a belga közvélekedéssel teljesen ellentétes próbálkozás volt ez, ami nem is vezetett/vezethetett eredményre; már csak azért sem, mert a faji megközelítés még közel sem volt a múlthoz tartozó emlék a belga társadalomban, sokkal inkább a mindennapok valósága.

Ezt a tényt erősíti meg a kiállítás egy újabb szakasza, amely a kongóiak belgiumi történelmével és jelenével foglalkozik. A belga kormány hosszú időn keresztül kifejezetten akadályozott mindenféle bevándorlást, ami ellehetlenítette a kongóiak Belgiumba költözését is. Ez a hozzáállás a második világháborút követő szénínség következtében változott meg.¹⁶ Kongóiak beköltözése az 1950-es évek második felétől – a gyarmati uralom végét megelőző években – vált lehetővé, a hidegháborút követően, a szubszaharai stabilitás összeomlásával pedig tömegessé. E folyamat nehézségeiről

szól a jelen írás elején már említett, „A gyarmatosítás gyermekei” című dokumentumfilm-sorozat.

Összességében a kiállítás sokkal több, mint egy történelmi tárlat. A rendkívül gazdag természetrajzi és társadalmi gyűjtemény kiváló áttekintést ad az afrikai kontinens nyelvi-kulturális sokszínűségéről és Kongó társadalmi-gazdasági helyzetéről, kihívásairól. Nagyon nehéz próbálkozás objektív képet festeni egy ilyen, titkokkal és szégyennel terhelt múlttal a háttérben, de a kiállítás mégis vállalkozott rá, és véleményem szerint nem is sikertelenül. Mégsem mondható azonban, hogy a szembenézés befejeződött volna az új tárlati tartalommal, de az biztos, hogy fontos előrelépés történt a felújítás előtti állapothoz képest. Az intézmény ma már sokkal inkább tekinthető ténylegesen Afrika-múzeumnak, mint „utolsó gyarmati kiállításnak”, és a szervezők által többször is hangsúlyozott párbeszédkésztség is jó iránynak tekintendő, amelyre minden európai társadalomnak szüksége lenne – természetesen a saját történelmi tapasztalatai vonatkozásában.

Jegyzetek

- 1 Charlotte McDonald-Gibson: „Belgian Museum Faces up to Its Brutal Colonial Legacy”. *Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/belgian-museum-faces-up-to-its-brutal-colonial-legacy-8973870.html>, 2013. november 29.
- 2 Az egyszerűség kedvéért a jelen írásban a továbbiakban Kongónak nevezem az országot.

- 3 Jean-Baptiste Ladvocat: *Dictionnaire géographique-ortatif, ou Description des royaumes, provinces, villes, patriarchats, évêchés, duchés, comtés, marquisats, villes impériales et anséatiques, ports, forteresses, citadelles et autre lieux considérables des quatre parties du monde*. Brüsszel: Benoît Le Francq, 1792. 242. o.
- 4 „Colonisation belge: le grand tabou?”. *Rtbf.be*, https://www.rtbf.be/info/belgique/detail_colonisation-belge-le-grand-tabou?id=9885994, 2018. április 6.
- 5 A belga történelemben „Építő királyként” bevonult II. Lipót ténylegesen jelentős építkezések és infrastrukturális beruházások megrendelője volt, amelyeket kongói forrásokból finanszírozott; világhírnevet azonban az ottani atrocitások révén szerzett. Érdekes, hogy míg flamand nyelvterületen a volt uralkodóról többnyire központi elhelyezkedésű köztereket vagy nagyobb utakat neveztek el, addig a valón területeken általában félreesőbbeket.
- 6 Mathieu Simonson: „Bruxelles amnésique: balade sur les traces de son passé colonial”. *Ezelstad*, <http://www.ezelstad.be/2016/06/12/bruxelles-congo/>, 2016. június 12.
- 7 A kérdéskör történelmi áttekintése kapcsán lásd például Antoine de Gaudemar: „La Belgique et son passé colonial au Congo”. *Histoire Coloniale*, <https://histoirecoloniale.net/la-Belgique-et-son-passe-colonial-au-Congo.html>, 2006. július 21.
- 8 A belga szövetségi parlament részére 2001-ben készült jelentés szerint az 1961-es belga kormánzatnak Patrice Lumumba testi épsége a legkisebb mértékben sem volt prioritás: sőt a külügy és az Afrika-ügyi minisztérium aktívan hozzájárult a megbuktatott miniszterelnök Katangába, a lázadó kelet-kongói régióba szállításához, ahol néhány órával később kivégezték őt. Intónek nevezte a jelentés azt is, hogy a kivégzésről szóló hírek napvilágra kerülését követően, 1961 januárjában, a belga kormányzat tudatosan félretájékoztatta az ország közvéleményét. „Parliamentary Committee of Enquiry in Charge of Determining the Exact Circumstances of the Assassination of Patrice Lumumba and the Possible Involvement of Belgian Politicians”. *La Chambre.be*, http://www.lachambre.be/kvvcr/pdf_sections/comm/lmb/conclusions.pdf. Letöltés ideje: 2019. január 13. 8. o.
- 9 Jennifer Rankin: „Belgium Faces up to Postwar »apartheid« in Congolese Colony”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/09/belgium-addresses-postwar-apartheid-in-colonial-congo>, 2018. december 9.
- 10 „Mission et organisation”. *Africa Museum*, https://www.africamuseum.be/fr/about_us/mission_organisation. Letöltés ideje: 2019. január 13.
- 11 „Notre Congo Onze Kongo. La propagande coloniale belge dévoilée”. *CEC*, <https://celinecec.files.wordpress.com/2014/04/dossier-nc-diff-2014-ok.pdf>. Letöltés ideje: 2019. január 13.
- 12 Adam Hochschild: *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*. Boston: Mariner Books, 1998. 225–233. o.
- 13 René Lyr (szerk.): *La Belgique centenaire. Encyclopédie nationale 1830–1930*. Brüsszel: Les Éditions Nationales, 1930. 544. o.
- 14 „The World at Six Billion”. *Internet Archive*, <https://web.archive.org/web/20160205063346/http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf>, Letöltés ideje: 2019. január 13. 6. o.
- 15 A Kongóval szomszédos országok – a mai Csád, Közép-afrikai Köztársaság, Gabon és Kongói Köztársaság – területét átfogó Francia Egyenlítői Afrikában mindössze 5 olyan személy élt az 1960-as függetlenség idején, aki egyetemi végzettséggel rendelkezett. Mbow Amphas-Mampoua: „Deconstruction in the Republic of Congo”. In: *Nation Building, State Building, and Economic Development. Case Studies and Comparisons* (szerk. Sarah C. M. Paine). New York, NY: M.E. Sharpe, 2010. 241. o.
- 16 Marco Martiniello – Andrea Rea: *Une brève histoire de l'immigration en Belgique*. Brüsszel: Fédération Wallonie–Bruxelles, 2013. 9–13. o.

Közép-Európa modern gazdaságtörténete: pályafüggőség vagy pályateremtés?

Csaba László: *Válság. Gazdaság. Világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018)*. (Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 2018. 255 o.)

Csaba László a saját bevallása szerint a jövő generációjának (a Törpéknek) írta a könyvét, egyfajta összegzésként, amelyben kísérletet tett az elmúlt 30 év közép-európai politikai és gazdasági átmenetének a szélesebb összefüggésben történő, tudományos igényű feldolgozására. A könyv azonban – a komoly tartalom ellenére is sokszor könnyed hangvételének köszönhetően – olvasmányos (és nem csak ott, ahol az Európai Parlamentben dolgozó pincérnők dekoltázsáról folyó „épületes vitát” említi), ezért minden közgazdász és egyéb területen tevékenykedő értelmiségi olvasó számára jól értelmezhető és érthető összefüggésekre világít rá. A legfontosabb ezek közül a Douglass North-féle pályafüggőség (*path dependence*) és a Deirdre N. McCloskey-féle pályateremtés (*path creation*) közötti viszony vizsgálata az egyes közép-európai államok esetében.

Elemzési keretek

A szerző a könyvében három kérdésre keresi a választ:

1. Az 1990-es években a politikai és gazdasági szabad verseny túlfutott-e

az optimumon, és ezt egyfajta visszarendeződés követte-e a térségünkben?

2. Igaz-e, hogy a múlt század harmincas évei berendezkedése felé konvertál „vissza” a politikai és gazdasági struktúra?
3. Van-e tere, lehetősége és jó példája térségünkben a pályateremtésnek?

A kötetben Csaba László harminc rendszerváltó országot vizsgál meg – változó mélységben –, s azokat három nagyobb csoportba sorolja: Közép-Európa és a Baltikum, Délkelet-Európa (vagyis a Balkán-félsziget), valamint a szovjet utódállamok. A kutatott időszakot három egységre bontja: 1988/89–1999 (a rendszerváltoztatástól Európa újraegyesítéséig), 2000–2008 (a „révbe érés” periódusa) és 2009–2017¹ (válság és válságkezelés). Az egyes országok által a globális kihívásokra adott válaszokat szintén három csoportba osztja a szerző: a központosítás erősítése (orosz, magyar, ukrán, horvát és szlovén példákkal támasztja alá az érvelést); radikális megszorítások és piacosítás (balti, román és szerb eseteket elemez); illetve a liberális piacgazdaság

és a laza fiskális politika kettőse (amely Lengyel- és Csehországra volt jellemző).

A könyv struktúrájától eltérően, én az elemzésbe bevont jelentősebb országok kapcsán (a korszakon átívelő módon) kívánom bemutatni röviden a szerző által feltárt összefüggéseket és a levont tanulságokat. Az elemzett országokból vett példák a hármas szám ismételt feltűnése ellenére – a népmeséktől eltérően – nem bővelkednek a „happy endekben”.

Oroszország: a klán-kapitalizmus

A szovjet összeomlás elkerülhetőségéről szóló mítoszt a szerző (újból) megcáfolja, hiszen a bürokratikus és a piaci koordináció működésének csődje, a krónikus áruhiány már Mihail Gorbacsov színre lépése előtt is fennállt. Tény azonban, hogy a peresztrojka és glasznosztj atyja elősegítette (akarva-akaratlanul) a rendszer összeomlását, nem pedig gátolta azt. A Szovjetunióban (a kínai, kubai, vietnami vagy észak-koreai eseményektől eltérően) nem történt rendszerszintű és erőszakos elnyomás a „dominók dőlésekor” (erre példaként a balti és a grúz 1989-es eseményeket hozza a szerző). Ma már persze tudjuk, hogy a gorbacsovi gazdaságpolitika mégsem vezetett sikerre. Az összeomlást követő fél évtizedből két döntő mozzanatot emel ki a szerző, amelyek meghatározták Oroszország jelenét: az átláthatatlan, zavaros privatizációt és a stabil központi politikai hatalom hiányát (amely az első csecsen háborúban mutatkozott meg a legerőteljesebben). Ezt az időszakot a közvélemény rablásként

és a nagyhatalmi státusz elvesztéseként élte meg. Az 1997–1999 közötti részleges gazdasági stabilizációnak az 1998-as latin-amerikai és ázsiai pénzügyi válság Oroszországba történt begyűrűzése vetett véget. Az akkoriban létrejött gazdasági rendszert nevezi a szerző Leonyid Koszalsz² nyomán „klán-kapitalizmusnak”.

A 2000-es évek magas olajára különösen kedvező lehetett volna az Oroszországi Föderáció számára a felzárkózás és a piaci viszonyok megerősítése szempontjából, azonban nagyszabású strukturális átalakításokra nem került sor. Ezt részben lehet intézményi okokkal is magyarázni, vagy azzal, hogy többnyire válsághelyzet kell ahhoz, hogy a döntéshozók cselekedjenek. A szerző szerint az akkori szerencsés csillagzatra egy generáció (sőt, egy évszázad) alatt legfeljebb egyszer kerül sor, Moszkva azonban nem tudott élni vele. Az orosz kormányzás az olajból és gázból származó járadékok újraelosztására és felhasználására fókuszál, emiatt az ország megmaradt egy viszonylag zárt, azonban a külvilágra utalt gazdaságnak. (2016-ban az orosz import elmaradt Csehország és Szlovákia behozatalának együttes összegétől.) Eközben nemzetközi konfliktusok sorában (Ukrajna, Grúzia, Szíria vagy Venezuela) vesz részt és ragad bennük hosszú évekre, évtizedekre, ami mára túlmutat a „közel-külföld” koncepcióban összegzett törekvésnél, és úgy tűnik, az ország újból globális befolyásra tör, miközben az arra fordítható anyagi lehetőségei egyre korlátozottabbak.

*Lengyelország:
gazdasági mintaország
vagy kifutó modell?*

A lengyel kommunizmus sajátosságai (a katolikus egyház befolyása, a mezőgazdaság totális kollektivizálásának sikertelensége, a szocialista rendszer látványos összeomlása 1980/81-ben) közrejátszottak abban, hogy a politikai átmenet rendezetten zajlott le, ugyanakkor Csaba László véleménye szerint az országra eleinte nem volt jellemző a stabilitás. Ez főleg az akkor kialakított arányos parlamenti választási rendszernek volt a következménye, amely előrébb helyezte a választói akarat pontos megjelenítését a stabil kormányzati többségnél. Az instabil politikai környezet nem kedvezett a nagy ívű gazdasági és társadalompolitikai reformok elfogadtatásának. A demokratikus lengyel kormányok – sokak meglepetésére – többnyire szigorú költségvetési és pénzpolitikát folytattak, ráadásul – a szerző szavaival – „tartózkodtak az újításoktól, [és a közélet,] mondhatni[,] az unalomig ortodox volt”.

A kezdeti gazdasági visszaesés után Lengyelország gyorsan növekedési pályára állt. A munkanélküliség azonban, amely 1994-re 16 százalék fölé nőtt, az ország krónikus gondjává vált és az is maradt egészen a 2000-es évek végéig. Ez közrejátszott abban, hogy a lakosság jelentős része a rendszerváltozást kudarcként élte meg. A tartósan magas munkanélküliség hozzájárult a lakosság kivándorlási arányának a növekedéséhez is, amit a 2004-es EU-csatlakozás

tovább fokozott. A politikai rendszer két évtizeddel a rendszerváltás után két erőközpontra oszlott: a mérsékelt „liberál-konzervatívok” és a radikális, nacionalista jobboldal táborára. Csaba László szerint a sikeres lengyel gazdasági felzárkózás titka a „nagy kezdeményezésektől, a sehol ki nem próbált ötletektől való tartózkodás, illetve a működő receptek kormányzati ciklusokon átívelő megőrzése” volt. Hozzáteszi azonban azt is, hogy a szőnyeg alá söpört problémáknak az árát a jövőben, hosszabb távon azért meg kell majd fizetnie a lengyel társadalomnak. Ezek közül párat ki is emelt: a lengyel gazdaság nem exportvezérelt, hanem elég zárt, a versenyképességi rangsorokban folyamatosan lefelé araszol, megjelent a „*jobless growth*” jelensége, valamint fennmaradtak a jelentős regionális különbségek (főleg a keleti vajdaságok leszakadása miatt).

*Magyarország:
éltanulóból sereghajtó*

A rendszerváltást követő három politikai ciklus mind abban a hitben ringatta magát, hogy az „átalakulás éltanulója” díj automatikusan jár Magyarországnak. A magyar változásokat a fokozatos átalakulás (a gradualizmus) sikertörténeteként értelmező koncepciót tévesnek ítéli Csaba László. Kiemeli, hogy Antall József kormánya állandó küzdelmet folytatott a fizetésektelenség elkerülése és a válságkezelés érdekében. Ez volt az az időszak, amikor a politikai döntések és a gazdasági szükségszerűség eredőjeként

kialakult a magyar kapitalizmus legfőbb jellemzője: a nagy bankok és cégek kétharmadának-háromnegyedének a külföldi tulajdonba kerülése. Ennek fontos velejárója volt, hogy a döntéseket az országon kívül hozták, a hatalom megosztása egyenlőtlené vált, valamint az ezek miatt kialakult társadalmi ellenszenv, amit a politikai pártok is rendszeresen meglovagoltak.

Az 1995-ben bevezetett Bokros-csomag stabilizálta az ország makrogazdasági keretrendszerét (megelőzte a fizetésképtelenséget), ugyanakkor komoly jóléti és szociális áldozattal járt. A politikai váltógazdaság nem kedvezett a rendszer szintű, hosszú távú reformok bevezetésének, amelyeket csak az EU-csatlakozáshoz szükséges mértékig sikerült keresztülvinniük az akkori kormányoknak. A 2000–2006-os időszak növekedését az EU-integrációval kapcsolatos várakozások, a külföldi befektetések és a laza költségvetési gazdálkodás alakította. 2006-tól azonban elakadt a növekedés, nem születtek reformintézkedések, 2008 őszétől pedig a napi válságkezelés volt a meghatározó. 2010-ig az egész politikai osztály megosztott volt a gazdasági átalakításokra és a nagy ellátórendszerek megreformálására vonatkozó alapvető kérdésekben.

A 2010-et követő „unortodox” gazdaságpolitika, vagyis az egyedi beavatkozások és a célzott, részletekbe menő irányítás gyakorlata Csaba László véleménye szerint nem állítható példaként a nagyvilág többi része elé. A belső egyensúly (az alacsony költségvetési hiány és

a csökkenő államadósság) megteremtésének irányába tett lépések szükségességét a szerző nem vitatja, de az eléréséhez használt eszközök (pl. szektorális különadók, a magánnyugdíjpénztárak államosítása és más, az Eurostat által is vitatott adminisztratív/statisztikai lépések) nem javították Magyarország nemzetközi megítélését, kiszámíthatóságát és versenyképességét. A 2010 utáni időszakban létrehozott nyolcszáz ezer új munkahelyet (illetve a feketegazdaság kifehérítését) Csaba László is jeles vívmánynak tartja, azonban – mint írja – mindez nem hozta magával a hazai termelékenység növekedést, sőt az egy munkavállalóra jutó megtermelt GDP még kevesebb is lett. Emellett az ország minőségi mutatóinak jelentős része (PISA-tesztek, a felsőoktatás általános minősége, valamint az ország régiós és nemzetközi versenyképessége, a vállalati K+F+I-beruházások aránya) sem mutatott fejlődést. A szerző értékelése, hogy habár a külső egyensúly javulása dicséretes, az nem alapozza meg a tartós növekedési pályára állást.

Németország: sikertörténet árnyoldalakkal

Németország nyugati tartományai 1990 óta a nemzeti termékük 5 százalékát adták oda a keleti országrész felzárkóztatására (ehhez jött még hozzá az EU kohéziós politikája révén nyújtott támogatás). Az ennek következtében megindult konvergencia 1996-tól fokozatosan lelassult, majd elakadt. A keleti tartományokban kevés vezető egyetem és kutatóintézet,

illetve nagy német/multinacionális cég központja található, de még a Bundesligába is ritkán kerülnek be onnan csapatok. Habár hatalmas fejlődésnek lehetünk szemtanúi a volt NDK területein, a szerző szerint nehéz lenne a keleti tartományok integrációját kitűnő példaként beállítani. A térséget inkább az olasz Mezzogiornóhoz (Dél-Olaszország) hasonlítja, ahonnan milliók vándoroltak el Itália egyesítését követően.

A 2000-es évek Hartz-reformjainak beérése előtt Németország komoly strukturális problémákkal (pl. egyes ipari szektorok elavultsága, magas bérszínvonal, rugalmatlan munkaerőpiac és fenntarthatatlan jóléti kiadások) küzdött, de utána minden adott volt ahhoz, hogy fejlődésnek induljon az ország keleti része is. Miért nem ez történt? A szerző ezt a következővel indokolja:

- a keletnémet területeken krónikusan gyenge volt az innováció;
- a keleti tartományok tartós és teljesítményellenes túlértékelése (ennek jelképe a nyugat- és keletnémet márka egy az egyben történő átváltása), ami miatt szinte alig valósult meg külföldi befektetés a térségben;
- a tartósan merev gazdaságszerkezet;
- a túlterjedt szociális háló;
- a keletnémet lakosság jelentős része gyarmatosításként élte meg az újraegyesítést;
- az EU-transzferek növekedési hatása nem mutatható ki.

Mindezek ellenére Németország egésze igazi sikertörténetnek számít az EU-n belül és azon kívül is: gazdasági válság közben, költségvetési többlettel adósságszintet csökkenteni eddig nem sok országnak sikerült. Csaba László kiemeli a német gazdaságpolitika ciklusokon átívelő folytonosságát és kiszámíthatóságát, amelyre nem jellemző sem a kilengés, sem a doktriner, merev magatartás. Véleménye szerint a folyamat hajtóerejének elemei közé tartozik a már említett folytonosság, a kis- és középvállalati szektor súlya, a német társadalom és gazdaság transznacionalizálódása, a szociális piacgazdaság maga, valamint az, hogy az ország nem törekszik hegemon szerepre, és ragaszkodik az alkotmányosság alapértékeihez, továbbá a *Mitbestimmung* [együtt döntés/közös döntés] működő rendszere.

Az Európai Unió mint „olyan”

A könyv szinte minden fejezetében, a legkülönbözőbb megközelítésben és idő-síkban szóba kerül az európai integráció. Az elemzett országok nagy része ugyanis jelenleg az Európai Unió tagja, így a szervezet működésének vizsgálata nélkül nem lehet megérteni az ott zajló folyamatokat. Mindezek mellett a kötetből kiemelkedik – véleményem szerint – az „új európai normalitásról” szóló rész.

Az Európai Uniónak az Amerikai Egyesült Államokkal történő összehasonlítása sok szempontból kézenfekvő, de jó néhány esetben félrevezető is lehet. Egy biztos: a két térség a világ két legmeghatározóbb és gazdaságilag legfejlettebb demokráciája,

így a működésük logikája alapjaiban hasonlít, mégis egymással versengő gazdasági modelleket képviselnek. A 2008-ban indult gazdasági válság kezelésében is megfigyelhető néhány fontos eltérés: az Egyesült Államokban sikerült elkerülni az „államosítást” mint válságkezelési mechanizmust, valamint azt követően az államosított bankok, biztosítók és cégek működésében való „bennragadást”, amely végső soron az adófizetői pénzek „veszteségtérítésre” történt elköltését jelentí. Az Európai Unióban pedig legtöbbször éppen ezt, a piacot helyettesítő, nem pedig az azt kiegészítő megoldást választották. Ez a legfőbb oka annak, hogy az új európai normalitás nem azonos az amerikaival. Ugyanakkor az Európai Unió sem egy homogén blokk. A szociális piacgazdaság (részben kiigazított) modellje továbbra is működik a kontinens nyugati és északi felének egy részén, ahol a szabadkereskedelem elve vagy a „tanuló társadalom” koncepciója nagyjából megvalósult.

A szerző megállapítja, hogy ha egy állam sok éven át egyre kevesebbet költ az oktatásra (a GDP arányában), akkor az „a társadalmi és a gazdasági teljesítőképesség szempontjából egyre jelentősebb hátrányt” fog szenvedni. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy olyan évtizedben élünk, amelyben a kis országméret nem hátrány (ami nem mindig volt így a gazdaságtörténelemben). A kibontakozó negyedik ipari forradalom – a digitalizáció és az Ipar 4.0 technológiai megoldásainak elterjedése – számos új gazdasági szereplőt vagy korábban nem tesztelt módszert

valóságot formáló erővé, így új jövedelem- és vagyonforrássá emelt. Ez pedig megnyitja a lehetőséget az újabb modernizációk előtt.

Szerzői „köztes mérleg” – tanulságokkal

Csaba László konklúziója, hogy Lengyelország egy kevésbé útfüggő állam, amely gazdaságilag Európa egyik legjobban teljesítő, a válságot legjobban álló és a rendszerváltozást a legsikeresebben megvalósító országa. Ennek ellenére pusztán a legdurvább hibák és melléfogások elkerülése kevés ahhoz, hogy az ország elkerülje a közepes fejlettség csapdáját. A szerző Németországot egy igazi gradualista sikertörténetnek tartja, mindamelllett a keletnémet tartományok integrációja szerinte sem volt sikeres. Az orosz továbbra is egy nyersanyagfüggő gazdaság, amelyet egy szűk érdekcsoport ural; a külföldi tulajdont néhány technológiai elkerülhetetlen területre korlátozzák, ezzel pedig az „ipari múzeum” kategóriájába sorolta be magát az Oroszországi Föderáció. Magyarország esetében megállapítja, hogy a felzárkózás gyakorlatilag megállt (az elmúlt évtized átlaga alapján), miközben minőségi értelemben erőteljes visszaesés jeleit mutatja.

A szerző összegzi az euró és az Európai Unió vívmányait, és kiemeli, hogy nem a „nemzetgazdasági szinten elhanyagolható jelentőségű transzferek és kétes hatékonyságú hagyományos területek” (közös agrárpolitika és kohéziós politika) az integráció tényleges hozama,

hanem sokkal inkább a schengeni rendszer biztosította négy szabadság – a személyek szabad mozgása mellett a tőke, az áru és a szolgáltatás szabad áramlása –, a közös szabályozások és az azok nyújtotta kiszámíthatóság, valamint a közös stabil valuta: az euró (minden hibájával együtt is).

Csaba László arra a következtetésre jutott a könyvében, hogy az Egyesült Királyság kilépésével a „maradék” Európai Unió egységesebb lesz. Ezért az egyes tagállamok „szuverenista magatartása” egyre kevésbé lesz kifizetődő, a hagyományos közös politikák súlya pedig folyamatosan csökkenni fog. Ez az EU-n

belüli erőviszonyok azon átrendeződésének (egyfajta korszakváltásnak) az eredménye, amelyhez az új tagállamok egy része nem volt képes felőni, miközben a balti államok, Szlovénia és Szlovákia „tankönyvszerűen” épültek be az európai integrációba.

Nagy Sándor Gyula

Jegyzetek

- 1 A szerző 2017 szeptemberében zárta le a kéziratot.
- 2 Leonis Kosals: „Essay on Clan Capitalism in Russia”. *Acta Oeconomica*, Vol. 57. No. 1. (2007). 67–85. o.

Foreign Policy Review

MENARA: Middle East and North Africa Regional Architecture Global Actors, Contentious Issues and Integration Dynamics

This project has received funding from the European Union's Horizon 2020
Research and Innovation programme under grant agreement No 693244

INSTITUTE FOR FOREIGN AFFAIRS AND TRADE

3500 Ft

